

Predlog

**STRATEGIJA RAZVOJA MIKRO, MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA
U CRNOJ GORI 2023-2026. GODINE**

Jun, 2023. godine

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Usmjerenje strateškog razvoja	6
2.1. Usklađenost sa strateškim dokumentima na nacionalnom nivou	6
2.2. Usklađenost sa procesom evropskih integracija i strateškim okvirom politike MMSP u EU ..	10
2.2.1. Izveštaj o Crnoj Gori 2022	11
2.2.2. Okvir politike MSP u EU	11
3. Analiza postojećeg stanja	14
3.1. Osnovni makroekonomski podaci Crne Gore	14
3.2. Performanse MMSP sektora	15
3.3. Analiza ostvarenih rezultata politike MMSP - Ex-post evaluacija Strategije MMSP 2018-2022 16	
3.4. Analiza zainteresovanih strana	19
3.5. Metode analize stanja	21
4. Vizija i strateški ciljevi	28
4.1. Strateški ciljevi	30
4.1.1. Indikatori uspjeha	30
4.1.2. Strateški cilj 1: Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem	31
4.1.3. Strateški cilj 2: Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP	39
4.1.4. Strateški cilj 3: Poslovna organizovanost i pristup MMSP novim tržištima	48
5. Kapaciteti za monitoring implementacije Strategije i izvještavanje	52
5.1. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma	52
5.2. Međuresorska struktura i institucionalna koordinacija	52
5.3. Proces monitoringa i implementacije	55
5.4. Komunikacija	57
5.5. Finansijski okvir	58
Aneks 1 Rješenje o obrazovanju Radne grupe za izradu Strategije MMSP	59
Anex 2 Ključni nalazi ex-post evaluacije Strategije razvoja MMSP 2018-2022	62
Anex 3 Analiza međunarodnih izvještaja i benchmark analiza	72
Anex 4 Akcioni plan za period 2023-2024.godina	75
Anex 5 Izveštaj sa Javne rasprave o Nacrtu Strategije razvoja MMSP Crne Gore 2023-2026	119

1. Uvod

Ubrzani proces globalizacije i liberalizacija međunarodne trgovine koja dominantno utiče na ekonomski razvoj ekonomije pruža mnoge izazove i mogućnosti, posebno za mala i otvorena tržišta i zemlje kao što je Crna Gora. Crna Gora permanentno iskazuje napredak i ulaže napore u pripremi za razvoj funkcionalne tržišne privrede. Prethodnih period je ukazao na snage i slabosti ekonomskog razvoja. Nakon izuzetnog rast crnogorske ekonomije karakterisane visokim stopama rasta BDP i drugih ekonomskih pokazatelja, Crna Gora je doživjela oštru recesiju 2020. godine kao posledica pandemije COVID 19. Privreda je zabilježila snažan oporavak u 2021. i nastavila da raste stabilnim tempom u prvoj polovini 2022. godine pošto je ukidanje ograničenja COVID-19 podstaklo i domaću i spoljnu potražnju. Oporavak je doveo do porasta prihoda i veoma velikog poboljšanja u stabilnosti bilansa budžeta. Posledice energetske krize i porast globalnih cijena roba dovelo je značajnog porasta inflacije u Crnoj Gori. Eksterni uticaji na privredu Crne Gore u velikoj mjeri su imali uticaj na sektor MMSP, pa su specifični paketi pomoći Vlade Crne Gore bili snažno usmjereni na održavanje likvidnosti i zaposlenosti u MMSP, ali i podršci u smanjivanju negativnih uticaja, ali i podsticanju daljeg razvoja sektora. Sektor MMSP u periodima krize je pokazao svoje slabosti, ali i vitalnost zasnovanu na svojim unutrašnjim potencijalima i kapacitetima.

Učešće i rast mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP) je od ključnog značaja za budući rast i razvoj ekonomije Crne Gore, s obzirom da MMSP predstavljaju veoma važan udio ekonomske aktivnosti u zemlji, ali i u regionu Zapadnog Balkana i imaju snažnu orijentaciju ka jedinstvenom tržištu Evropske Unije. Sektor MMSP je značajan poslodavac radne snage i generator novih radnih mjesta, ali i primjene savremenih, unaprijeđenih tehnologija, znanja i vještina i razvoja konkurentnosti privrede zasnovanih na inovacijama ubrzano primijenjenih na tržištu.

Sektor MMSP u Crnoj Gori u velikoj mjeri dijeli sudbinu većine MMSP u regionu Zapadnog Balkana, ali i razvijenih tržišta kao što je i jedinstveno tržište EU. Postoji niz zajedničkih problema/izazova sa kojima se MMSP suočavaju i oni se uglavnom odnose na:

- Birokratiju na nacionalnom i lokalnom nivou i potrebu da se promoviše transparentnost i predvidivost pravnog i regulatornog okruženja;
- Pristup finansijama i troškovi kapitala;
- Dostupnost savremenih tehnologija;
- Razvoj novih znanja i vještina i razvoj novih zanimanja za korišćenje novih tehnologija, posebno usmjerenih ka održivom i zelenom razvoju;
- Finasiranje istraživanja i razvoja;
- Slabosti u transportu i infrastrukturi;
- Ograničene informacije o mogućim dobavljačima, tržištima i klijentima.

Upravo u tom kontekstu ovaj dokument formuliše strateške pravce i konkretne intervencije u cilju prevazilaženja opštih problema sa kojima se suočavaju MMSP, ali i vrlo specifičnih, vezanih za okvirne uslove politike MMSP, kao i programske podrške usmjerene na prevazilaženje izazova sa kojima se MMSP suočavaju u Crnoj Gori.

Takođe, potrebno je naglasiti da je pitanje ženskog preduzetništva definisano posebnim strateškim dokumentom. Strategija razvoja ženskog preduzetništva obuhvata sva ona strateška opredjeljenja koja su neophodna da se poboljša okvir za razvoj ženskog preduzetništva, a da se na osnovu izradjene analize

rizika i definisanjem konkretnih mjera i aktivnosti i njihovom realizacijom utiče na prevazilaženje identifikovanih prepreka razvoja ženskog preduzetništva i smanjivanje postojećeg disbalansa razvoja sektora MMSP sa aspekta rodne ravnopravnosti. U tom cilju Strategija ženskog preduzetništva postavlja i specifične indikatore ostvarenosti čijim se dostizanjem želi olakšati razvoj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori. Istovremeno, **Strategija MMSP je rodno senzitivan dokument i sve konkretne mjere i aktivnosti podrške MMSP su usmjerene na princip jednake dostupnosti ženama preduzeticama i muškarcima preduzeticima**, a da se posebno segmentira kroz akcioni plan, monitoring i izvještavanje učešće žena preduzeticama u realizaciji politike MMSP.

Istovremeno, potrebno je naglasiti da je okvir Strategije MMSP u potpunosti usklađen sa prioritetima održivog razvoja, njena strateška orijentacija kao i prioriteti daljeg razvoja sektora MMSP definisani kroz operativne ciljeve i konkretne aktivnosti su u potpunosti okrenute snažnoj podršci MMSP sektora u njegovoj transformaciji ka održivom poslovanju, resursnoj efikasnosti, transformaciji ka cirkularnoj ekonomiji i zaštiti čovjekove okoline, kao i digitalnoj transformaciji poslovanja MMSP. Imajući u vidu sadržinu cjelokupnog dokumenta, uključujući evaluaciju prethodne strategije i analizu potreba, kao i integraciju rješenja u Strategiju MMSP i implementacioni Akcioni plan Strategije MMSP, nije potrebno dodatno elaborirati procjenu uticaja na životnu sredinu.

Pravni okvir formulisanja politike

Crna Gora spada u zemlje koja politiku MMSP definiše strateškim dokumentom, a ne kroz jedinstveni zakon, imajući u vidu horizontalni karakter politike i specifične, relevantne komponente razvoja koje proizilaze ili imaju tijesne veze sa drugim politikama razvoja i relevantnom pravnom regulativom.

Definicija MMSP, odnosno klasifikacija preduzeća prema veličini u Crnoj Gori je regulisana Zakonom o računovodstvu (Sl. list RCG", br 52/2016) u članu 5a u kojem se pravna lica, u smislu ovog zakona, razvrstavaju se na mikro, mala, srednja i velika, u zavisnosti od prosječnog broja zaposlenih, ukupnog prihoda na godišnjem nivou i ukupne aktive. Pored pomenutog, najznačajniji je Zakon o privrednim društvima ("Sl. list RCG", br. 06/02 i "Sl. list Crne Gore", br. 17/07, 80/08, 40/10, 36/11, 40/11, 065/20 i 146/21)).

Takođe, kao i prilikom izrade prethodnih, u toku pripreme Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća 2023-2026 (u daljem tekstu Strategija MMSP) posebna pažnja je posvećena njenom usklađivanju sa novim okvirom i usvojenom politikom EU koja se odnosi na ovu oblast i doprinosi njihovom sprovođenju, kao i preporukama Evropske Komisije Crnoj Gori koje proizilaze iz procesa pristupanja Crne Gore EU, a posebno na one koje se odnose na Poglavlje 20: Preduzetništvo i industrijska politika.

Proces i metodologija izrade strategije

Strategija MMSP je formulisana u skladu sa važećom Metodologijom razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore. Strategija MMSP je u tom kontekstu u potpunosti zasnovana na *sledećim komponentama, odnosno principima* proisteklim iz Metodologije, a koji se primjenjuju u procesu kreiranja politike/strateškog dokumenta:

- *Usklađenosti* – Da li su strateška dokumenta međusobno usklađena?
- *Finansijske održivosti* – Da li je poštovano fiskalno ograničenje?
- *Odgovornosti* – U kojoj mjeri su određene institucije za sprovođenje aktivnosti?

- Saradnje nadležnih organa – Da li je ostvarena međuresorska saradnja u procesu planiranja, koordinacije i praćenja sprovođenja strateških dokumenata?
- Transparentnosti – Da li su izvršene konsultacije sa svim zainteresovanim stranama?
- Kontinuiteta planiranja javnih politika – da li je Strategija zasnovana na dokumentima koji su mu prethodili i postignutim učincima sprovedenih politika?
- Efikasnosti i racionalnog planiranja – da li je obezbijeđen neophodan stepen ljudskih, organizacionih, finansijskih i materijalnih resursa potrebnih za sprovođenje, praćenje sprovođenja, izvještavanje i evaluaciju.

Strategija MMSP sa pratećim implementacionim Akcionim planom (2023-2024) je rađena u periodu novembra 2022. do aprila 2023. godine. Osnov za izradu Strategije MMSP je predstavljala Ex-post analiza Strategije MMSP 2018-2022 koja je urađena u periodu avgust-novembar 2022. uz korišćenje primjera najbolje međunarodne prakse (metodologija OECD DAC evaluacionih kriterijuma). Za potrebe izrade Strategije MMSP formirana je Radna grupa za izradu Strategije, sastavljena od predstavnika javnog, MSPP sektora i ključnih donatora u Crnoj Gori. Radna grupa je formirana rešenjem Ministra Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma (**Anex 1**).

U procesu izrade Strategije MMSP realizovane su sledeće sekvence predviđene planom izrade strategije, a koji je predstavljen i odobren od strane MERT i drugih ključnih aktera iz javnog i sektora MMSP uključenih u Radnu grupu za izradu Startegije MMSP:

- Uspostavljenje Radne grupe za izradu strategije MMSP¹;
- Sveobuhvatna analiza sektora MMSP, usvajanje izvještaja o Ex-post evaluaciji Strategije MMSP 2018-2022 sa preporukama za unapredjenje politike MMSP u narednom periodu;
- Mapiranje ključnih aktera javnog i privatnog sektora;
- Analiza relevantnih nacionalnih i EU dokumenata;
- Formulisanje inicijalnog okvira Strategije MMSP i konsultacije sa članovima Radne grupe;
- Predstavljanje inicijalnog okvira Strategije MMSP i otpočinjanje konsultacija/dijaloga sa predstavnicima sektora MMSP na odvojenim sastancima sa predstavnicima PKCG i UPCG;
- Dijalog sa predstavnicima MMSP i njihovih asocijacija o inicijalnom okviru Strategije MMSP kroz efektivan mehanizam konsultacija Savjeta za konkurentnost Crne Gore;
- Prikupljanje inputa resornih institucija na osnovu pripremljenih obrazaca;
- Formulisanje drafta Strategije MMSP i predstavljanje Radnoj grupi;
- Formulisanje finalne verzije Strategije MMSP na osnovu konsultacija sa javnim i sektorm MMSP;
- Izrada drafta Akcionog plana Strategije MMSP;
- Prezentacija Drafta Akcionog plana članovima Radne grupe i kreiranje finalne verzije Akcionog plana Strategije na osnovu konsultacija sa predstavnicima javnog i sektora MMSP;
- Održavanje Javne rasprave;
- Formulisanje predloga Strategije MMSP i implementacionog Akcionog plana i upućivanje u Vladinu proceduru usvajanja.

Slika 1 Proces izrade Strategije MMSP i implementacionog Akcionog plana

¹ Anex 1 rešenje o formiranju Radne grupe

2. Usmjerenje strateškog razvoja

Tokom izrade Strategije MMSP, imajući u vidu horizontalan karakter politike MMSP i vertikalnu integritet pojedinih elemenata, vodilo se posebno računa o principu kontinuiteta politike, kao i njene usklađenosti sa drugim relevantnim politikama koje imaju uticaja na MMSP sektor, kao i sa strateškim okvirom politike na nacionalnom i nivou EU.

Okvir za kreiranje Strategije MMSP, poštujući princip kontinuiteta, je u određenoj mjeri uspostavljen realizacijom politike u prethodnom periodu, naučenim lekcijama i pozitivnim ostvarenjima politike i programske podrške MMSP, kao i rezultatima utvrđenim na osnovu srednjoročne, odnosno Ex-post evaluacije Strategije MMSP 2018-2022.

2.1. Usklađenost sa strateškim dokumentima na nacionalnom nivou

U procesu kreiranja Strategije MMSP pored principa kontinuiteta, primjenjuje se i **princip usklađenosti sa relevantnim politikama na nacionalnom i na nivou EU**. Sagledan je nacionalni okvir politike MMSP u Crnoj Gori i specifične promjene koje su karakterisale posmatrani period. Takođe analiziran je novi okvir politike MSP u EU definisan za period 2021-2027. Sagledano je i postojeće stanje sektora MMSP, posebno sa aspekta snažnih eksternih uticaja izazvanih pandemijom COVID virusa i energetske i finansijske krize kao posljedice rata u Ukrajini. Na tim osnovama jako je značajno identifikovati i razumjeti potrebe i prioritete kako bi politika MMSP omogućila transformaciju sektora, posebno ka održivom i digitalnom razvoju i podržala njegov razvoj i rast zasnovan na inovativnosti i podizanju konkurentnosti i u potpunosti ga integrisala u okvire ekonomske politike Crne Gore.

Na taj način politika preduzetništva koja se definiše Strategijom MMSP za period od 2023 do 2026 godine treba biti usklađena sa prioritetima u strateškim krovim i tematskim dokumentima Crne Gore koje imaju direktan ili indirektan uticaj na okvir politike i razvoj preduzetničkog ambijenta, kao što su:

- Program ekonomskih reformi za Crnu Goru za period 2023-2025²
- Srednjoročni program rada Vlade 2022-2024.³

² <https://wapi.gov.me/download/da1d441a-47a6-4245-a156-c94602f21ab6?version=1.0>

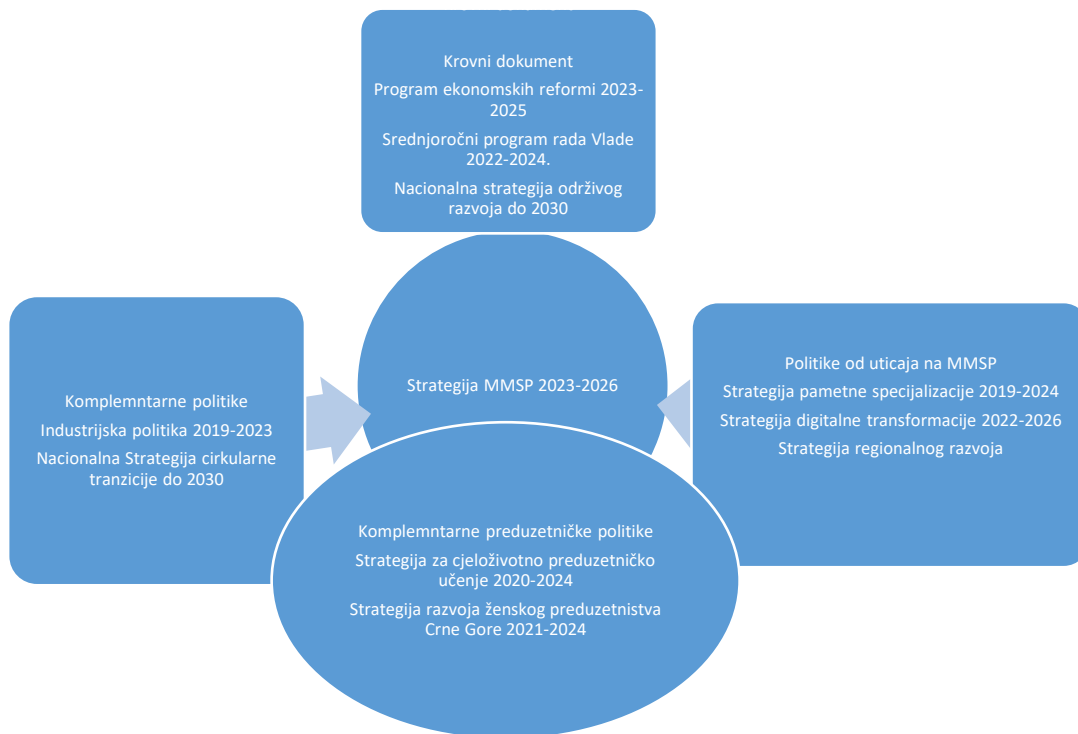
³ <https://wapi.gov.me/download/7c683907-59a9-41e8-8a1f-72fde711eac?version=1.0>

- Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030⁴
- Strategija pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024⁵ i Operativni program za implementaciju Strategija pametne specijalizacije Crne Gore (2021-2024) s Akcionim planom 2021-2022⁶
- Strategija digitalne transformacije Crne Gore 2022-2026⁷

Takođe Strategija MMSP je uskladjena sa sledećim komplemtnarnim politikama i strateškim dokumentima:

- Industrijska politika 2019-2023⁸
- Strategija cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023-2024⁹
- Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2020-2024¹⁰
- Strategija razvoja ženskog preduzetništva Crne Gore 2021-2024¹¹

Slika 2. Usklađenost politike MMSP sa relevantnim politikama i strateškim dokumentima

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine (NSOR) utvrđuje principe, strateške ciljeve i mjere za dostizanje dugoročnog održivog razvoja crnogorskog društva, uzimajući u obzir postojeće stanje i preuzete međunarodne obaveze, prioritarno Agendu Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030 godine.

⁴ <file:///C:/Users/Igor/Downloads/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-do-2030-godine.pdf>

⁵ <file:///C:/Users/Igor/Downloads/Strategija+pametne+specijalizacije+Crne+Gore+2019-2024-1.pdf>

⁶ <https://s3.me/wp-content/uploads/2022/06/Operativni-pogran-za-implementaciju-strategije-pametne-specijalizacije-2021-2024-s-Akcionim-planom-2021-2022.pdf>

⁷ <https://wapi.gov.me/download/0c802520-e016-41ee-a6e4-7af6eb66e19d?version=1.0>

⁸ <https://wapi.gov.me/download/b6d2c966-ac8b-409a-bcf5-acdce90c36d9?version=1.0>

⁹ <https://wapi.gov.me/download/c33a4bb6-253d-4e9c-a1e6-6ac2f14ac9e8?version=1.0>

¹⁰ <https://wapi.gov.me/download/59a998e8-af01-4e54-a205-fc81584163f8?version=1.0>

¹¹ <https://wapi.gov.me/download/661964e5-cf3e-4a6b-9250-2a5fedbc2d9c?version=1.0>

Riječ je o krovnoj, dugoročnoj razvojnoj strategiji Crne Gore, koja se odnosi na ekonomiju i životnu sredinu, na nezamjenjive ljudske resurse i dragocjeni društveni kapital. Strategijom se definišu sljedeći **strateški ciljevi**: unapređenje stanja ljudskih resursa, podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva, očuvanje prirodnog kapitala, uvođenje zelene ekonomije, unapređenje upravljanja za održivi razvoj. Navedeni strateški ciljevi postavljaju odgovarajući okvir i komplementarni su sa Strategijom MMSP i orijentacijom da se specifičnim mjerama podstiče transformacija ka održivom i digitalnom razvoju MMSP i preduzetništva.

Program ekonomskih reformi 2023-2025. (PER) predstavlja ključni strateški dokument srednjoročnog makroekonomskog i fiskalnog programiranja sa identifikovanim mjerama strukturnih reformi važnih za smanjenje ili eliminisanje prepreka privrednom rastu i jačanju sveukupne konkurentnosti zemlje. Takođe, dokument predstavlja osnovni pristup „fundamentalno kao prvo“ (“fundamental first”) u okviru pregovora Crne Gore o pristupanju EU, posebno u ekonomskom dijalogu sa državama članicama i institucijama EU o pitanjima makroekonomskih, fiskalnih i strukturnih reformi. Ključne mjere koje imaju uticaja na razvoj MMSP se odnose na: Unapređenje regulatornog okruženja i uspostavljanje potpune elektronske registracije preduzeća; Specifična podrška zapošljavanju i obrazovanju mladih; Jačanje nacionalnog inovacionog i istraživačkog ekosistema; Poboljšanje digitalizacije javne uprave; Zelena tranzicija. PER-om je projektovana prosječna stopa **u periodu 2023-2025 realnog rasta ekonomije od oko 4%, bruto investicije će bilježiti visok nivo i projektovani rast od 6,6%, rast izvoza roba od 8,2% i rast zaposlenosti od 3,5% i produktivnosti od 0,5% po prosječnoj godišnjoj stopi.** **Srednjoročni program rada Vlade 2022-2024.** je zasnovan na specifičnim stubovima koji su usmjereni na jačanje socijalne orijentacije kroz jačanje Vladavina prava i jednake šanse za građane Crne Gore, podsticanje ekonomije kroz Zdrave finansije i ekonomski razvoj i Obrazovanje i društvo zasnovano na znanju, Digitalnu transformaciju imajući u vidu uticaj na okruženje u okviru stuba Zdravlje i zdrava životna sredina, a sve imajući u vidu snažnu orijentaciju Crne Gore ka članstvu u Evropskoj Uniji. Realizacija Strategije MMSP je u potpunosti u skladu sa ključnim prioritetima rada Vlade u naznačenom periodu i implementacijom Strategije MMSP se želi doprinijeti ostvarivanju ključnih ekonomskih pokazatelja kao što su **stopa realnog rasta ekonomije iznositi (5,1% 2023. i 4,5% 2024) kao i rast prosječnog broja zaposlenih za 3,3%.**

Program rada Vlade Crne Gore za 2023 u okviru Prioriteta 2: Zdrave finansije i ekonomski razvoj posebno naglašava da će se nastaviti sa kreiranjem i sprovođenjem podsticajnih finansijskih i nefinansijskih mjera podrške razvoju crnogorske privrede u cilju otpočinjanja, daljeg unapređenja i razvoja sektora MMSP, kao i podizanja nivoa konkurentnosti crnogorske privrede u cjelini, jačanja izvoznog potencijala, digitalne transformacije biznisa i prelazaka na cirkularni model poslovanja. Takođe, i u okviru drugih prioriteta realizacija specifičnih mjera će imati uticaja na sektor MMSP, posebno kroz priznavanje neformalnog i informalnog učenja, prije svega za deficitarne kvalifikacije i promovisanje cjeloživotnog učenja, kao i kroz proces digitalne transformacije i unapređenja e-uprave i e-servisa.

Potrebno je naglasiti da utvrđeni makroekonomski indikatori prezentovani u krovnim strateškim dokumentima i pored specifičnih međusobnih odstupanja, predstavljaju okvir za utvrđivanje indikatora uticaja Strategije MMSP i integrisani su specifične indikatore razvoja sektora MMSP za naredni period, istovremeno vodeći računa o snazi i trendu razvoja MMSP u prethodnom periodu. Pored krovnih dokumenata, izvršena je i usklađenost sa specifičnim politikama koje imaju međuzavisnu povezanost i uticaj na sektor MMSP.

Strategija pametne specijalizacije 2019-2024. (S3) teži ka modernizaciji i stvaranju konkurentne države i bazirana je na tri ključna strateška pravca: Zdrava Crna Gora; Održiva Crna Gora; Digitalizovana Crna Gora. S3 identifikuje kao vertikalne *prioritetne sektore*: Održivu poljoprivredu i lanac vrijednosti hrane, Energiju i održivu životnu sredinu i Održivi i zdravstveni turizam. Takođe, kao horizontalni prioritet identifikovala

je sektor informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT). Strategija MMSP je u potpunosti sa svojom strateškom orijentacijom i prioritetima programske podrške uskladjena sa prioritetima S3.

Strategija digitalne transformacije Crne Gore je utvrdila sledeće strateške ciljeve: Unapređenje kapaciteta i sposobnosti za digitalnu transformaciju Crne Gore; Jačanje digitalne svijesti crnogorskog društva i digitalne konkurentnosti IKT sektora. Implementacijom Strategije osiguraće se razvojni okvir za brzu adaptaciju u sve kompleksnije digitalno okruženje te agilan i proaktivan razvoj digitalne Crne Gore. Sa efikasnim digitalnim okruženjem stvorice se pozitivni uticaj na ekonomski razvoj i razvoj društva u cjelini. Strategija MMSP u potpunosti prihvata principe i okvir koji je postavljen Strategijom digitalne transformacije Crne Gore posebno sa aspekta digitalne transformacije u MMSP.

Strategija regionalnog razvoja 2023-2027¹² je kompozitni razvojni dokument, koji treba da postavi osnovu za ravnomjerniji razvoj u prostoru, odnosno ostvarivanje ciljeva ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije regiona Crne Gore. Veliki broj mjera i aktivnosti u dostizanju operativnih ciljeva SRR 2023-2027 po regionima će uključivati ulaganja u osnovnu infrastrukturu, prije svega izgradnju preostalih dionica auto-puta Bar-Boljare, dalja ulaganja u turističku i poslovnu infrastrukturu, nastavak unapređenja poslovnog ambijenta za povećanje konkurentnosti, kroz uvođenje dodatnih poreskih olakšica za zaposlene u manje razvijenim JLS, a što će imati pozitivan uticaj na jačanje sektora MMSP.

Industrijska politika 2019-2023 uspostavlja strateški okvir i prioritete usmjerene na razvoj konkurentnosti crnogorske ekonomije sa fokusom na industrijski sektor. Utvrđeni Strateški ciljevi Industrijske politike su: Unapređenje infrastrukture i poslovnog ambijenta za efikasniji industrijski razvoj; Unapređenje investicija i finansija za modernizaciju industrije: Podsticanje inovacija, transfera tehnologije i razvoja preduzetništva; Unapređenje pristupa tržištu. Strategija MMSP je uskladjena sa prioritetima Industrijske politike i njenim usmjerenjem, posebno sa aspekta podržavanja sektora MMSP.

Nacionalna Strategija cirkularne tranzicije do 2030 stavlja u fokus razvoj MMSP koja čine ključni faktor ka cirkularnoj tranziciji i predstavljaju pokretačku snagu u transformaciji sa tradicionalnog linearnog načina poslovanja u koncept novog integrisanog održivog i „pametnog“ razvoja. Strategijom su utvrđeni sledeći strateški ciljevi: Unaprijeđena stabilna ponuda bezbjedne hrane u skladu sa principima cirkularne ekonomije; Unaprijeđene socijalne, ekološke i ekonomske funkcije šuma i njihove otpornost na negativne uticaje klimatskih promjena, ruralni razvoj i bioekonomija na bazi jačanja cirkularne ekonomije u šumarstvu i drvopreradi; Održivo korišćenje prostora i svih resursa u izgradnji objekata; Unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja; Unaprijeđena konkurentnost privrede kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti; Stvoreno podsticajno okruženje za cirkularnu tranziciju. Strategija MMSP je uskladjena sa svim strateškim principima i orijentacijom MMSP da izvrše ubranu transformaciju sa linearne ka cirkularnoj ekonomiji zasnovanu na resursnoj efikasnosti.

Orodnjavanje Politike MMSP i uticaj na životnu sredinu

Strategije cjeloživotnog preduzetničkog učenja i razvoja ženskog preduzetništva predstavljaju specifične segmente politike sektora MMSP. Strateške potrebe i prioritete specifičnih tema, odnosno ciljnih grupa su pažljivo analizirani i definisani, tako da se implementacijom ovih strategija postižu maksimalni efekti politike MSPP i obezbjeđuju specifični i efektivni dodatni benefiti za njihove korisnike, odnosno MMSP u Crnoj Gori, čime se dodatno doprinosi daljem rastu i razvoju preduzetničke ekonomije u Crnoj Gori. Strategijom MMSP i njenom implementacijom je obezbijeđeno izbjegavanje dupliranja aktivnosti u implementaciji pomenutih strategija, ali se izbjegava i kreiranje jaza u kreiranju i implementaciji politike MMSP.

¹² U trenutku formulisanja Strategije MMSP korišćen je draft Strategije regionalnog razvoja s obzirom da još nije zvanično i usvojena

Crna gora je još 2015. godine u okviru politike MMSP prepoznala značaj rodne senzitivnosti i usvojila Strategiju ženskog preduzetništva, i u tom okviru obezbijedila finansijske, ljudske i institucionalne resurse, kako bi dodatno osnažila žene preduzetnice. Takav pristup je zadržan i formulisanjem tekuće Strategije razvoja ženskog preduzetništva za period 2021-2024. Istovremeno, u procesu izvještavanja ostvarenosti Strategije MMSP, vodiće se račna o **rodnoj senzitivnosti** i uticaju implemntacije politike MMSP na žene preduzetnice, kako bi se olakšao pristup ženama preduzeticama specifični instrumentima, uslugama i programima podrške. Takođe, tamo gde je prioritetno, vodiće se posebno računa o uticaju na preduzetništvo mladih i drugih specifičnih ciljnih grupa.

Takođe, značaj razvoja sektora MMSP i uticaj na životnu sredinu je u potpunosti integrisan u formulisanju politike MMSP, odnosno ove Strategije. Srednjoročna analiza i evaluacija prethodne strategije MMSP, kao i ex-post analiza Strategije je ukazala na potrebu jačanja strateške orijentacije politike prema održivom poslovanju i zaštiti životne sredine. U tom kontekstu Strategija MMSP je u potpunosti orijentisana kroz definisanje i implementaciju operativnih ciljeva ka podržavanju MMSP sektora ka održivom zelenom poslovanju, trasformaciji sa linearne ka cirkularnoj ekonomiji, resursnoj efikasnosti, a sve u cilju zaštite čovjekove okoline. Takva orijentacija u potpunosti i ukazuje na težnju uskladenosti politike MMSP sa ciljevima EU zelene agende kao i milenijumskim ciljevima UN. U procesu implementacije politike MMSP dizajnira se posebna programska podrška MMSP sa ciljem transformacije MMSP ka zelenom i održivom poslovanju. Takođe, monitoring implementacije Strategije MMSP posebno će se voditi računa o sprovođenju tematskih aktivnosti koje imaju uticaja na čovjekovu okolinu sa aspekta transformacije MMSP sektra ka zelenom poslovanju.

Takođe, pored ovih politika, neophodne je da se obezbijedi i komplementarnost u primjeni Strategije MMSP sa Industrijskom politikom i pametnom specijalizacijom, imajući u vidu snažan fokus ovih politika ka MMSP.

2.2. Usklađenost sa procesom evropskih integracija i strateškim okvirom politike MMSP u EU

Pristupni pregovori sa EU su otvoreni su 2012. i Crna Gora je prihvatila revidiranu metodologiju proširenja i nastavila sa implementacijom Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Napredak u pristupnim pregovorima na osnovu kontinuiranog napretka reformi predstavlja jedan od ključnih prioriteta. Iz godine u godinu Izvještaji o napretku ukazuju da Crna Gora sa aspekta ekonomskih kriterijuma dobro napreduje u razvoju funkcionalne tržišne ekonomije.

Ključna orijentacija koja proizlazi iz strateškog dokumenta EU kojim se definiše okvir politike MSP je usmjerena na jačanje sektora MSP kao lidera u transformaciji EU ekonomije ka digitalnom i održivom razvoju, uz dalje unapređenje regulatornog okvira boljeg pristupa finansijama i jačanje kapaciteta za razvoj inovativnosti. Strategija MMSP predstavlja kontinuitet u snažnoj orijentaciji usklađenosti politke MMSP u Crnoj Gori u odnosu na EU okvir, poštujući preporuke Indeksa politike MSP za Zpadni Balkan, okvir politike MSP progrma podrške u EU, kao i strateške orijentacije vezano za regionalni pristup i okvir politike i programske podrške na Zapadnom Blakanu. Strategija MMSP je u definisanju strateških i operativnih ciljeva kao i konkretnih aktivnosti, ali i načinu implementacije politike u potpunosti naslonjena na pomenuti okvir politike kao i primjere najbolje prakse u tom kontekstu.

2.2.1. Izvještaj o Crnoj Gori 2022¹³

U procesu formulisanja politike MMSP, Crna Gora teži da je u najranijoj fazi harmonizuje sa ključnim principima politike MSP u EU. U tom kontekstu značajno je praćenje pristupnih pregovora u okviru Klastera konkurentnosti i inkluzivni rast, posebno Poglavlje 20 Preduzetništvo i industrijska politika (poglavlje otvoreno decembra 2013.). U čitavom periodu se pažljivo prate relevantne ocjene razvoja i prepreke za unapređenje koje se posebno odnosi na politiku MMSP i odgovarajuće programske podrške.

Izvještaj za 2022. u Poglavlju 20, naglašava da je Crna Gora napravila određeni napredak i da je umjereno pripremljena za preduzetničku i industrijsku politiku. Međuresorna i unutarministarska saradnja na tehničkom i političkom nivou treba dalje da se razvija kako bi se osigurala konzistentnost različitih nacionalnih strategija i programa, uključujući industrijsku politiku, pametnu specijalizaciju i Program ekonomskih reformi. Napredak je prepoznat, pored ostalog, u politici razvoja ženskog preduzetništva, implementaciji politike MMSP i dizajniranju i realizaciji različitih programa razvoja preduzetništva i privatnog sektora u okviru sveobuhvatnog Programa za unapređenje konkurentnosti privrede. Prije usvajanja Programa, po prvi put, konsultovana su preduzeća, a citav proces prijave je digitalizovan. Razvijen je Jedinstveni on-line portal za podršku MSP¹⁴ u junu 2022. godine, koji će pružati sve potrebne informacije i kontakte u vezi sa savjetima i pomoći preduzećima. Istaknuta je i finansijska podrška IRF preduzećima, kao i novi program namijenjen zelenom poslovanju. Crna Gora je izrazila interesovanje za učešće u Programu jedinstvenog tržišta (SMP) i formalni pregovori o pridruživanju počeli su u martu 2022. i ostvaren je napredak.

Ključna preporuka se odnosi na ostvarivanje napretka i jačanje međuresorne saradnje i saradnje u okviru ministarstava, konsolidovanju aktivnosti, kako bi se olakšalo efikasno upravljanje preduzetničkom i industrijskom politikom.

Istovremeno, **Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2023 – 2024** naglašava da je glavni cilj poglavlja 20 unapređenje preduzetničkog i inovativnog duha preduzeća, konkurentnosti nacionalne industrije, kapaciteta i konkurentne sposobnosti privrednih subjekata na tržištu, uz nužne procese tržišnog, tehnološko-tehničkog, finansijskog, kadrovskog i organizacijskog prilagođavanja, sveukupnog prilagođavanja strukturnim promjenama, kao i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja.

Strategija MMSP je u skladu sa Programom pristupanja EU, predstavlja specifičan odgovor na zahtjeve koje proizilaze iz procesa pristupanja Crne Gore EU posebno sa aspekta poglavlja 20 Industrija i politika preduzeća, imajući u vidu usklađenost politike MMSP sa politikom u EU, kao i sa specifičnim zahtjevima a koji se odnose na definiciju MSP i Direktivu zakašnjelog plaćanja, kao jedinog EU *acquis* koji je potrebno uskladiti u okviru Poglavlja 20.

2.2.2. Okvir politike MSP u EU

Krovni strateški dokument EU, kao i specifične politike usmjerene ka malim i srednjim preduzećima, posebno Industrijska politika i politika MSP, imaju za osnovni cilj jačanje konkurentnosti, olakšavanje strukturnih promjena i unapređenje poslovnog okruženje koje stimulise poslovanje i rast MMSP. Crna Gora želi da razumije prioritete i principe politike u EU, da ih kroz definisanje nacionalne politike i programske podrške usvoji i prilagodi razvojnim potrebama MSPP. U tom kontekstu, u pripremi Strategije MMSP su posebno analizirani Evropski zeleni dogovor, Zelena agenda za Zapadni Balkan, Investiciona

¹³ Izvještaj o Crnoj Gori 2022. koji prati dokument Saopćenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona 2022. Saopštenje o politici proširenja EU {COM(2022) 528 final} - {SVD(2022) 332 final} - {SVD(2022) 333 final} - {SVD(2022) 334 final} - {SVD(2022) 336 final} - {SVD(2022) 337 final} - {SVD(2022) 338 final}

¹⁴ Jedinstvena pristupna tačka: www.biznis.gov.me

politika EU za period 2021-2027, Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan, Strategija MSP za održivu i digitalnu Evropu, kao i specifični EU finansijski programi. Takođe, analizirani su različiti pristupi zemalja članica u formulisanju politike MSP na nacionalnom nivou, a različita iskustva i primjeri najbolje prakse su korišćeni u formulisanju politike i prilagodjeni potrebama MMSP u Crnoj Gori.

Evropski zeleni dogovor (The European Green Deal -EGD)¹⁵ - Zelena agenda EU

Evropski zeleni dogovor (EGD) je nova strategija rasta Evropske unije usmjerena ka resursno efikasnoj, održivoj i čistoj ekonomiji i teži ka pravednom prelazu ka klimatskoj neutralnosti do 2050. godine i koja predstavlja i okvir za formulisanje politike MMSP i njihovu tranziciju ka održivom razvoju. Osnovni cilj je da podstakne efikasno korišćenje resursa prelaskom na čistu, cirkularnu ekonomiju i zaustavi klimatske promjene, vrati gubitak biodiverziteta i smanji zagađenje. EGD pokriva sve sektore, posebno transport, energetiku, poljoprivredu, građevinarstvo i industrije kao što su čelik, cement, IKT, tekstil, hemikalije itd. EGD usmjerava relevantne politike EU da prepoznaju potrebu ka klimatskoj neutralnosti i digitalnoj transformaciji, da mijenjaju način poslovanja, rada i učenja. Transformacija ka zelenoj ekonomiji ima dubok uticaj na tržište rada promjenom potražnje za vještinama u cjelini, a posebno u sektorima koji će morati da prođu kroz duboko restrukturiranje zahtijevano korišćenjem zelenijih tehnologija, održivih proizvodnih procesa i poslovnih modela. EGD daje okvir drugim politikama i instrumenatima EU (rad na politici i regulativi, zelene investicije, budžetska podrška, zeleno budžetiranje i nabavke, fiskalne reforme, istraživanje i inovacije, obrazovanje i angažman sa privatnim sektorom) kojima se ekološke i klimatske akcije stavljaju u centar saradnje.

Evropska zelena agenda za Zapadni Balkan¹⁶

Sofijskom deklaracijom u novembru 2020 usvojeni su principi EGD za Zapadni Balkan i potpisnice, među njima i Crna Gora, su u potpunosti prihvatile principe i posvećenost na implementaciji specifičnih akcija u okviru definisanih pet stubova EGD koji se odnose na Zapadni Balkan:

- Klima, energija, mobilnost
- Cirkularna ekonomija
- Smanjenje zagađenosti vazduha, vode i zemljišta
- Održivi sistemi ishrane i ruralna područja
- Biodiverzitet

Akcioni plan¹⁷ za implementaciju Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan 2021-2030, usvojen je oktobra 2021. godine od strane Regionalnog centra za saradnju uz učešće svih potpisnica deklaracije i visokih predstavnika EU. Ključna usmjerenja se odnose na: poboljšanje međusektorskog upravljanja i obezbjeđivanje podrške integracije zelene i niskokarbonske tranzicije; Povećanje administrativnih kapaciteta za implementaciju Zelene agende; Aktivno učestvovanje u aktuelnim panevropskim mrežama, HORIZON Europa, regionalnim organizacijama, makro-regionalnim strategijama; Implementacija regionalnih aktivnosti na podizanja svijesti o značaju pet stubova zelene agende.

EU okvir politike MSP - Strategija MSP za održivu i digitalnu Evropu

Politika MSP u EU je od 2008. godine zasnovana na primjeni ostvarivanja specifičnih principa utvrđenim Aktom o malim preduzećima (Small Business Act¹⁸-SBA), a Crna Gora, participira u tom procesu u okviru

¹⁵ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

¹⁶ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/green_agenda_for_the_western_balkans_en.pdf

¹⁷ <https://balkangreenenergynews.com/wp-content/uploads/2021/10/GAWB-ACTION-PLAN-Final-04.10.2021.pdf>

¹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=EN>, "Think Small First" - A "Small Business Act" for Europe {SEC(2008) 2101} {SEC(2008) 2102}

Zapadnog Balkana i Turske od samog početka i sprovodi preporuke Indeksa politike MSP koje se odnose na pojedinačne dimenzije i principe SBA¹⁹.

Potrebno je naglasiti da je Evropska Komisija 2020 godine usvojila novi strateški dokument „**Strategija MSP za održivu i digitalnu Evropu** (Strategija MSP EU)²⁰. Dokument predstavlja kontinuitet i zasnovan je na ostvarenim rezultatima primjene SBA²¹ i tekućim razvojnim potrebama MSP u EU. Istovremeno, imajući u vidu značajan uticaj pandemije COVID-19 na privredni sektor, iskustva primijenjena na savladavanje negativnih uticaja su takođe predstavljala specifičan input u kreiranju orijentacije Strategije.

Dokument definiše **tri stuba politike MSP u EU**:

- *Izgradnja kapaciteta i podrška tranziciji ka održivosti i digitalizaciji;*
- *Smanjenje regulatornih prepreka i unapređenje pristupa tržištu;*
- *Unapređenje pristupa finansijama.*

Osnovni cilj Strategije je da se oslobode potencijali svih MSP u EU i da predvode tranziciju privrede ka održivom i digitalnom razvoju, odnosno da se omogući da se značajno povećanje broja MSP uključenih u održivi razvoj i broj MSP koja koriste digitalne tehnologije. Implementacijom strategije će se uticati na uspješnost ostvarenosti strateških razvojnih dokumenata EU (Evropskog zelenog dogovora, Akcionog plana cirkularne ekonomije, Evropske strategije za podatke i Evropskog socijalnog stuba). Implementacija Strategije MSP EU će biti vođena zajedničkim aktivnostima na nivou EU i država članica, uz aktivno uključivanje sektora MSP. U okviru svakog od pomenutih stubova, specifične mjere/programi podrške MSP su razvijeni i biće finansirani sa novim programskim periodom 2021-2027.

Investiranje u politiku MSP

Zemljama članicama EU stoje na raspolaganju različiti fondovi iz kojih se mogu finansirati specifičnih programi podrške MSP. Glavni pravni akt koji opisuje pravila za uspostavljanje i sprovođenje finansijskih instrumenata relevantnih za finansiranje programske podrške MSP u EU u okviru Kohezione politike je **Common Provisions Regulation – CPR 2021-2027**²². Na osnovu ovog dokumenta, zemlje članice na nacionalnom ili regionalnom nivou kreiraju investicionu strategiju, koja definiše finansijske instrumente i finansijske proizvode u okviru svakog od instrumenata za finansiranje programske podrške MSP. Takođe, jasno su definisane ciljne grupe i tržište, kao i jedinstveni upravljački mehanizam, monitoring i evaluaciju.

U budžetskom periodu 2021 – 2027. godine, EU je redefinisala i programe kojima pomaže sprovođenje različitih politika. Programima EU, mogu da pristupe i zemlje koje se nalaze u procesu pregovora o članstvu sa EU, zemlje kandidati, kao i pridružene zemlje EU, a u skladu sa uslovima propisanim u uredbama o osnivanju programa. Ovim programima moći će da pristupe MSP, Vladine institucije i nevladine organizacije i moći će da koriste EU fondove za unapređenje poslovanja, transformaciji ka digitalnom i održivom poslovanju i za inovativne projekte.

Najznačajniji su sledeći programi:

Horizont Europa

¹⁹ Tokom 2022 godine publikovan je Index politike MSP OECD/EU sa preporukama koje su prezentovane u okviru analize stanja i koje su primijenjene u procesu formulisanja Strategije MMSP

²⁰ Communication COM/2020/103: SME Strategy for a sustainable and digital Europe, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0103&from=EN>

²¹ Strategija se zasniva na postojećem okviru politike EU za MSP i programa podršku MSP, posebno na Aktu o malim preduzećima iz 2008., Inicijativi za pokretanje i jačanje iz 2016.,; Programima COSME i Horizon 2020, Evropskih strukturnih investicionih fondova.

²² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1060&from=EN> . Finansijske instrumente -: krediti, garancije, vlasničko-equity finansiranje i finansijski proizvodi u okviru svakog od instrumenata (na pr. krediti za start-up, krediti za inovacione projekte, pripremu izvoza, garancije za žene prduzetnice preduzetnice, equity finansiranje za inovativna preduzeća, kombinovanje sa bespovratnom podrškom itd...)

Najveći i najznačajniji program EU je Program za istraživanja i inovacije Horizont Evrope (Horizon Europe)²³, novi program za istraživanje i inovacije (2021-2027), koji se nadovezuje na Program Horizont 2020. Sa budžetom od 95,5 milijardi evra, Horizont Evropa pruža značajne mogućnosti za borbu protiv klimatskih promjena, digitalnu transformaciju, pomoć u postizanju ciljeva održivog razvoja UN (Agenda 2030), kao što su odgovorna potrošnja i proizvodnja i podstiče rast i konkurentnost. Horizont Evropa sprovodi se u tri stuba:

- **Izuzetna nauka**²⁴ - Inovacije i preduzetništvo u obrazovanju;
- **Globalni izazovi i evropska industrijska konkurentnost**²⁵ - Podrška klasterima/oblastima;
- **Inovativna Evropa**²⁶ - Revolucionarne tehnologije i inovativne kompanije (MSP, start-up).

Single Market

Program za Jedinstveno tržište (Single Market Programme²⁷) koji zamjenjuju djelove Programa EU za mala i srednja preduzeća (KOZME), Evropski statistički program (ESP), Program za potrošače itd.

Cilj ovog 4,2 milijarde evra vrijednog programa je podrška ostvarivanju punih potencijala Jedinstvenog tržišta i oporavak Evrope od pandemije Kovid-19, kroz osnaživanje i zaštitu potrošača i evropskih MSP. Program ima šest specifičnih ciljeva, od kojih jedan u potpunosti **targetira MSP i jačanje njihove konkurentnosti i održivosti**. U okviru ovog cilja predviđena je *podrška za pristup tržištima, podršku preduzetništvu i sticanju preduzetničkih vještina, kao i modernizaciji industrije* i adresiranju globalnih i društvenih izazova i ciljeva EU Strategije MSP.

Istovremeno u programskom periodu 2021-2027. godine dostupni su i EU programi²⁸ kao što su Kreativna Evropa, Digitalna Evropa, Erasmus+, Interreg-Evropska teritorijalna saradnja itd. koje takođe u pojedinim djelovima mogu da koriste MSP.

3. Analiza postojećeg stanja

3.1. Osnovni makroekonomski podaci Crne Gore

Kao veoma mala ekonomija koja je otvorena za trgovinu i tokove kapitala, Crna Gora je veoma osjetljiva na eksterne šokove i fluktuacije poslovnog ciklusa. Prethodni period u kom se realizovala politika MMSP je bio izuzetno karakterističan, imajući u vidu potpuno različite eksterne uslove koji su u velikoj mjeri uticali na performanse MSP sektora, odnosno crnogorske ekonomije. Prvi period, od 2017. bio je karakterističan po vrlo stabilnom okruženju koje je omogućilo visoke stope rasta privrednih aktivnosti. Nakon toga, period od 2020. ekonomsko okruženje je karakterisala globalna kriza izazvana pandemijom COVID-19. kao i posledicama rata u Ukraini. Eksterni faktori na koje nije mogla uticati su doprinijeli da Crna Gora doživi oštru recesiju 2020. godine, ali već 2021. privreda je zabilježila snažan oporavak i nastavila da raste u 2022. godini pošto je ukidanje ograničenja COVID-19 podstaklo i domaću i spoljnu tražnju. Oporavak je doveo do porasta prihoda i veoma velikog poboljšanja bilansa budžeta. Vlada Crne Gore je realizovala pet paketa pomoći kako bi ublažili posledice pandemije i u tome je u velikoj mjeri i uspjela. Takođe, usvojen

²³ https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/horizon-europe_en

²⁴ Obuhvata bazična istraživanja i Evropski istraživački savjet, akcije Mari Kiri i istraživačku infrastrukturu

²⁵ Doprinos postizanju specifičnih Ciljeva održivog razvoja. Ovaj stub zamjenjuje društvene izazove iz Horizonta 2020 i obuhvata zdravlje; kulturu, kreativno i inkluzivno društvo; digitalno, industriju i svemir; prirodne resurse itd.

²⁶ Podrška inovacijama koje izazivaju promjene na tržištu i unapređenju evropskih inovacijskih ekosistema. 70% budžeta je namenjeno za MSP, posebno za start-up i spin-out kompanije. Sadrži tri instrumenta: Evropski savjet za inovacije (EIC), Evropski institut za inovacije i tehnologiju (EIT) i Evropski inovacioni ekosistemi (EIE).

²⁷ https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/single-market-programme_en

²⁸ https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes_en

je i program fiskalne reforme, a eksterne neravnoteže su značajno smanjene zahvaljujući povratku turizma, dok je stanje na tržištu rada počelo da se blago poboljšava.

Prema preliminarnim podacima MONSTAT-a, na osnovu kvartalnih procjena, realni rast crnogorske ekonomije u 2022. iznosio je 6,1%²⁹[1]. Rast je ostvaren u sva četiri kvartala i to: u prvom 7,1%, u drugom 12,7%, u trećem 3,2% i u četvrtom 3,3%, u odnosu na isti kvartal prethodne godine. Preliminarni podaci Centralne banke Crne Gore pokazuju da su prihodi od turizma u 2022. godini iznosili 1.054,72 miliona eura, što je povećanje od 39,18% u odnosu na 2021. godinu, dok su u odnosu na rekordnu 2019. godinu na nivou od 95,99%. Promet u trgovini na malo (u tekućim cijenama) je, prema preliminarnim podacima MONSTAT-a u 2022. godini ostvario rast od 29,5% u odnosu na 2021. godinu. Potrošačke cijene u periodu januar-decembar 2022. godine, u poređenju sa istim periodom prethodne godine, u prosjeku su više za 13,0%. Značajan oporavak tržišta rada evidentan je tokom 2022, kao rezultat oporavka potražnje i ekonomske aktivnosti. Prema Anketi MONSTAT o radnoj snazi, prosječna stopa nezaposlenosti u 2022. iznosila je 14,7%, što je pad sa 16,6% iz 2021. godine, a prosječan broj zaposlenih je u 2022. veći za 18,4% na godišnjem nivou. U 2022. prosječna bruto zarada iznosila je 883 eura, a neto 712 eura, što predstavlja povećanje od 11,35% odnosno 33,83% u odnosu na 2021. godinu, usljed poreske reforme i povećanja minimalne zarade u usvojenom Zakonu o budžetu za 2022. godinu.

3.2. Performanse MMSP sektora

Eksterni uslovi su uticali i na sektor MMSP. Pad aktivnosti u periodu recesije ne karakterišu realno stanje razvoja MMSP, posmatrajući rast sektora prije i posle kriznih situacija. U sledećoj tabeli dati su osnovni pokazatelji razvoja sektora MMSP na osnovu raspoloživih statističkih podataka za baznu 2017 godinu (period izrade prethodne Strategije MMSP, kada su postavljeni indikatori ostvarenosti), i za 2021 kao poslednju godinu za koju su dostupni podaci i mogu se koristiti u analizi.

Tabela 1. Varijable "Strukturalne biznis statistike" prema broju zaposlenih, u 2017/2021.godini										
u hilj.EUR	Vrijednost proizvodnje		Bruto dodata vrijednost		Promet		Troskovi zarada, naknada zarada		Bruto investicije u nova i polovna osnovna sredstva	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Broj zaposlenih										
1-49	2,306,865	2 663 641	764,721	982 052	4,253,215	4,615,238	446,557	635,279	229,643	118,688
50-249	1,214,746	1 290 390	537,747	578 601	2,193,744	2,103,439	270,382	323,882	183,832	206,588
250+	1,172,996	1 091 001	572,264	602 807	1,910,349	1,874,374	348,258	337,936	146,192	164,579
Ukupno	4,694,607	5 045 032	1,874,732	2 163 460	8,357,308	8,593 047	1,065,197	1,297,097	559,667	489,855

Izvor: MONSTAT

²⁹ Preliminarni podaci na osnovu kvartalnih procjena BDP-a. Konačni podaci se objavljuju u septembar 2023. godine., MONSTAT

Na osnovu zvaničnih statističkih podataka možemo da zaključimo da je došlo do rasta vrijednosti proizvodnje, bruto dodate vrijednosti prometa mikro, malih i srednjih preduzeća (kod srednjih je došlo do neznatnog pada prometa). **Primjetno je da je kod mikro i malih preduzeća, kao posredica pomenutih eksternih faktora, došlo do smanjenja u bruto investicijama, prevashodno zbog nepredvidivosti eksternog okruženja i potencijalnih posledica na njihovo poslovanje.**

Moramo napomenuti da je u tri grada locirano 50% svih poslovnih subjekata u Crnoj Gori. Najveći broj aktivnih poslovnih subjekata u 2021. godini je u Podgorici 14 145 što predstavlja 35,6% ukupnog broja preduzeća, a preko 15% se nalazi u Budvi i preko 9% u Baru.

MONSTAT je u prethodnom periodu sproveo istraživanje o inovativnim aktivnostima preduzeća u periodu od 2018 – 2020, koje je obuhvatalo inovacije proizvoda (robe ili usluge), inovacije u poslovnom procesu, kao i tekuće, prekinute i završene inovativne aktivnosti. Rezultati istraživanja ukazuju da je u periodu od 2018 – 2020. godine 56,2% preduzeća uvelo je bar jednu od navedenih inovativnih aktivnosti, dok je 43,8% preduzeća izjavilo da nije imalo inovativnih aktivnosti. Učešće preduzeća kod kojih su postojale inovativne aktivnosti, posmatrano prema klasi veličine preduzeća, iznosilo je 56,3% kod malih preduzeća, odnosno 54,6% kod srednjih preduzeća. Posmatrano prema veličini preduzeća, inovacija proizvoda je zabilježena kod 44,5% malih preduzeća od ukupnog broja malih preduzeća i 41,5% srednjih preduzeća od ukupnog broja srednjih preduzeća, dok su inovacije u poslovnom procesu zabilježene kod 45,9% malih preduzeća od ukupnog broja malih preduzeća i 45,4% srednjih preduzeća od ukupnog broja srednjih preduzeća. Rezultati istraživanja su ohrabrujući i ukazuju da MMSP sektor prepoznaje značaj inovacija u kontekstu jačanja konkurentnosti ovog sektora.

Takođe, **sektor MMSP³⁰ i dalje čini 99% svih poslovnih subjekata, a zapošljava oko 74% ukupno zaposlenih.** Prema podacima UPC na kraju 2021. bilo je **36.046** MMSP, koja su zapošljavala **149.858** lica.

3.3. Analiza ostvarenih rezultata politike MMSP - Ex-post evaluacija Strategije MMSP 2018-2022

Pored analize različitih domaćih i međunarodnih izvještaja, kao i dostupnih statističkih podataka, sastavni dio analize stanja razvoja sektora MMSP predstavlja i ex-post evaluacija prethodne Strategije MMSP. Nakon višegodišnjeg sprovođenja politike MMSP, nakon srednjoročnog perioda implementacije (izvršena je ex-post evaluacija od strane nezavisnih spoljnih eksperata u novembru 2020 uz podršku EU projekta) kao i nakon završetka programskog ciklusa, izvršena je ex-post analiza, odnosno evaluacija politke MMSP definisana Strategijom razvoja MMSP 2018-2022. Obim evaluacije se odnosi na procjenu rezultata, kvaliteta i dostignuća Strategije MMSP i pratećih programa podrške MMSP, a koji su realizovani na osnovu okvirnog, odnosno godišnjih Akcionih planova za implementaciju Strategije MMSP. Evaluacija je ukazala na nivo ostvarenosti politke, koliko je strateška orijentacija i dalje aktuelna, koliko su neke mjere ili aktivnosti i dalje aktuelne i da li je neophodno da se i dalje realizuju, odnosno da li neke nove treba uključiti, ili pojačati smisao pojedinih postojećih strateških opredeljenja i specifičnih aktivnosti, istovremeno uz jačanje potrebnih institucionalnih i ljudskih kapaciteta.

Evaluacija Strategije MMSP obavljena je u periodu od septembra do novembra 2022. godine do januara 2023.godine, od strane internacionalnih i lokalnih eksperata angažovanih od strane UNOPS projekta

³⁰ Poslednji dostupan podatak MONSTAT za 2019 godinu pokazuje da je učešće MMSP u izvozu 75,8%. Prema podacima UPC, u 2020 broj zaposlenih u MMSP je iznosio 141,455, a u 2021 samo 99.081, dok je u 2022 značajan rast broja zaposlenih. Takođe, postoje značajna odstupanja o broju preduzeća, prema podacima Uprave prihoda i carina u 2021. ukupno je 34.367 MMSP, a prema podacima MONSTAT u istoj godini je evidentirano je 39 628 MMSP u Crnoj Gori.

“Norveška za vas - Crna Gora”. Rezultati evaluacije su prezentovani u finalnom Izveštaju o evaluaciji (Anex 2 Ključni nalazi ex-post evaluacije Strategije razvoja MMSP 2018-2022), gdje je dat pregled ključnih nalaza i zaključaka evaluacije sa preporukama za novu Strategiju MMSP i predstavljaju polazište za kreiranje strateškog pravca, prioriteta i smjernica za izradu Strategije MMSP za naredni period. Sa predstavnicima Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma dogovoreno je da se Evaluacija Strategije izvede korišćenjem metodologije za ocenjivanje OECD DAC-a³¹ (OECD Development Assistance Committee), šest standardnih kriterijuma: **relevantnost, efektivnost, efikasnost, uticaj i održivost i koherentnost**. Takođe, sastavni dio evaluacije se odnosi i na usklađenost implementacije Strategije sa okvirom i smjericama međunarodnih izvještaja relevantnih za politiku MSP. Istovremeno, procijenjena je usklađenost Strategije sa metodologijom Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore. Takođe, evidentirane su i aktivnosti koje su realizovane u okviru specifičnih mjera kao odgovor na pandemiju COVID-19.

Zaključak Evaluacije

Posmatrajući ostvarenost indikatora Strategije MMSP definisanih početkom 2018. godine, mora se naglasiti da nije moguće u potpunosti utvrditi njihovu ostvarenost, posebno indikatore učinka na nivou strateških ciljeva imajući u vidu da su indikatori bili vezani za Izvještaj Svjetske banke o poslovanju i Indeks globalne konkurentnosti, ali koji nisu publikovani u poslednjim godinama, tako da nemamo vrijednosti koje su ciljane za 2022. godinu.

U sledećoj tabeli je dat pregled ostvarenosti indikatora uticaja, za čije se vrijednosti koriste podaci MONSAT odnosno Poreske uprave.

Tabela 2 -Indikatori uticaja Strategije MMSP 2018-2022

Indikator	Polazna osnova	2021. godina	Očekivano ostvarenje 2022. godina	Izvori podataka
Generalni indikatori/Indikatori uticaja				
Ukupan broj MMSP	25.926	36.046	30.500	Poreska uprava
Ukupan broj zaposlenih u MMSP	124.652	149.858	147.000	Poreska uprava
% MMSP u izvozu	75,2% (2016.)	75,8% (2019)	77%	Monstat
Učešće MMSP u bruto dodatoj vrijednosti	70,5% (2016.)	72,13%	72%	Monstat
Učešće MMSP u ukupnim investicijama	56,7% (2016..)	66,4%	58,4%	Monstat
Učešće MMSP u ukupnom prometu	77,2% (2016.)	78,18%	79%	Monstat

Imajući u vidu da su poslednje dostupni podaci za 2021 godinu, data je preliminarna procjena za 2022. godinu, na osnovu kojih se ocjenjuje da su, osim učešća MMSP u prometu, ostvareni svi drugi indikatori uticaja u implementaciji Strategije MMSP.

Imajući u vidu sve nalaze evaluacije, može se zaključiti da je implementacija Strategije imala vrlo pozitivan trend, sveobuhvatno gledano visok nivo ostvarenosti i da je sa aspekta OECD DAC kriterijuma ostvarila sledeće rezultate:

³¹ <https://www.oecd.org/dac/evaluation/daccriteriaforevaluatingdevelopmentassistance.htm> i <https://www.oecd.org/dac/evaluation/eval-criteria-global-consultation.ht>

Tabela 3. Ostvarenost Strategije MMSP 2018-2022 na osnovu OECD kriterijuma

Nivo Strategije	
Uticaj – Koja se promjena dostigla intervencijom?	MSP sektor je prepoznat kao fleksibilan, vitalan i najznačajniji nosioc ekonomskog i društvenog razvoja, otporan na ekstrne negativne uticaje
Koherentnost - Koliko se strategija uklapa u druge reforme Vlade?	Politika MMSP je uključena u reformske procese Vlade, teži da bude u potpunosti u skladu sa principima i trendovima savremene politike MSP u EU i teži da odgovori preporukama u procesu pridruživanja EU.
Održivost – Da li će ostvareni rezultati i razvijeni kapaciteti trajati?	Izgrađeni institucionalni i ljudski kapaciteti su glavni faktor napretka u realizaciji politike MMSP, ali je neophodno njihovo dalje unapređenje, posebno kroz izgradnju nedostajuće institucionalne infrastrukture za podršku MSP na nacionalnom i lokalnom nivou.
Nivo strateških ciljeva	
Relevantnost – Da li strategija predlaže da se rade ispravne stvari?	Planirane mjere i realizovane aktivnosti u okviru operativnih ciljeva Strategije predstavljaju prioritete i najvećim dijelom na adekvatan način reflektuju identifikovane potrebe MMSP i usmjerene su da odgovore na izazove sa kojima se suočavaju u dnevnom poslovanju, ali i strateškom razvojnom opredeljenju.
Efikasnost – Koliko dobro su iskorišteni resursi?	Realizuje se pristup da se postizanje specifičnih učinaka i rezultata poveže sa jasno definisanim inputima pri čemu se teži ostvarivanju maksimalnih rezultata u podršci MMSP sa raspoloživim, ali često limitiranim finansijskim i nedovoljnim ljudskim i nepotpuno izgrađenim institucionalnim resursima
Efektivnost – Da li su implementacijom Strategije ostvareni utvrđeni ciljevi?	Planirane aktivnosti su najvećim dijelom u potpunosti realizovane ili se realizuju u kontinuitetu i ostvareni su kvantitativni i merljivi rezultati povezujući ciljeve sa planiranim rezultatima iako mahanizam koordinacija nije u potpunosti institucionalizovan

Takođe, sveobuhvatna analiza na osnovu evaluacije Strategije MMSP, uključujući i zaključke sa Fokus grupe sa svim ključnim akterima i relevantnih nacionalnih i međunarodnih izvještaja upućuje na formulisanje specifičnih preporuka u kom pravcu je potrebno razvijati politiku MMSP u narednom periodu.

Pored toga, izvršena je benchmarking analiza međunarodnih izvještaja sa preporukama za unapređenje sektora MMSP u Crnoj Gori (**Anex 3 Analiza međunarodnih izvještaja i benchmark analiza**). Analiza i predstavljanje ostvarenog učinka sektora MSP (**SME Performance Review**³²) je jedan od glavnih alata koje Evropska komisija koristi za praćenje i procjenu napretka zemalja u sprovođenju Strategije za MSP i Akta o malim preduzećima (SBA). Osnovni cilj Indeksa politike MSP je da obezbijedi inpute za nacionalnu strategiju razvoja MSP i druge nacionalne strategije, kao i usmjeravanje PER, praćenje usklađenosti politike preduzeća sa pravnim tekovinama EU, posebno u pogledu poglavlja 20. Tokom 2022. godine, objavljeno je šesto izdanje Indeksa politike MSP za Zapadni Balkan i Tursku. U Izveštaju je povećan fokus na analizu sprovođenja preporuka politike datih u izdanju za 2019. godinu, analizu uticaja pandemije COVID-19 na politike, kao i na horizontalni pristup temama koje postaju sve važnije za region (npr. ozelenjavanje, digitalizacija). U Izveštaju su naglešana sledeća područja gde je ostvaren **najveći napredak u Crnoj Gori**: Dimenzija 1: Preduzetničko učenje i žensko preduzetništvo; Dimenzija 3: Institucionalni i regulatorni okvir za kreiranje politike MSP; Dimenzija 5a: Usluge podrške za MSP; Dimenzija 5b: Javne nabavke. Najviše **prostora za poboljšanje** ima u oblastima: Dimenzija 2: Bankrot i druga šansa; Dimenzija 6: Pristup finansijama za MSP; Dimenzija 8a: Preduzetničke vještine.

³² https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/sme-performance-review_en

3.4. Analiza zainteresovanih strana

Politika MMSP i preduzetništva je horizontalna politika i efikasan i efektivan proces dizajna implementacije i monitoringa implementacije politike zahtijeva učešće različitih institucija javnog i privatnog sektora, uz specifičnu uključenost predstavnika akademske zajednice, civilnog sektora i donatora, uključujući međunarodne organizacije. Sprovođenje Strategije MMSP zahtijeva princip unaprijed definisane podjele nadležnosti resorno odgovornih institucija i efikasnu koordinaciju u sprovođenju mjera i aktivnosti utvrđenih akcionim planom, uz uvažavanje dijaloga, konsultacija i saradnje. Ključna institucija koja je resorno odgovorna za politiku MMSP je resorno **ministarstvo zaduženo za ekonomiju gde je integrisana politika preduzetništva**, a to je u ovom momentu Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma (MERT). Proces mapiranje ključnih i zainteresovanih institucija i njihovih raspoloživih kapaciteta i potencijalnih doprinosa zahtijeva razumijevanje pravaca u kojima se dizajn i implementacija politike odvijaju.

U procesu kreiranja politike neophodno je obezbijediti **konsultacije i dijalog javnog i predstavnika MMSP sektora**. U ovom slučaju MERT je organizovao i sproveo proces konsultacija i dijaloga kroz individualne sesije sa predstavnicima odbora za MSP i preduzetništvo PKCG i sa predstavnicima UPCG, kao i sa drugim udruženjima MMSP kroz operativne mehanizme Savjeta za konkurentnost.

U procesu kreiranja i implementacije i monitoringa politike MMSP neophodno je obezbijediti, posebno u okviru institucija javnog sektora, **medjuministarsku/institucionalnu koordinaciju**. Specifični segmenti politike nisu u nadležnosti MERT, već pripadaju različitim resorima, ministarstvima i institucijama javnog sektora. Takođe, proces kreiranja i implementacije pojedinih politika ima značajan uticaj na razvoj MMSP sektora. U cilju obezbjeđivanja efikasne koordinacije moguće je uspostaviti specifično koordinaciono tijelo za kreiranje monitoring implementacije politike MMSP. U prethodnom periodu, tokom 2021. i u prvoj polovini 2022. u Savjetu za konkurentnost bila je formirana i operativna **Radna grupa za MMSP**. Zbog promjena strukture Vlade i promjena nadležnosti pojedinih ministarstava. Radna grupa trenutno nije operativna, ali se predviđa transformacija postojeće Radne grupe za izradu Strategije MMSP u Ekspertsku grupu za MMSP u okviru Savjeta za konkurentnost, čime bi se obezbijedila medjuinstitucionalna koordinacija i monitoring politike MMSP. Takođe, pomenutim mehanizam bi mogao i da predstavlja **platformu za konsultacije i dijalog javnog i MMSP sektora**. Takođe, Izvještaj o napretku Evropske Komisije ukazuje na potrebu daljeg razvoja međuresorne i unutarministarske saradnje na tehničkom i političkom nivou kako bi se osigurala konzistentnost različitih nacionalnih strategija i programa.

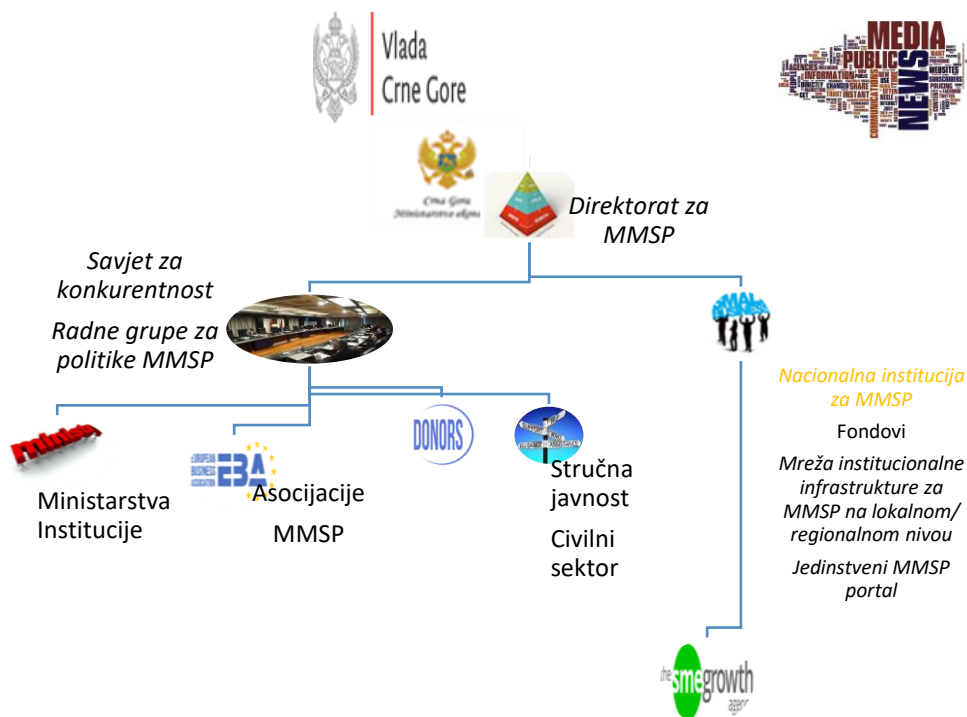
Implementacija politike MMSP, kroz realizaciju specifične **programске podrške** MMSP definisane Akcionim planom za sprovođenje Strategije MMSP zahtijeva specifične **kapacitete i insitucionalnu infrastrukturu** od nacionalnog do regionalnog/lokalnog nivoa. Crna Gora je prije više godina napustila koncept realizacije programске podrške MMSP kroz ključnu nacionalnu instituciju (Direkcija za MMSP) i specifičnu mrežu institucija na lokalnom nivou. Poslove Direkcije preuzeo je Direktorat za unapredjenje konkurentnosti u okviru MERT, tako da se kapaciteti koji se koriste u procesu kreiranja i monitoringa politike koriste i za organizaciju pružanja određene programске podrške. Istovremeno, nedostajala je odgovarajuća institucionalna infrastruktura na lokalnom nivou, tako da realizacija programске podrške nije dostupna svim MMSP na isti način na cijeloj teritoriji Crne Gore. Trenutno, Direktorat raspolaže sa ograničenim ljudskim (16 zaposlenih) i finasijskim operativnim i programskim resursima za podsticanje MSP i preduzetništva. Potrebno je napomenuti da je Direktorat zadužen za kreiranje i praćenje sprovođenja Strategije za razvoj ženskog preduzetništva 2021-2024. godina, kao i za Strategiju cjeloživotnog preduzetničkog učenja 2020-2024. Značajan broj nadležnosti koje su se našle u okviru Direktorata, uz nedovoljne ljudske i finasijske kapacitete, utiču na implementaciju politike i funkcionisanje sveukupne podrške MMSP. Pored Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma još nekoliko ministarstava i institucija su od velikog značaja u procesu implementaciji programске podrške MMSP kao što su Ministarstvo finansija, Ministarstvo nauke, Uprava prihoda i carina, Centralni registar privrednih subjekata, Zavod za

zapošljavanje CG, Investiciono razvojni fond itd. Značajne aktivnosti na realizaciji programske podrške sektoru MMSP pruža Investiciono razvojni fond Crne Gore, a tokom prošle godine je uspostavljen i Fond za inovacije, čije se aktivnosti u punom kapacitetu očekuju od naredne godine.

Potrebno je naglasiti da se u periodu formulacije Strategije MMSP, s obzirom da u Crnoj Gori ne postoji nacionalna agencija-institucija koja se bavi sprovođenjem programske podrške MMSP na operativnom nivou, analiziraju mogućnosti za formiranjem **specifične institucije koja bi bila zadužena za implementaciju programske podrške MMSP i unapređenjem institucionalne infrastrukture na regionalno,-lokalnom nivou**. Postojeća mreža institucionalne infrastrukture za podršku MMSP ne pokriva cijelu teritoriju Crne Gore i heterogenog je karaktera. U prethodnom periodu možemo istaći aktivnosti institucija na lokalnom-regionalnom nivou kao što su Naučno tehnološki park Tehnopolis u Nikšiću i Biznis centar Bar, novoformirani naučno-tehnološki park Podgorica i Inkubator Podgorica, kao i na nacionalnom nivou ZZZCG, Fond za inovacije i IRF. Takođe, neophodno je i napomenuti Biznis informativne centre koji su tokom 2022. godine uz podršku UNOPS formirani u Tivtu, Danilovgradu, Kolašinu i Žabljaku.

Jedan od prioriteta u narednom periodu predstavlja uspostavljanje integrisane mreže institucija za podršku MMSP, koja će i obezbijediti organizaciju i pružanje usluga MMSP na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Slika 3 Mehanizam kreiranja, dijaloga, koordinacije i implemntacije politika MMSP³³

³³ Mehanizam bi se primjenjivao za Politiku MMSP, politiku Ženskog preduzetništva i politiku Preduzetničkog učenja, kao i za operacionalizaciju svih politika koje imaju uticaja na MMSP

3.5. Metode analize stanja

Primjena politike MMSP, definisana Strategijom razvoja MMSP, kao i specifičnim pratećim dokumentima, Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja i Strategija ženskog preduzetništva, ostvaruje u dugom nizu godina značajan napredak. Napredak je vidljiv sa aspekta uključenosti u reformske procese vlade, kao i u integraciji principa EU politike i pristupnih pregovora u okviru poglavlja 20. Ipak je najznačajniji uticaj politike na performanse MMSP sektora, koji ima permanentan rast i razvoj i sve više je usmjeren ka jačanju konkurentnosti.

Ipak i pored ostvarenih pozitivnih rezultata, uočene su značajne potrebe MMSP sektora za daljom podrškom i unapređenjem politike MMSP koja specifičnim intervencijama to treba i da usmjeri i obezbijedi. Sektor MMSP u Crnoj Gori ima potrebe za specifičnom podrškom koja je evidentirana i u EU, a posebno u regionu Zapadnog Balkana, ali sektor ima i svoje specifičnosti vezano za trenutne potrebe vezano za stepen razvijenosti i potrebne institucionalne finansijske i ljudske kapacitete u Crnoj Gori.

Ako se posmatra šira ekonomska situacija moramo istaći da su MMSP često najugroženiji u vrijeme ekonomske krize i recesije. Nedostatak odgovarajuće podrške, instrumenata osiguranja i kasniji poslovni neuspjesi često mogu pogoršati sveukupnu ekonomsku situaciju. Takođe, slabosti u transportu i infrastrukturi (telekomunikacije, luke, aerodromi, putne mreže) mogu uticati na pristup tržištima i klijentima, na niži nivo konkurentnosti i negativan uticaj na plasman i poslovni prihod. Specifični izazovi vezani za razvoja MMSP sektora, utvrđeni su na osnovu evaluacije implementacije prethodne strategije, analize međunarodnih izveštaja i uporedne analize sa drugim zemljama, kao irelevantnim preporukama proste klim iz dijaloga sa predstavnicima MMSP sektora. Na tim osnovama se mogu se utvrditi prioritete oblasti gdje je potrebno obezbijediti specifične intervencije usmjerene ka prevazilaženju utvrđenih izazova kako bi se obezbijedio brži rast i razvoja MMSP u Crnoj Gori. Posebno se ističu sledeće oblasti u kojima su identifikovani ključni specifični izazovi koji utiču na razvoja konkurentnosti i rast MMSP:

- **Regulatorni okvir i obim državnih propisa** i troškova usklađenosti poslovanja – Komplikovana i skupe administrativne procedure, nedovoljno predvidivi uslovi poslovanja, siva ekonomija, komplikovane procedure zapošljavanju, nedovoljna usmjerenost na povećanje i promovisanje transparentnosti u svim oblastima javnog sektora;
- **Nedostatak kredita/finansija/kapitala** – cijena kapitala je često previsoka, a u vremenima ekonomske neizvesnosti, zajmodavci nisu skloni riziku;
- **Pristup tehnologiji** – pristup modernoj opremi i naprednim tehnologijama, digitalni jaz i nedovoljna orijentacija ka digitalizaciji je značajan problem za MMSP, poboljšanje pristupa tehnološkim mrežama međunarodnog standarda je takođe veoma skupo;
- **Održivo poslovanje** – transformacija sa linearne ka cirkularnoj ekonomiji i orijentacija ka resursnoj efikasnosti je zahtjevan proces za MMSP i nemaju odgovarajuće finansijske i ljudske resurse da sami izvedu neophodne intervencije;
- **Obuka/razvoj ljudskih resursa** – posebno značajno za MMSP je razvoj novih znanja za nova zanimanja i obuhvata obuka na radnom mjestu, ali i u okviru šireg obrazovnog sistema. Postoji snažna potreba za poboljšanjem baze vještina u nizu oblasti;
- **Finansiranje istraživanja i razvoja** – MMSP nedostaje pomoć u razvoj inovativnih ideja, testiranje i ubrzano pretvaranje u komercijalne proizvode i plasiranje na tržište;
- **Usaglašenost sa standardima** i obavezama specifičnih tržišta i kupaca što može prevazići postojeće kapacitete MMSP, posebno sa aspekta uključenosti u lance dobavljača;
- **Ograničene informacije o mogućim tržištima i klijentima** – mnogi vlasnici i MMSP imaju malo iskustva u izvozu na strana tržišta, tako da je značajna podrška u u pripremi za izvoz, olakšavanju trgovine i promociji trgovine, uključujući i e-trgovinu i izvoz

U sledećoj tabeli je dat pregled identifikovanih **izazova i potencijalnih inetrvenција** za njihovo prevazilaženje, a koji predstavljaju osnov za kreiranje **okvira i strukture Strategije MMSP**.

Tabela 4. Pregled intervencija usmjerenih na prevazilaženje identifikovanih izazova MMSP politike

Oblasti	Izazovi	Intervencije
Složenost poslovnog okruženja i regulatornog okvira	Potreba za unapređenjem pravne regulative; Dalje pojednostavljivanje administrativnih procedura i elektronske dostupnosti javnih usluga; Predvidljivost pravnih i poreskih instrumenata.	Smanjivanje administrativnih barijera i optimizacija propisa; Jačanje e-servisa; Primjena „Princip One-stop-Shop“, „Princip samo jednom“;Povezanost baza podataka; Dalje unapredjenje poreskog tretmana, Javne nabavke i približavnaje MMSP kapacitetima; Razvoj regulatornog okvira za lakšu primjenu principa „Druga šansa“ .
Dostupnost finansija	Lakši pristup izvorima finansiranja; Raznovrsnost finansijskih instrumenata shodno potrebama MMSP; Nedovoljno razvijeni kapaciteti finansijskih institucija i MMSP za razvojem saradnje.	Razvoj okvira za lakšu primjenu alternativnih vidova finansiranja; Integrisanje crowdfundinga u zakonodavni okvir; Pojednostaviti uslove za davanje garancija i razviti šeme kreditnih garancija čime će se olakšati kolateralne zahtjevi kod banaka i IRF koji ograničavaju pristup likvidnosti za MMSP; Poboljšati informacionu bazu za dodjelu kredita, proširenjem pokrivenosti kreditnog informacionog sistema integrisanjem informacija od trgovaca na malo i komunalnih preduzeća.
Institucionalna infrastruktura	Zakruživanje institucionalne infrastrukture na lokalnom i regionalnom nivou; Uspostavljanje institucija na nacionalnom nivou – Agencija za razvoj/izvoz MMSP, Kreditno ganatni fond; Start.up/scale-up centar.	Razvoj preduzetničkog ekosistema i institucionalne infrastrukture usmjerene na savremene i tradicionalne sektore MMSP i različite razvojne životne faze; Razvoj MMSP portala; Unapredjenje statističkog praćenja.
Digitalna transformacija	Potreba za novim digitalnim tehnologijama; Primjena digitalizacije u poslovanju; Razvoj znanja i vještina potrebnih za digitalizaciju.	Mapiranje potreba za digitalnim tehnologijama; Finansijska podrška za nabavkom opreme; Konsultantska podrška za uvođenjem digitalizacije; Treninzi zaposlenih za razvojem novih znanja i vještina.
Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju	Nedostatak specifičnih tehnologija; Neophodnost za promjenom proizvodnih procesa; Pristup resursnoj efikasnosti; Diversifikacija dobavljača; Primjena principa energetske efikasnosti.	Mapiranje specifičnih potreba MMSP; Fiinansijski istrumenti programske podrške; Program cirkularne ekonomije; Program energetske efikasnosti; Programi podrške održivom poslovanju; Treninzi zaposlenih za razvojem novih znanja i vještina.

Razvoj savremenih znanja i vještina	Nedostatak odgovarajućih znanja i vještina vezanih za savremene i napredne tehnologije; Priprema za primjenu novih zanimanja u MMSP shodno potrebama transformacije ka digitalnom i održivom, zelenom poslovanju.	TNA potreba za različitim vidovima obuke; Razvoj Programa obuke i savjetodavne usluge za razvoja znanja i vještina; Trening trenera; Obuka zaposlenih u MMSP.
Podsticanje inovativnosti MMSP i inovativnih visokotehnoških / savremenih start-up	Nedovoljna sveukupna inovativnost MMSP; Nedovoljno unaprijeđen ambijent za razvoj inovativnih visoko tehnoloških start-up projekata; Zaokruženost uslova za primjenu e-trgovinu.	Specifična podrška razvoju inovativnosti, povezivanje sa centrima znanja; Podrška transferu tehnologije, Programi podrške inovativni start-up; Razvoj uslova za punu primjenu e-trgovine; Promocija vidova e-trgovine.
Poslovna organizovanost u klaster, lance dobavljača, lance vrijednosti	Nepostojanje odgovarajućeg pristupa vlade u podršci razvoja klastera i drugih formi poslovne organizovanosti; Nedovoljno povjerenje i razumevanje MMSP od naprednih oblika poslovne organizovanosti.	Programska podrška za klaster, od klaster inicijative do internacionalizacije klastera; Mapiranje MMSP; Priprema MMSP za nastup prema kupcima; Ciljana podrška za pristup u lance dobavljača.
Priprema za izvoz MMSP i podrška pristupu inostranim tržištima	Nedovoljna promocija izvoznih potencijala; Nerazvijena sveobuhvatna podrška izvozno orijentisanim firmama i proizvodima.	Procjena spremnosti za izvoz; Priprema za izvoz; Priprema za nastup na ciljnim tržištima; Primjena međunarodnih standarda i pristup novim tržištima.

PESTLE analiza

Faktori	Elementi od značaja	Potencijalni uticaj na politiku MSP	Implikacije
		V-Visok S- Srednji N-Nizak Vrsta uticaja: Pozitivno Negativno Nepoznat	Relativna važnost: Kritičan Važno Nevažno Nepoznat Vjerovatni vremenski okvir za uticaj A– 0-6 meseci; B-7-12 meseci; C- Srednji rok
Politički	<ul style="list-style-type: none"> Izbori u Crnoj Gori Formiranje Vlade i institucija Politička nestabilnost na ZB Svjetska kriza i konflikt Uključenost u EU proces integracija 	<ul style="list-style-type: none"> V; Pozitivno S; Nepoznat N; Negativan V; Negativan V; Pozitivan 	Važno; A Kritičan; A Važno; B Važno, C Kritičan; C
Ekonomski	<ul style="list-style-type: none"> Inflacija Bankarski krediti i kamate, Radna snaga Poreska politika Stabilizacija poslovanja MMP Dostupnost EU fondova Finasiranje Programske podrške MMSP Trgovinski trendovi Kupovna moć 	<ul style="list-style-type: none"> V; Negativan S; Negativan V; Negativan S; Pozitivan V; Pozitivan S; Pozitivan V; Pozitivan S; Pozitivan V; Pozitivan 	Važno; B Kritičan; C Kritičan; C Važno, C Kritičan; B Kritičan; C Kritičan; C Važno, C Kritičan; C
Socijalni	<ul style="list-style-type: none"> Demografske karakteristike stanovništva Kulturne razlike Nivo obrazovanja Zdravstvena situacija Promjene u stilovima života Potrošačke navike Životni standard Medijska orijentacija 	<ul style="list-style-type: none"> V; Pozitivan S; Pozitivan V; Pozitivan S; Pozitivan V; Pozitivan S; Pozitivan S; Pozitivan S; Nepoznat 	Važno; C Važno; C Kritičan; C Kritičan, C Važno; B Važno; B Važno; B Važno; C

Technološki	<ul style="list-style-type: none"> • Brzina razvoja tehnologije • Upotreba novih tehnologija • Modernizacija poslovanja • Istraživanje i razvoj • Digitalizacija • E-trgovina • E-učenje • E-usluge • Intelektualna prava • Potrošačke navike • Intrenet 	<ul style="list-style-type: none"> • V; Pozitivan • V; Pozitivan • S; Pozitivan • V; Pozitivan • S; Pozitivan • V; Pozitivan • S; Pozitivan • S; Pozitivan • S; Pozitivan • S; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan 	<ul style="list-style-type: none"> Važno; C Kritičan; B Kritičan, C Važno; C Kritičan; B Važno; B Važno; C Važno; C Važno; C Važno; C Kritičan, C Kritičan, C
Pravni	<ul style="list-style-type: none"> • Domaća pravna regulativa • Administrativni okvir • Regulatorne barijere i zahtevi • Zaštita potrošača • Elektronska dostupnost • Zaštita podataka 	<ul style="list-style-type: none"> • V; Negativan • V; negativan • V; Negativan • S; Nepoznat • S; Pozitivan • V; Pozitivan 	<ul style="list-style-type: none"> Kritičan; C Kritičan; B Kritičan, C Važno; C Kritičan; B Važno; C
Uticaj okoline	<ul style="list-style-type: none"> • Stavovi i mišljenja • Kampanja i zagovaranje • EU trendovi • Globalni trendovi • Lokalni trendovi • Održivi razvoj • Resursna efikasnost • Inovacije • Održivo poslovanje 	<ul style="list-style-type: none"> • S; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan • S; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan • V; Pozitivan • V,pozitivan 	<ul style="list-style-type: none"> Važno; B Važno; B Kritičan, C Važno; B Kritičan; C Važno; C Važno; C Važno; C Kritičan; C Kritičan; C

Na osnovu PESTLE analize može se zaključiti da politički faktori imaju direktnog i značjanog uticaja na implementaciju politike MMSP, na kratak ali i na srednji rok, na nacionalnom i međunarodnom nivou. Ekonomski faktori su od kritične važnosti za uspjeh ostvarenosti politike MMSP i održivosti poslovanja MMSP sektora. Socijalni faktori su od visoke važnosti i mogu imati vrlo pozitivan uticaj na prihvatanje i implemntaciju politike MMSP. Tehnološki faktori su od izuzetne važnosti i od prihvatanja promjena zavisi i uspješnost primjene politike i poslovanja MMSP. Pravni faktori imaju trenutno negativan uticaj na poslovanje MMSP i njihova promjena u kratkom i na srednji rok ukazuje na uspješnost politike MMSP i reformskih zahvata Vlade. Istovremeno uticaj okoline je važan za razumijevanje i prihvatanje politike MMSP, ali i politika MMSP treba da ostvari pozitivan uticaj i održivost okline.

SWOT analiza

Imajući u vidu rezultate analize razvoja sektora i politike MMSP u prethodnom periodu, postojećem razvojnom ciklusu, kao i identifikovane prioritetne oblasti i izazove sa kojima se MMSP suočavaju i potrebe budućeg usmjerenja, neophodne je i identifikovati specifična ograničenja, ali i raspoložive resurse i mogućnosti za razvoj MMSP sektora. U tu svrhu korišćena je SWOT analiza prezentovani u sledećoj tabeli.

SWOT analiza	
SNAGE (S)	SLABOSTI (W)
<ul style="list-style-type: none"> – Uspostavljena politika i uspešno implementirana politika MMSP u poslednje dvije decenije; – Unaprijeđen regulatorni okvir za razvoj ženskog preduzetništva; – MMSP sektor prepoznat kao važan činioc sveukupnog ekonomskog razvoja; – Pojačani interes mladih za ulazak u preduzetništvo; – Rana preduzetnička aktivnost iznad EU prosjeka; – Usvojena Strategija pametne specijalizacije; – Poboljšani regulatorni okvir i unapredjena programska podrška za inovacija; – Koncentrisane mjere podrške u okviru programa za konkurentnost; – Razvoj IKT sektora i inovativnih proizvoda; – Stanovništvo sa visokim obrazovanjem – Blizu performansi EU; – Napredak u Institucionalnom okviru – Fonda za inovacije, Naucno tehnološki park Podgorice, Biznis centri na lokalnom nivou; – Unapredjenje pojedinih segmenata regulatornog okvira i primjena RIA; – Unapredjenje poreskog tretmana; – Svjesnost donosioca odluka o potrebi kreiranja podrške ka zelenoj i digitalnoj transformaciji; – Značajno iskustvo u primjeni politike MMSP u EU i u procesu pristupanja EU; – Članstvo u WTO i primjena CEFTA 2006 sporazuma; – Raspoloživih specifičnih prirodnih resursa; – Dostupnost specifičnih znanja i vještina u određenim segmentima sektora MMSP 	<ul style="list-style-type: none"> – Nedovoljno izgradjeni institucionalni kapaciteti od nacionalnog do lokalnog nivoa potrebni za sveobuhvatno sprovođenje programske podrške; – Nedostatak raspoloživih i dostupnih finansijskih sredstava za sprovođenje investioionih projekata MMSP; – Nedovoljna informisanost, koordinacija i saradnja ključnih aktera na implementaciji politike MMSP – Nedovoljno razvijen sistem monitoringa i nedostatak adekvatnih indikatora i evalaucija programske podrške; – Neadekvatan sistemski okvir praćenja potreba za obukom (znanje i vještine) u MMSP; – Nedovoljna informisanost MMSP o postojećim mehanizmima podrške – MMSP većim dijelom koriste energetske intezivne zastarjele tehnologije i izraubovanu opremu; – Niska stopa produktivnosti i konkurentnosti MMSP na lokalnom i inostranom tržištu – Niska orijentisanost Visoko učešće proizvoda nižih faza prerade u izvozu – Visoka uvozna zavisnost i nedovoljna spremnost i orijentacija ka izvozu; – Nedovoljna povezanost MMSP sa centrima znanja, nizak nivo ulaganja u istraživanje i razvoja; – Nizak nivo inovativnosti MMSP; – Nedovoljno razvijena svijest o značaju i efektima digitalne transformacije i tranzicije ka zelenoj ekonomiji i transformaciji sa linearne na cirkularnu ekonomiju; – Nedostatak savremenih znanja i vještina
ŠANSE (O)	PRIJETNJE (T)
<ul style="list-style-type: none"> – Uspostavljanje partnerstva javnog i MMSP sektora od nacionalnog do lokalnog noivoa; – Razvoj institucionalne, finansijske i stručne programske podrške; – Unapređenje održive institucionalne infastrukture, posebno na loklanom nivou i u povezivanju MMSP sa 	<ul style="list-style-type: none"> – Efektivnost političke volje za unapredjenjem potrebnih administrativnih kapaciteta, programske podrške MMSP i zaokruživanje institucionalne infrastrukture; – Nedovoljno efikasna koordinacija implementacije politike MMSP; – Nedovoljna iskorišćenost EU fondova;

<p>centrima znanja (preduzetnički centri, naučno tehnološki parkovi, inkubatori, inovacioni hubovi);</p> <ul style="list-style-type: none"> – Orijentacija MMSP ka digitalizaciji i zelenom poslovanju; – Razvoj poslovnog umrežavanja, podrška formiranju klastera i njihovo povezivanje sa naučno-istraživačkim institucijama i usmjerenost ka internacionalizaciji; – Razvoj proizvoda sa većom dodatom vrijednosti; – Uključivanje u MMSP u globalne lance vrijednosti i lance dobavljača; – Uspostavljanje Kreditno garantnog fonda; – Organizovanje različitih vidova stručnih obuka, uključujući obuke vezano za digitalizaciju, održivo poslovanje, cirkularnu ekonomiju; – Podizanje svijesti o značaju i ulozi finansijske pismenosti – Razvoj digitalnog poslovanja i e-trgovine 	<ul style="list-style-type: none"> – Raspoloživost finansijskih sredstava za implementaciju politike; – Nedovoljni kapaciteti pružaoca usluga za pružanjem savjetodavnih usluga i specifičnih obuka za MMSP; – Nedovoljna koncentracija raspoloživih finansijskih i ljudskih resursa; – Nedovoljna promocija preduzetničke kulture i razmjena primjera dobre prakse – Nedostatak povjerenja i aktivna poslovna povezanost MMSP; – Nizak nivo podrške usmjerene na podizanje konkurentnosti biznisa i pristupa novim tržištima – Eksterni uticaji sa negativnim efektima za startovanje i vodjenje postojećih MMSP; – Rast cijena sirovina, energije i opreme; – Nedovoljna dostupnost radne snage; – Dostupnost i pristupačnost kapitala za investiranje;
---	---

Iz SWOT analize se zaključuje je Crna Gora prepoznala raspoloživost resursa i potencijale za realizaciju politike koja može uticati na dalji rast i razvoj sektora MMSP u Crnoj Gori. Glavne snage se ogledaju u razvijenim kapacitetima i mehanizmima u dizajnu i sprovođenju politike MMSP, orijentaciji ka unapređenju poslovnog ambijenta i kreiranju politike shodno potrebama MMSP, kao i u primjeni dobre prakse iz EU politike MMSP.

Ipak, neophodno je imati jasan fokus na šanse za prevazilaženje uočenih slabosti, koje se posebno odnose na nedovoljne administrativne kapacitete, neusklađenost koordinacije u implementaciji politike MMSP, ali i implementaciji drugih politika koje imaju uticaja na MMSP. Takođe, neophodno je naglasiti potrebu za efektivnijom implementacijom politike, kroz dizajniranje specifičnih mjera finansijske i nefinansijske podrške shodno savremenim potrebama MMSP, posebno u njihovoj transformaciji ka digitalnom i zelenom poslovanju. Takođe, nizak je nivo razvoja proizvoda sa dodatom vrijednosti i izvozne orijentacije ka MMSP. Potrebno je naglasiti potrebu za formulisanjem i implementacijom mjera usmjerenih ka poboljšanju performansi preduzeća, većoj konkurentnosti i pristupu novim tržištima. Prijetnje u valorizaciji pomenutih šansi prvenstveno se odnose na negativne eksterne, globalne uticaje, ali i na one koje se tiču unutrašnjih slabosti samih MMSP i nedostatku sredstava za ulaganje u unapređenje poslovnih procesa, nabavci novih tehnologija, okretanju ka digitalizaciji, e-trgovini kao i ulaganja u nova znanja i vještine.

4. Vizija i strateški ciljevi

Na osnovu sveobuhvatne analize i identifikovanih stavova svih ključnih aktera javnog i MMSP sektora, kao i preporuke međunarodnih izvještaja, kreiran je okvir, identifikovani su prioriteti i usmjerenje Strategije MMSP za period 2023-2026, kao i implementacionog Akcionog plana za prve dvije godine sprovođenja Strategije MMSP.

Strategije MMSP sa aspekta strukture, usmjerenja i strateških ciljeva **predstavlja kontinuitet** u odnosu na prethodnu strategiju i njenu revidiranu strukturu izvršenu nakon srednjoročne evaluacije.

Realizacijom Strategije stvaraju se mogućnosti za prevazilaženje izazova i ostvarivanje promjena u ključnim oblastima za dalji rast i razvoj MMSP sektora. Želi se uticati na poboljšanje okvirnih i regulatornih uslova, optimizaciju propisa i smanjenje birokratije i nepotrebnih troškova za MMSP, unapređenju elektronskog procesa registracije biznisa i unapređenje elektronskih usluga administracije. Neophodno je unaprijediti koordinaciju implementacije politike MMSP i unaprijediti dijalog sa MMSP sektorom. Takođe, neophodno je dovršiti izgradnju institucionalne infrastrukture za podršku MMSP od nacionalnog do lokalnog nivoa. U okviru poboljšanja pristupa finansijama želi se uspostavljanje nedostajuće zakonske regulative čime će se moći razviti širi spektar finansijskih instrumenata i proizvoda namijenjenih MMSP shodno njihovim razvojnim potrebama i životnom ciklusu. Na tim osnovama se želi podržati transformacija MMSP ka digitalizaciji, unapređenjem direktne finansijske i nefinansijske podrške. Istovremeno se teži uspostavljanju sveobuhvatnih instrumenata politike MMSP koji su posebno usmjereni na poboljšanje ekološkog učinka MMSP, proširenjem savjetodavnih usluga o održivosti i finansijskih mjera i kombinacijom opštih i ciljanih mjera za podršku MMSP u tranziciji ka zelenoj agendi. Inovaciona podrška će biti usmjerena na jačanje veza MMSP sa centrima znanja i sve više će se fokusirati na održavanju specifičnih grupa preduzetnika, kao što su početnici i inovativna MMSP sa potencijalom visokog rasta kroz specifične poreske olakšice i direktno finansiranje inovativnih projekata. Takođe, na osnovu specifičnih analiza MMSP uspostaviće se ciljana programska podrška MMSP u vezi sa razvojem specifičnih vještina. Pored toga, promovisaće se prednosti obuke na radnom mjestu i uključivanje MMSP u šire obrazovne šeme, kako bi se omogućila bolja usklađenost između potreba za novim znanjima i zanimanjima i ponude raspoloživih ljudskih resursa sa specifičnim vještinama. U okviru internacionalizacije, mjere će biti usmjerene ka pripremi MMSP za izvoz i smanjivanju troškova svojstvenih internacionalizaciji i nastupu na novim tržištima.

U sledećem grafikonu predstavljene su, kao rezultat konsultacija javnog i sektora MMSP, Vizija Strategije, Strateški i Operativni ciljevi, kao i okvir za formulisanje konkretnih mjera i aktivnosti za sprovođenje Strategije MMSP i njihovo integrisanje u implementacioni Acioni plan.

Struktura Strategije razvoja MMSP 2023-2026

Strateški ciljevi	Operativni ciljevi	Izazovi/Prioritetne teme Okvir za Mjere/Aktivnosti
<p>SC 1</p> <p>Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem</p>	<p>OC1 Smanjene administrativne i regulatorne prepreke poslovanju MMSP</p> <p>OC2 Bolji pristup MMSP finansijama</p> <p>OC3 Promocija preduzetništva i podsticanje početnika u poslovanju</p> <p>OC4 Razvoj institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovno udruživanje</p>	<p>Teme:</p> <p>Smanjivanje administrativnih barijera i optimizacija propisa, jačanje e-servisa, primjena „Princip One-stop-Shop“ i „Princip samo jednom“ i povezanost baza podataka Zakašnjela plaćanja, Druga šansa, Poreski tretman</p> <p>Promocija preduzetništva</p> <p>Preduzetnički ekosistem i institucionalna infrastruktura, razvoj MMSP portala i unapredjenje statističkog praćenja</p> <p>Pristup finansijama i potrebna regulativa za nove vidove finansiranja</p> <p>Ciljna grupa: Preduzetnici početnici i MMSP</p>
<p>SC2</p> <p>Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP</p>	<p>OC 1 Digitalna transformacija MMSP</p> <p>OC2 Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju</p> <p>OC3 Razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP</p> <p>OC4 Podsticanje inovativnosti MMSP</p>	<p>Teme:</p> <p>Fiinansijski instrumenti programske podrške za MMSP</p> <p>Potrebe i nefinansijska programska podrška za digitalnu i zelenu transformaciju MMSP</p> <p>Podrška inovativnosti, razvoj novih procesa i proizvoda, nova oprema i transfer tehnologije, razvoj e-trgovine</p> <p>Inovativni start-up/scale-up</p> <p>Programi obuke i savjetodavne usluge za nova znanja i vještine</p> <p>Programska podrška za klustere, lance dobavljača</p>
<p>SC3</p> <p>Poslovna organizovanost i pristup MMSP novim tržištima</p>	<p>OC1 Poslovna organizovanost MMSP u klustere, lance dobavljača, lance vrijednosti</p> <p>OC2 Priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima</p>	<p>Priprema za izvoz, primjena međunarodnih standarda i pristup novim tržištima</p> <p>Ciljna grupa: MMSP sa potencijalom rasta i orijentaciji ka izvozu, inovativna start-up</p>
<p>Generalni Indikatori – Indikatori uticaja</p> <p>Broj MMSP</p> <p>Broj zaposlenih u MMSP</p> <p>% MMSP u: Izvozu; BDV;</p> <p>Ukupnim investicijama; Ukupnom prometu.</p>	<p>Specifični indikatori- Indikatori učinka</p> <p>Medjunarodni izvještaji:</p> <p>Rang po dimenzijama Indeksa politike MSP</p> <p>Pozicije u European Innovation Scoreboard</p>	<p>Vizija:</p> <p><i>Inovativan i održiv sektor MMSP zasnovan na znanju, digitalizaciji i resursnoj efikasnosti, koji jača ekonomsku poziciju Crne Gore na svetskom tržištu</i></p>

Struktura strateških ciljeva je postavljena tako da ostvareni napredak u prethodnom periodu i na tim osnovama utvrđeni prioriteta za naredni period odlikavaju, sa jedne strane potrebe MMSP, posebno nakon pandemije COVID 19 i svjetske energetske/ekonomske krize, a sa druge strane omogućavaju dalje usaglašavanje sa politikom MMSP u EU i zahtjevima koji proizilaze iz procesa pristupanja EU, posebno u poglavlju 20. Strategija MMSP. Strategija MMSP i pored težnje za unapređenjem okvirnih uslova i poslovnog ambijenta MMSP ima snažan fokus i na implementaciji politike MMSP koja je usmjerena ka efektivnoj i efikasnoj programskoj podršci kreiranoj prema potrebama MMSP, a uskladu sa naučenim lekcijama i primjerima najbolje međunarodne prakse.

4.1. Strateški ciljevi

Opšti cilj politike MMSP definisane ovom Strategijom MMSP jeste težnja da se **ojača sektor MMSP da može da predstavlja pokretačku snagu u transformaciji/tranziciji Crne Gore ka digitalnoj i održivoj ekonomiji**. Ovaj proces je iniciran realizacijom prethodnog strateškog dokumenta, a ova Strategija obezbjeđuje još snažniji iskorak u tom pravcu. Na tim osnovama, posebno imajući u vidu nestabilne i teško predvidive uslove poslovanja na globalnom nivou, **ključnu promjenu** kao posljedicu uspješnog podsticanja razvoja predstavlja **transformisan sektor MMSP koji je sposoban da ublaži negativne posledice izazvane eksternim promjenama**.

4.1.1. Indikatori uspjeha

Uspješnom implementacijom strategije se želi uticati na unapređenje performansi MMSP sektora i njegovog doprinosa ukupnom ekonomskom razvoju Crne Gore. U okviru implementacije Strategije MMSP, na nivou Strateških ciljeva pratiće se sledeći **indikatori uticaja**:

Tabela 5: Indikatori uticaja na nivou strateških ciljeva

Uticaj	Indikator	Početna vrijednost 2021	Ciljna vrijednost 2024	Ciljna vrijednost 2026	Izvor podataka
Povećanje broja MMSP	Ukupan broj MMSP	36.046	39.000	42.000	UPC
Povećanje broja zaposlenih u MMSP	Ukupan broj zaposlenih u MMSP	149.858	157.500	165.000	UPC
Rast učešća MMSP u ukupnom izvozu	% MMSP u izvozu	75,8% (2019)	76%	77%	MONSTAT
Rast doprinosa MMSP ukupnom BDV	% MMSP u BDV	72,13%	73%	74%	MONSTAT
Porast učešća MMSP u ukupnim investicijama	% MMSP u ukupnim investicijama	66,4%	70%	73,5%	MONSTAT
Porast učešća MMSP u ukupnom prometu	% MMSP u ukupnom prometu	78,18%	78,5%	79,5%	MONSTAT
Povećanje učešća žena vlasnica preduzeća u ukupnom broju preduzeća	% učešća preduzeća u vlasništvu žena u odnosu na ukupan broj	24.45	25%	n/a*	UPC
Povećanje učešća žena preduzetnica u ukupnom broju ³⁴	% učešća preduzetnica	31,44%	32,5%	n/a **	UPC

*:** Referentne vrijednosti za ove indikatore nisu definisani, jer će isti biti definisani u okviru Strategije razvoja ženskog preduzetništva 2024-2027.godina.

³⁴ Indikatori su preuzeti iz Strategije razvoja ženskog preduzetništva 2021-2024

U okviru svakog Strateškog cilja, na nivou Operativnih ciljeva definišu se **Indikatori učinka** i prezentovani su u sledećem segmentu dokumenta. U Akcionom planu se definišu Indikatori rezultata na nivou svake pojedinačne aktivnosti.

Takodje, potrebno je naglasiti, vodeći računa o rodno senzitivnom pristupu politike MMSP da će se realizacijom Strategije MMSP, odnosno Akcionog plana 2023-2024 doprinijeti ostvarivanju indikatora Strategije ženskog preduzetništva.

4.1.2. Strateški cilj 1: Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem

Iako je u prethodnom periodu napravljen značajan napredak, na poslovno okruženje u Crnoj Gori i dalje negativno utiču dugoročni strukturni nedostaci, kao što su neformalna ekonomija, nedovoljno optimalni propisi (sa nedoslednom primjenom) i slabo upravljanje, što sve ometa napore ka uspostavljanju prijateljskog poslovnog okruženja. Istovremeno, pristup finansijama ostaje značajna prepreka za MMSP, pošto kreditni rizici ostaju visoki, alternativne mogućnosti finansiranja ostaju ograničene, a tradicionalne finansijske institucije i dalje zahtjevaju veliki kolateral i kreditnu istoriju. Implementacija reformi u Crnoj Gori ima za cilj dalje unapredjenje poslovnog okruženja, ne samo kroz uvođenje nove zakonske regulative već i kroz optimizaciju postojećih propisa, unapredjenje administrativnih procedura, njihovo pojednostavljenje i pojeftinjenje, što treba da olakša svakodnevno poslovanje MMSP. Takođe, regulatorna reforma treba da omogući zaokruživanje okvira kojim se omogućuje lakši pristup MMSP finansijama, posebno alternativnih izvora finansiranja kao i razrješenje kreditno-garancijskih šema čime će se znatno olakšati zahtjevi za kolateralom kod kreditnih aranžmana i olakšati investiranje MMSP, kako početnika tako i postojećih MMSP. Pored toga potrebno je i zaokružiti potrebnu institucionalnu infrastrukturu za podršku MMSP. Razvoj politike MMSP i programa podrške poslovanju, inovacijama, specijalizovane institucionalizovane infrastrukture, poslovno povezivanje zahtjeva široku stručnost u različitim oblastima znanja, kao i veliko praktično iskustvo.

U okviru ovog strateškog cilja predviđaju se sledeći **Operativni ciljevi**:

SC 1 Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem/institucionalni okvir

- OC1 Smanjene administrativne i regulatorne prepreke poslovanju MMSP
- OC2 Bolji pristup MMSP finansijama
- OC3 Promocija preduzetništva i podsticanje početnika u poslovanju
- OC4 Razvoj institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovno udruživanje

OC1 Smanjene administrativne i regulatorne prepreke poslovanju MMSP

Jedan od najvažnijih prioriteta u unapredjenju poslovnog ambijenta predstavlja potpuno uvođenje servisa za elektronsku registraciju u CRPS. U prethodnom periodu brojne su aktivnosti realizovane na unapređenju procesa registracije preduzeća, jedinstvena prijava za registraciju je značajno inovirana, tako da su prethodnih 16 obrazaca objedinjeni u jedan. Takođe, ukinut je ili umanjen iznos brojnih taksi i naknada kada je riječ o procesu registracije privrednih subjekata. Elektronska registracija preduzeća podrazumijeva da se cjelokupan proces osnivanja preduzeća (od rezervacije imena do momenta kada preduzeće može da obavlja pravne radnje), odvija elektronski po principu One-Stop-Shop. Imajući u vidu željeno stanje koje je prilagođeno standardima regiona i razvijenih zemalja, proces pojednostavljenja i omogućavanja potpune elektronske registracije i elektronskih izmjena podataka zahtijeva značajno

vrijeme, posvećenost više institucija i strateški pristup i težnju ka primjeni „Princip Samo Jednom“³⁵. Cilj je pružiti brže, jeftinije i transparentnije usluge i uvođenje elektronske registracije za osnivanje privrednog društva je značajan korak u digitalizaciji postupka otvaranja preduzeća koji je sada dodatno olakšan i pojednostavljen. Planirano je i dodatno unapređenje ovog servisa kojim će se omogućiti registracija svih privrednih subjekata i online plaćanje administrativnih i drugih taksi. Takođe, u cilju usaglašavanja sa EU propisima, uređenja postupka registracije je identifikovano kao veoma važno pitanje koje je potrebno sistemski riješiti. S tim u vezi, donijeta je odluka da se pristupi izradi prvog Zakona o registraciji privrednih i drugih subjekata u Crnoj Gori. Istovremeno radjeno je na Registru nameta kao bazi koja sadrži spisak nameta na državnom i lokalnom nivou, koje su u obavezi da plaćaju fizička i pravna lica. Osnovni cilj kreiranja ovog registra je centralizacija podataka o nametima koji se naplaćuju u Crnoj Gori, na državnom i lokalnom nivou, a u cilju pojednostavljenja procesa poslovanja i povećanja transparentnosti. Ova baza treba da pomogne donosiocima odluka pri izradi nove regulative i utvrđivanja novih nameta.

Pored toga, jedan od prioriteta predstavlja savremena, osnažena javna uprava i institucije koje su zadužene za implementaciju politike i specifične programske podrške MMSP. S tim u vezi, potrebno je dalje jačanje institucija zaduženih za implementaciju politika usmjerenih ka sektoru MMSP. Digitalna transformacija javne uprave treba da prati razvoj digitalnih tehnologija, unapređenja u infrastrukturi, normativnom i institucionalnom uređenju, dostupnosti i upravljanju podacima, obrazovnim programima kao preduslovu za sticanje digitalnih vještina, saradnji sa MMSP, kao i podsticajima kako bi se digitalna rješenja koristila. Aktivnosti su usmjerene na povećanju broja, kvaliteta ključnih usluga i njihove dostupnosti MMSP elektronskim putem, uz istovremeno jačanje usvajanja inovativnih IKT-a. Takođe, planiranom modernizacijom Uprave prihoda i carina posebna pažnja biće posvećena modernizaciji usluga koje se pružaju poreskim obveznicama u cilju povećanja razumijevanja zakona koji regulišu prihode, procedura i prava fomiranjem kontakt centra za pružanje naprednih usluga poreskim obveznicima. Na taj način biće integrisani svi kanali za komunikaciju sa poreskim obveznicama u cilju pružanja kvalitetnih, jednoobraznih i blagovremenih odgovora poreskim obveznicama. U tom kontekstu značajne su i izmjene zakonske regulative kojima će se ubrzati i učiniti efikasnijem proces prikupljanja dokumentacije koja je neophodna za registraciju ili upis nepokretnosti kroz elektronsko izvršavanje procedura, smanjenjem broja procedura uz skraćenje potrebnog vremena i uspostavljanjem novih e-servisa (predaja zahtjeva – notarskih zapisa, preuzimanje e-potpisanog uvjerenja). Takođe, kao podsticaj MMSP biće pojednostavljeni postupci stavljanja roba i u zahtijevani carinski postupak, kod podnošenja zahtjeva za odobrenje pojednostavljenog postupka, kao i zahtjeva za odobrenje statusa ovlaštenog privrednog subjekta od strane zainteresovanih privrednih subjekata, čime će se doprinijeti smanjenju vremenskog perioda zadržavanja robe, povećanom stepenu sigurnosti i zaštite u samom poslovanju, kao i smanjenju administrativnih troškova. Promovisanje e-uprave i e-usluga namenjenim MMSP, primjenom principa „sve na jednom mjestu“, razvojem digitalnih portala (npr. za pružanje informacija ili pomoć, sertifikaciju ili simulaciju na mreži), primjena elektronskog podnošenja dokumenata administraciji uz primjenu „princip samo jednom“³⁶, kao i primjenom e-fakturisanja i e-potpisa, unapređuje se administrativni okvir za poslovanje, procedure su jednostavnije i jeftinije, čime se direktno utiče na konkurentnost MMSP. Takođe, Izmjene i dopune Zakona o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacije predstavljaju dodatni stimulan za podsticanje razvoja MMSP sektora zasnovanog na inovacijama.

Jedan od najznačajnijih preduslova za adekvatnu implementaciju politike MMSP čine pouzdani statistički podaci koji obezbijeduju kontinuirano praćenje i uporedivost podataka performansi MMSP i njihovog doprinosa ekonomskom i društvenom razvoju. Usaglašenost statističkih podataka iz različitih institucija

³⁵ Dostavljanje, rešenja ili uverenja i sl od strane MMSP javnim institucijama samo jednom, po mogućstvu elektronski, a javne službe dokument preuzimaju po službenoj dužnosti iz baze podataka gde je taj dokument arhiviran.

³⁶ Dostavljanje, rešenja ili uverenja i sl od strane MMSP javnim institucijama samo jednom, po mogućstvu elektronski, a javne službe dokument preuzimaju po službenoj dužnosti iz baze podataka gde je taj dokument arhiviran.

javnog sektora omogućava osnovne predušlove za formulisanje sveobuhvatne politike MMSP zasnovane na adekvatnim osnovama. Unaprijeđeni statistički obuhvat, bolje razumevanje potreba MMSP i unapređenje analitičkih osnova za kreiranje politike i programske podrške MMSP direktno utiče i na osnaživanje institucija koje su zadužene za implementaciju pojedinih segmenata politike MMSP. Takođe, povećaće se vertikalna povezanost i usklađenost podrške sektoru MMSP. Ključne aktivnosti trebaju biti usmjerene na otklanjanje razloga zbog koga može doći do razlike u praćenju podataka MMSP koji objavljuju različite institucije u pojedinim intervalima praćenja razvijenosti sektora. Može se zaključiti da je neophodno da se uspostavi ažurna statistika MMSP u skladu sa potrebama kreiranja i praćenja sprovođenja politike MMSP, a u skladu sa EUROSTAT.

U procesu unapređenja poslovnog ambijenta neophodno je u najranijoj fazi uključiti predstavnike MMSP sektora, prije svega PKCG i UPCG, ali i asocijacija uključenih u mehanizam dijaloga u okviru Savjeta za konkurentnost. Aktivnosti predstavnika MMSP sektora treba da budu usmjerene na analizu privrednog zakonodavstva, iniciranje donošenja novih ili izmjene i dopune važećih propisa, s ciljem da doprinese kreiranju što povoljnijeg poslovnog ambijenta. Ove aktivnosti će se realizovati kroz konsultacije prilikom postavljanja koncepta regulative, davanjem mišljenja na nacрте i predloge zakona i drugih propisa, kao i učešćem u radu Vladinih komisija i tijela koja se bave ovim pitanjima, kao i učešćem u postupku harmonizacije privrednog zakonodavstva sa pravnom tekovinom Evropske unije, a sve u cilju zaštite interesa MMSP. Propisi koji će, između ostalih, biti posebno razmatrani sa aspekta izrade i primjene su iz oblasti: obavljanja privredne djelatnosti; poreza i carina; radnih odnosa i zapošljavanja; penzijsko invalidskog i zdravstvenog osiguranja; digitalne transformacije; unutrašnje trgovine; zaštite potrošača; zaštite konkurencije; spoljnotrgovinskog poslovanja; obrazovanja; ekologije; planiranja prostora i urbanizma; energetike; javnih nabavki; komunalne privrede, upravljanja otpadom i vodnih usluga; saobraćaja; turizma i dr. Učešće predstavnika MMSP u aktivnosti analiziranja, planiranja i kreiranja javnih politika doprinosi unapređenju javno-privatnog dijaloga, jačanju saradnje javnog i privatnog sektora i usvajanju zajedničkih rješenja kojima se obezbjeđuje sprovođenje najsloženijih reformskih procesa.

U tom kontekstu od velikog značaja je Izvještaj o statusu barijera u poslovanju sa kojima se susrijeće poslovna zajednica je polugodišnji izvještaj koji kreira Sekretarijat Savjeta za konkurentnost i razmatra se na sjednicama Savjeta za konkurentnost. Na osnovu identifikovanih barijera prikupljena su i izjašnjenja nadležnih institucija. Izjašnjenje je podrazumijevalo da institucije daju odgovor da li je barijera koju je identifikovala privreda i sa njihovog stanovišta stvarno barijera, i koje se aktivnosti i u kom roku planiraju za eliminisanje barijere. Shodno poslednjim prikupljenim podacima (mart 2023. godine), za 13% nadležne institucije smatraju da iste ne predstavljaju barijeru dok za 30% institucije nijesu dale izjašnjenje da li se radi o barijeri ili ne. Trenutna lista sadrži 71 barijeru. Za eliminisanje 39% identifikovanih barijera neophodna je izmjena legislative. Eliminisanje svake od pojedinačnih barijera doprinijeće unapređenju konkurentnosti i kompletnog privrednog ambijenta.

OC2 Bolji pristup MMSP finansijama

Regulatorni okvir koji omogućava MMSP bolji pristup finansijama predstavlja jedan od najznačajnijih izazova u daljem podsticanju razvoja MMSP u Crnoj Gori. Medjunarodni izvještaji i domaće analize ukazuju na potrebu daljeg unapređenja regulatornog okvira čime će se omogućiti uspostavljanje novih i unapređenje postojećih finansijskih instrumenata i proizvoda koji treba da prate različite potrebe MMSP od njihovog nastajanja do internacionalizacije poslovanja. Jaz u finansiranju i tržišni neuspjesi³⁷ dosadašnje prakse u finansiranju MMSP ukazuju da su banke usmjerene ka srednjim i velikim preduzećima, a da je dominantan finansijski proizvod kod MMSP u Crnoj Gori kratkoročni kredit koji se koristi za finansiranje obrtnih sredstava. Jedan od glavnih problema pristupa finansiranju za MMSP je

³⁷ "Izvještaj o tržišnim neuspjesima i investicionim prazninama", EuropeAid/140230/IH/SER/ME "Improving access to finance of private sector for competitiveness and innovation" project

obezbjeđivanje adekvatnog kolaterala za kredite. Proizvodi banaka su unificirani i nisu dovoljno prilagođeni da zadovolje potrebe inovativnih preduzeća, startup i mikro i malih preduzeća u cjelini. U Crnoj Gori nije rasprostranjeno finansiranje iz vlasničkog kapitala.

U tom kontekstu je neophodno izvršiti analizu o mogućnostima uspostavljanja Kreditno garantnog fonda, a na osnovu Zakona o kreditno garantnom fondu, čime bi se olakšao pristup MMSP finansijskim instrumentima kod komercijalnih banaka. Takav garantni fond/ šema bi se mogao formirati korišćenjem javnih sredstava i, ako je moguće, sredstava iz donatorskih fondova. Istovremeno, potrebno je stvoriti regulatorni okvir na osnovu kog se može proširiti i pojednostaviti davanje garancija za kredite poboljšanjem informacione baze za dodjelu kredita, posebno proširenjem pokrivenosti kreditnog informacionog sistema integrisanjem informacija od trgovaca na malo i komunalnih preduzeća, što bi manjim preduzećima bez značajne kreditne istorije omogućilo lakši pristup finansijama.

U cilju usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa Direktivama Evropske unije, predviđenim izmjenama Zakona o rokovima izmirenja novčanih obaveza izvršiće se usklađivanje važećeg zakona sa Direktivom 2011/07/EU o borbi protiv zakašnjelog plaćanja u komercijalnim transakcijama. Predloženim izmjenama izvršiće se usklađivanje postojećih zakonskih rješenja koja se odnose na rokove izmirenja novčanih obaveza između privrednih subjekata, posebne naknada za troškove prouzrokovane povjerioci dužnikovim zakašnjenjem sa ispunjenjem novčane obaveze u komercijalnim transakcijama, kao i dijelu koji se tiče rokova za izmirivanje novčanih obaveza između javnog sektora i privrednih subjekata.

Neophodno je podići svijest o alternativnim izvorima finansiranja i unaprijediti zakonodavni okvir kako bi se olakšalo finansiranje početnika, mikro i malih preduzeća integrisanjem crowdfundinga u zakonodavni okvir. Na taj način bi se razvili novi instrumenti finansiranja koji u ovom trenutku nisu dostupni MMSP.

Takođe, neophodno je podići svijest o značaju finansijske pismenosti i donijeti specifičan program sa definisanim mjerama za preduzetnike i širu javnost, uključujući akcioni plan sa mehanizmom i tijelom zaduženim za implementaciju. Sastavni dio takvog programa bi sadržao i komponentu obuke bankarskih službenika za bolje razumjevanje potreba MMSP i predlaganje odgovarajućih bankarskih proizvoda iz bankarskog portfolia, a koji su van svakodnevnih ponude banaka.

U dijelu unapređenja poslovnog ambijenta i primjene principa druge šanse, potrebno je razviti mjere prevencije i uvođenje sistema ranog upozorenja preduzeća koja su sklona potcjenjivanju važnosti održavanja dobrog finansijskog statusa izbjegla donošenje rizičnih odluka koja ih mogu dovesti do insolventnosti. Ukoliko se odgovarajuće korektivne mjere ne preduzmu odmah, preduzeća se mogu suočiti sa finansijskim problemima i kasnije dovesti do stečaja, odnosno likvidacije. S tim u vezi, potrebno je snažnom promocijom i savjetodavnim uslugama pružiti podršku MMSP kako bi se dodatno smanjila mogućnost otvaranja stečaja. U tom pravcu značajnu intervenciju predstavlja proširenje obima postojećih usluga savjetodavne podrške, uključujući stvaranje testova samoprovjere kako bi se identifikovale mogućnosti za rješavanje ranih finansijskih problema. Ujedno, neophodno je promovisanje druge šanse poštenim preduzetnicima kako bi mogli početi svoje poslovanje iznova i tako smanjiti kulturnu stigmuz vezanu za poslovni neuspjeh.

Jako značajan segment u obezbeđivanju MMSP boljem pristupu finansijama predstavlja dostupnost i raspoloživost EU fondova i programske podrške, čime se i crnogorskim institucijama i MMSP stvara potencijal za dodatni razvoj specifičnih finansijskih instrumenata i projekata koji imaju za cilja jačanje finansijske podrške MMSP.

U okviru programskih aktivnosti Evropske mreže preduzetništva (Enterprise Europe Network – EEN), projekta Evropske unije koji predstavlja ključni instrument za podizanje konkurentnosti malih i srednjih

preduzeća u EU, na osnovu zajedničke inicijative sedam EEN konzorcijuma³⁸ kreirana je platforma FINNO -Access2Finance and Innovation³⁹ nudi informacije o finansijskim instrumentima i podršci za inovacije MMSP. Platforma predstavlja one stop shop za MSP u regionu i osim EEN prezentira projekte WB EDIF, EBRD, InvestEU, RCC, WB6 CIF, Horizon Europe, EIT. Takođe, platforma nudi mogućnost panela za predstavljanje i diskusiju, okuplja MSP i finansijske institucije uključene u određene EU programe, ali takođe povezuje i međunarodne učesnike koji bi mogli pomoći MSP u jugoistočnoj Evropi da dalje razvijaju svoje poslovanje. Cilj platforme je rast i razvoj MSP u cijeloj jugoistočnoj Evropi kroz poboljšanje njihovog pristupa finansijama i fokusiranjem na inovativni proces od poslovnih ideja do komercijalnog uspjeha na međunarodnom tržištu.

Neophodno je napomenuti da pored specifičnih EU programa (vidi Aneks 3) u okviru IPA fondova namenjenih Crnoj Gori jedan od ključnih prioriteta predstavlja jačanje MMSP sektora. Kako u prethodnom periodu u okviru dosadašnje podrške u okviru IPA 2014 – 2020, u okviru Godišnjeg akcijskog programa IPA 2020 je predviđena realizacija nekoliko projekata koji mogu biti korišćeni za jačanje sektora MMSP. Iz IPA 2020 predviđa se realizacija slijedećih projekata: „Uspostavljanje naprednih usluga za podršku razvoju malih i srednjih preduzeća“, ukupne vrijednosti 1,02 miliona eura; “Unapređenje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća kroz podršku ženskom preduzetništvu i preduzetništvu mladih“, ukupne vrijednosti 300,000.00; ” Podrška u sprovođenju projekata pametne specijalizacije“, ukupne vrijednosti 900,000.00 eura. Takođe, u okviru IPA 2021 programa predviđena je podrške u okviru EU Reformskog instrumenta za jačanje konkurentnosti MMSP-a u dijelu cirkularne tranzicije, kao i podrška u definisanju sveobuhvatnog finansijskog okvira za implementaciju cirkularnih/zelenih poslovnih modela. U okviru IPA 2023 Energetskog paketa predviđa se podrška za jačanje konkurentnosti MMSP, predviđeno je ukupno 5 miliona eura. Istovremeno, planirano je da se u okviru IPA 2024 programa obezbijedi podrška za jačanje inovacija MMSP-a, kao i da se dodatno osnaže kapaciteti MERT-a za korišćenje ostalih EU instrumenata podrške za konkurentnost.

Raspoloživost finansijskih instrumenata i projektnu podršku MSP koji se finansiraju iz EU fondova je jako značajno i već je napomenuto da je težnja MMSP da prepozna i u većoj mjeri koristi ove izvore finansiranja. U tom kontekstu je potrebno napomenuti da ne postoji posebno implementaciono tijelo politike MMSP-a u Crnoj Gori koje bi stvorilo odgovarajuće okvirne uslove i mehanizme čime bi se omogućilo dodatno korišćenje EU fondova i adekvatnu pripremu operativne strukture za buduće korišćenje strukturnih fondova. Neophodno je da se u okviru Direktorata za unapređenje konkurentnosti i Direktorata za evropske integracije i EU fondove uspostavi specifičan institucionni kapacitet koji bi predstavljao informacioni punkt, a koji bi kasnije prerastao i u specifičan servis MMSP koji bi pružao specifičnu podršku u pripremi projekata i pristupu raspoloživim finansijskim instrumentima i međunarodnim projektima. Ovakav pristup bi se mogao primijeniti potencionalno i u okviru razvoja nezavisnog tijela za implementaciju politike MMSP.

OC3 Promocija preduzetništva i podsticanje početnika u poslovanju

U protekle dvije decenije promocija preduzetničke kulture i preduzetništva je uvijek zauzimalo značajno mjesto u svim strateškim razvojnim dokumentima u Crnoj Gori i potencijalni preduzetnici i preduzetnici početnici su zauzimali specifično mjesto u politici podrške MMSP sektora. Njegovanje kulture koja vrednuje preduzetništvo, posebno njen inkluzivan karakter, je od suštinskog značaja za uspjeh sveukupne politike MMSP. Politika preduzetništva teži da stvore pozitivne stavove prema stvaranju biznisa kao izboru

³⁸ Federacija BiH, Hrvatske, Makedonije, Republike Srpske, Slovenije, Srbije i Crne Gore

³⁹ www.finnosee.eu

karijere, posebno za ljude iz grupa koje su nedovoljno zastupljene ili u nepovoljnom položaju u preduzetništvu (npr. mladi, stariji, žene, nezaposleni, imigranti) i da pravovremeno obezbijede programe i podrže iskazane preduzetničke namjere. Takođe, specifični segmenti politike su usmjereni na mobilizaciju ključnih aktera od nacionalnog do lokalnog nivoa (administracija, preduzetnici, obrazovne institucije, privredne komore, pružaoci usluga za razvoj poslovanja) da rade zajedno na prenošenju pozitivne slike o preduzetništvu. Unapređenje poslovanja zanatlija predstavlja jedan od značajnih elemenata razvoja preduzetništva. Efekti finansijske podrške za razvoj i promociju zanatske djelatnosti se ogledaju u osnivanju novih preduzeća u djelatnosti zanatstva, unapređenju poslovanja postojećih zanatlija, jačanju njihove konkurentnosti. Istovremeno se podstiče uspostavljanje saradnje između zanatlija, omogućava se prenos znanja i razmjena iskustva, podstiču se preduzetnici i MMSP koja obavljaju zanatsku djelatnost na veću promociju svojih zanata, omogućava se uspostavljanje novih poslovnih aranžmana i širenje područja plasmana proizvoda i usluga.

Crna Gora je napravala snažan iskorak formulisanjem specifičnih politika koje komplementarno sa politikom MMSP obezbijeduju inkluzivan karakter preduzetničke politike. Uključivanjem preduzetništva u formalni sistem obrazovanja, formulisanjem posebnog strateškog dokumenta koji pokriva razvoj cjeloživotnog preduzetničkog učenja i formiranje nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje napravljen je snažan iskorak u promovisanju preduzetništva kod mladih na svim nivoima obrazovanja. Takođe, poseban srednjoročni strateški dokument koji se bavi politikom ženskog preduzetništva i formiranjem koordinacionog tijela za implemtaciju politike mobilisao je sve ključne aktere u obezbjedjivanju specifične podrške ženama preduzeticama.

I pored velikog napretka u proteklom periodu, obezbjedjivanju specifične i sveukupne podrške MMSP, došlo je do usporavanja promocije i specifičnih ciljanih kampanja sa ciljem podizanja svijesti u najširim krugovima o značaju razvoja preduzetništva, a što sve ostavlja značajan prostor za unapređenje podrške usmjerene ka startovanju biznisa i oslobađanja preduzetničkih potencijala, povećanju šanse za opstanak, uključujući i preduzetništvo iz druge šanse.

Promotivne kampanje sa ciljem podizanja svijesti treba da budu osmišljene i usmjerene ka cjelokupnoj populaciji, ali i ka specifičnim segmentima društva. Opšta promocija šalje generalne poruke o značaju preduzetništva, ali ciljani pristup bi povećao vjerovatnoću da se dođe do teško dostupnih segmenata društva, odnosno kada postoji jasan razlog za dopiranje do ciljanih grupa (nerazvijeni regioni, nezaposleni itd). U narednom periodu je neophodno razviti promotivne aktivnosti usmjerene na prihvatanje preduzetništva kao željenog a ne nužnog izbora. U narednom periodu sveobuhvatna promotivna kampanja promocije preduzetništva u Crnoj Gori treba da se zasniva na kreiranju specifičnih događaja u organizaciji MERT, kao što su konferencije na nacionalnom i lokalnom nivou, Nedelja ili Godina preduzetništva, kreiranju Godišnjeg izvještaja o stanju MMSP, dodjela preduzetničkih nagrada i promocija uspješnih priča, specifični sajmovi, samiti, itd. svi ovi događaji će se realizovati u saradnji sa zainteresovanim stranama (poslovna udruženja, privredne komore, profesionalna udruženja, akademska zajednica, društvene grupe, međunarodna zajednica, mediji itd.). Saradnja i slanje specifičnih pozitivnih poruka u medijima, uključujući televiziju, radio, društvene medije, blogove, novine, časopisi itd. predstavlja pokretačku snagu u podizanju svijesti o značaju preduzetništva.

Takođe, po ugledu na EU i zemlje članice potrebno je kreirati mrežu ambasadora, koje aktivno promovišu preduzetništvo kroz neformalne i formalne kanale komunikacije, od nacionalnog do lokalnog nivoa.

Promotivnim kampanjama će se, takođe, promovisati programska podrška, finansijska i nefinansijska, usmjerena ka potencijalnim i preduzeticima početnicima, obezbijedena od strane različitih institucija javnog sektora (IRF, ZZZCG, MERT, inkubatori itd) i podržati inicijative predvođene privatnim sektorom. Tom prilikom je neophodno isticati vrijednosti preduzetništva za društvo, rješavanje negativnih kulturnih predrasuda prema preduzeticima i podići svijest o različitim oblicima preduzetništva (npr. preduzetništvo

mladih, itd.). Značajna su iskustva koja su usmjerena na nezaposlena lica pa je "Podsticaj preduzetništva" prepoznat kao ključni program kojim bi se direktno djelovalo na inkluzivni karakter preduzetništva. Programске intervencije usmjerene na radnu integraciju kroz podsticaj preduzetništva, omogućavaju nezaposlenim licima da se samozaposle i razviju svoj biznis.

U cilju informisanja javnosti, bližeg upoznavanja sa mogućnostima MMSP, neophodno je vršiti intezivnu promociju svih mjera kako na lokalnom, prikazati programe koji nude podršku MMSP, zatim promovisati primjere dobre prakse u cilju osnaživanja MMSP za učešće na javnim pozivima u okviru podrške MMSP na nacionalnom nivou.

OC4 Razvoj institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovno udruživanje

Proces izgradnje institucionalne infrastrukture za podršku MMSP treba da uzme u obzir složenost poslovnih potreba, kao i tehničke i tržišne zahtjeve, a administracija od nacionalnog do lokalnog nivoa može pomoći u izgradnji institucionalnog sistema koji pruža kontinuiranu sveobuhvatnu podršku na svim nivoima rasta kompanija od početka do faze visokog rasta i internacionalizacije poslovanja. Najveći broj MMSP živi i radi lokalno. Ipak sa procesom globalizacije i digitalizacije, snažna konkurencija je prisutna na lokalnom tržištu i često ugrožava razvoja lokalnih, posebno mikro i malih preduzeća i preduzetnika. Čak i prvobitno uspješna preduzeća moraju da prošire svoje poslovne modele, primjene nova znanja i tehnologije kontinuirano inovirajući i pobjeđujući konkurenciju na lokalnom tržištu. Istovremeno, okreću se poslovanju izvan svojih lokalnih granica pronalazeći nove kupce i koriste prilike da se orijentišu ka izvozu. U tom kontekstu programska podrška je izuzetno značajna i ima za prioritet pružanje ciljane podrške za pokretanje i razvoj novih poslovnih poduhvata, posebno u eri brzih tehnoloških promjena, ekonomske neizvjesnosti i otvorenih tržišta.

Lokalni biznis centri, lokalne i regionalne razvojne agencije, poslovni inkubatori, akceleratori, strat-up and scale-up centri, biznis zone, industrijski i naučno tehnološki parkovi i slične institucije za podršku poslovanju i inovacijama pružaju specifičnu podršku MMSP u različitim fazama rasta. Oni to postižu kroz organizovanu integrisanu podršku, obezbeđuju fizički prostor, pružaju zajedničke usluge uz profesionalno upravljanje, administrativnom pomoći, konsaltingom i tehničkom podrškom, obukom, umrežavanjem i pristupom finansiranju.

U poslednjem periodu, na osnovu sprovedenih analiza (srednjoročna i ex-post prethodne Strategije MMSP), kao i na osnovu preporuka u međunarodnim izvještajima (Indeks politike MSP, Izvještaj o napretku Crne Gore) došlo se do zaključka da je neophodno unapređenje institucionalnih kapaciteta neophodnih za implemntaciju politike MMSP. To se odnosi na unapredjenje postojećih kapaciteta u okviru Direktorata za konkurentnost MERT, kao i do preispitivanja ponovnog zaokruživanja institucionalne infrastrukture za MMSP formiranjem implemntacionog tijela pri ili van MERT. Potrebno je naglasiti da je došlo do napretka u razvoju institucionalne infrastrukture, posebno u oblasti inovacija, nakon Tehnopolisa u Nikšiću formiran je Fond za inovacije Crne Gore, kao i tehnološki park u Podgorici. Takođe, uz podršku UNOPS formirani su Biznis centri u Tivtu, Žabljaku, Kolašinu i Danilovgradu. Uz IRF, ZZCG, inkubatore u Baru, Beranama i Cetinju, sve pomenute institucije predstavljaju ozbiljan osnov za dalju nadogradnju sličnih i drugih institucija na lokalnom, pa i regionalnom nivou, kao i potrebu njihovog umrežavanja. Istovremeno, preispitivanjem modela i mehanizma za jačanjem postojećih ili formulisanjem implementacione institucije politike MMSP, stvoriće se uslovi za obezbedjivanjem potrebnih kapaciteta neophodnih za efikasno i efektivno organizovanje i implementaciju programske podrške MMSP shodno njihovim razvojnim potrebama.

Istovremeno, neophodno je podstaći jačanje udruženja MMSP, posebno na lokalnom nivou. Na taj način bi MMSP mogli da lakše identifikuju svoje potrebe, razmjene primjere dobre prakse, lokalnoj/nacionalnoj administraciji predlože potrebe za organizovanjem programske podrške shodno identifikovanim

potrebama, a koja je u funkciji prevazilaženja specifičnih izazova na lokalnom nivou. Za implementaciju politika za podršku MMSP, poslovnim udruženjima neophodna je jaka saradnja institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, jer samo unaprijeđenom institucionalnom mrežom i jačanjem kapaciteta mogu se postići željeni rezultati i postići očekivani efekti sprovođenja politike MMSP.

U pojedinim opštinama oblast preduzetništva i MMSP obavlja se u okviru nekih sekretarijata koji imaju i druge nadležnosti, tako da je neophodno unapređenje administrativnih i institucionalnih kapaciteta lokalnih samouprava i jačali budžeti u pravcu jačanja sprovođenja politike MMSP i preduzetništva. Istovremeno, u cilju pružanja adekvatne podrške MMSP neophodna je snažna i intezivna saradnja između institucija u cilju bolje informisanosti. Takodje je potrebno raditi na edukaciji kadra lokalnih samouprava izdvajanjem dijela iz budžeta opština i MERT u cilju sticanja potrebnih znanja i vještina na lokalnom nivou neophodnih za dizajn i adekvatnu implementaciju politika, lokalne i nacionalne, usmjerenih na razvoj sektora MMSP.

Specifičan vid neophodne infrastrukture za podršku MMSP predstavljaju savremene platforme za pružanje informacija, kao i dostupnost specifičnih alata za unapređenje poslovanja. Crna Gora u poslednjih godinu dala je u procesu sveobuhvatnog preduzetničkog portala SAP, koji je još uvijek fazi izrade i testiranja. Na njemu treba da budu dostupne sve informacije od značaja za MMSP uključujući specifične komunikacije vezano za implementaciju strateških dokumenata i svih vidova programske podrške MMSP. Portal www.inovacije.gov.me predstavlja sistem za podnošenje elektronskih zahtjeva za upis u Registar subjekata inovacione djelatnosti, kao i podnošenje zahtjeva za sticanje statusa korisnika podsticajnih mjera za pravna i fizička lica. Portal je aktivan od oktobra 2021. godine.

U sledećoj tabeli je dat pregled **indikatora učinka na nivou Operativnih ciljeva kao i planirane mjere/intervencije u okviru Strateškog cilja**.

Tabela 6 Indikatori učinka na nivou Operativnih ciljeva u okviru Strateškog cilja 1

Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
Smanjene administrativne i regulatorne prepreke poslovanju MMSP	Unapređenje kvaliteta e-usluga i uspostavljanje novih e-servisa za MMSP		Ministarstvo finansija
	Unapređenje usluga poreskim obveznicima i obezbjeđenje trgovinskih olakšica		Uprava prihoda i carina
	Uključenost predstavnika privrede u najranijoj fazi kreiranja regulatornog okvira i politika koje utiču na MMSP		MERT UPCG, PKCG
	Unapređenje statističkog praćenje podataka sektora MMSP		Monstat, MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Indeks politike MSP Dimenzija 4: Operativno okruženje za MSP	3.61	3.90	4.30
Pod-Dimenzija 3.2. Pojednostavljivanje zakonodavstva i analiza uticaja propisa	3.95	4.30	4.65
Pod-Dimenzija 3.3:			

Javno-privatne konsultacije Monitoring i evaluacija	2.60	3.00	3.40
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
Bolji pristup MMSP finansijama	Unapređenje finansijske pismenosti MMSP		MERT, UPCG, PKCG
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILNA VRIJEDNOST 2024	CILNA VRIJEDNOST 2026
Dimenzija 6: Pristup MSP finansijama	3.43	3.80	4.20
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
Promocija preduzetništva i podsticanje početnika u poslovanju	Promocija preduzetničke kulture i podizanja svijesti o značaju razvoja preduzetništva i započinjanja biznisa		MERT
	Promocija preduzetništva i unapređenje programa podrške namenjenim specifičnim ciljnim grupama(početnici u biznisu, mladi, nezaposleni, stari, socijalno preduzetništvo)		MERT, ZZZCG
	Afirmacija pozitivnih preduzetničkih praksi (Nagrade, konferencije, Izvještaj o MMSP, Nedelja preduzetništva)		MERT, UPCG, PKCG
	Promocija preduzetništva i programske podrške na loklanom nivou		MERT, JLS
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILNA VRIJEDNOST 2024	CILNA VRIJEDNOST 2026
Dimenzija 5a: Vladine usluge podrške MSP Monitoring i evaluacija	3.89	4.3	4.6
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
Razvoj institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovno udruživanje	Zaokruživanje institucionalne infrastrukture za MMSP		MERT
	Uspostavljanje SAP preduzetničkog portala, jačanje drugih elektronskih portala i integrisanje informacija dostupnih aktivnosti		MERT, MNTR UPCG, PKCG
	Jačanje saradnje između institucija na nacionalnom i lokalnom nivou		MERT
	Podstaći jačanje kapaciteta udruženja MMSP na lokalnom nivou		MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILNA VRIJEDNOST 2024	CILNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 3.1. institucionalni okvir	4.16	4.35	4.60

4.1.3. Strateški cilj 2: Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP

Povećanje konkurentnosti MMSP je od vitalnog značaja za jačanje otpornosti na eksterne promjene, uz promovisanje održivog razvoja. Prema pojedinim anketama, MMSP koja su bila konkurentnija prije pojave kriza bile su i manje pogođene. Firme sa većim kapacitetom za promjene – zbog svojih vještina, inovacija i finansijskog upravljanja su promptno reagovala i sprovele odgovarajuće intervencije, poput značajnijeg korišćenja digitalnih tehnologija i inovativnih biznis modela. Istovremeno, MMSP koje su bile dobro povezane sa poslovnim, preduzetničkim ekosistemom bili su u mogućnosti da bolje pristupe

informacijama i implementiranoj programskoj podršci koja im je pomogla da smanje negativne efekte krize.

Sektor MMSP čine različite vrste preduzeća, veličine i starosti, na različitim nivoima razvoja, različite strateške orijentacije i sa specifičnim razvojnim potrebama. Međutim, bez obzira na raličitosti MMSP, zajedničko za sva preduzeća jeste njihova potreba za ubrzanom primjenom savremenih tehnologija, a koja za rezultat ima i težnju za digitalizacijom poslovanja, od onih najjednostavnijih intervencija do najkрупnijih koje su usmjerene na digitalni marketing e-trgovinu i automatizaciju djelova i cjelokupnih procesa proizvodnje.

Istovremeno, sektor MMSP postaje svjestan zahtjeva da se moraju izvršiti promjene u poslovnim modelima i tranziciji ka održivom poslovanju čime će se znatno uticati na klimatske promjene i smanjenje zagađenosti prirodnog okruženja. U tom kontekstu je jako važna orijentacija proizvodnje ka obnovljivim izvorima energije i resursnoj efikasnosti. Posebno u vremenu krize je značajan pristup u diversifikaciji resursne zavisnosti i u značajnoj mjeri okretanje , u skladu sa mogućnostima, ka raspoloživim dostupnim resursnim potencijalima i transformaciji ka održivom poslovanju.

Tranzicija MMSP sektora, koja se odnosi na digitalnu transformaciju i transformaciju ka zelenom poslovanju, osim primjene najsavremenijih tehnologija, zahtjeva i razvoj i primjenu novih znanja i vještina i kreiranje novih zanimanja i poslova u MMSP. Proces sticanja novih znanja i vještina se mora voditi paralelno, kroz sistem formalnog obrazovanja ali i kroz različite vidove neformalnog obrazovanja, kroz specijalizovane obuke, treninge, posebno na radnom mjestu gdje se i razvijaju novi poslovi zasnovani na transformacionim procesima preduzeća.

Sve pomenuto u stvari govori o razvoju inovativnosti MMSP, oslobadjanju njihovih inovativnih potencijala, u okviru preduzeća, ali i u saradnji sa drugim preduzećima, recimo u ICT sektoru, energetske efikasnosti, ali još i više u saradnji sa naučno-istraživačkim centrima i drugim centrima znanja. Specifično dizajnirana podrška na nacionalnom i lokalnom nivou i povezanost pojedinih segmenata Strategije MMSP i Strategije pametne specijalizacije i industrijske politike, omogućiće MMSP da ubrzano izvrše potrebnu transformaciju i da na tim osnovama jačaju svoju konkurentnu poziciju na domaćem i inostranom tržištu i da postanu još otpornija na različite eksterne, promjene i udare izazvane krizom na globalnom nivou.

Jedan od ključnih segmentata programske podrške MMSP je **Program za unapređenje konkurentnosti privrede** za 2023. godinu MERT kojim je predviđeno sprovođenje daljih mjera finansijske i nefinansijske podrške razvoju privrede, kako bi ista kroz podsticajne mehanizme mogla da doprinesu stvaranju dodatne vrijednosti u vidu proizvoda i usuga koji će biti dovoljno inovativni i konkurentni na domaćem i međunarodnom tržištu. Potpuno digitalizovan informacijski sistem biće u funkciji rasterećenja privrednih subjekata od momenta apliciranja do predaje zahtjeva za refundaciju, uz pribavljanje dijela neophodne dokumentacije po službenoj dužnosti, kako bi se doprinijelo smanjenju administrativnih barijera, a cjelokupan proces primanja i obrade podnešenih zahtjeva učinio što bržim i efikasnijim, što je bila poraksa i prethodne dvije godine sprovođenja Programa.

- Programom za unapređenje konkurentnosti privrede za 2023. godinu predviđeno je sprovođenje devet programskih linija podrške:
- Programska linija za nabavku opreme velike vrijednosti;
- Programska linija za podršku malim ulaganjima;
- Programska linija za podršku digitalizaciji;
- Programska linija za podsticaj cirkularne ekonomije;
- Programska linija za podršku internacionalizaciji;
- Programska linija za unapređenje marketinga;
- Programska linija - Vaučeri za žene i mlade u biznisu;

- Programska linija za početnike u biznisu;
- Programska linija za pružanje mentoring usluga;

U okviru ovog strateškog cilja predviđaju se sljedeći **Operativni ciljevi**:

SC 2 Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP

- OC 1 Digitalna transformacija MMSP
- OC2 Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju
- OC3 Razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP
- OC4 Podsticanje inovativnosti MMSP

OC 1 Digitalna transformacija MMSP

Crna Gora je u prethodnom periodu uspostavila osnov za razvoj digitalnog društva koju dalje treba unaprijeđivati paralelno sa napretkom unapredjenih tehnologija, uključujući pouzdanu infrastrukturu i široko pojasni internet, setove neophodnih kvalitetnih i otvorenih podataka, odgovarajući nivo automatske razmjene. Na tim osnovama, stvara se okvir i za digitalnu transformaciju poslovanja MMSP, bez obzira na sektor djelovanja, poslovnu orijentaciju, veličinu i nivo razvoja preduzeća. Paralelno, neophodno je razvijati i unaprijediti digitalna znanja i vještina, kako zaposlenih u MMSP tako i korisnika njihovih proizvoda i usluga, uz razvoja specifičnih znanja i vještina u okviru ICT sektora, a koji treba da pomogne u transferu znanja ka MMSP i njihovim klijentima, ali i šire, uključujući, klijente, administraciju i ostale segmente društva. Strategija digitalne transformacije Crne Gore stvara i unapređuje okvir i preduslove za digitalizaciju. Strategija MMSP ciljno je usmjerena na podršku poslovanju MMSP i digitalnoj transformaciji u preduzećima, a koju olakšava uspostavljeni generalni okvir digitalizacije u Crnoj Gori.

Digitalna transformacija preduzeća i primjena digitalnih alata omogućuje specifične prednosti u poslovanju. Digitalizacija smanjuje transakcione troškove obezbeđujući kvalitetniji i brži pristup informacijama i olakšava i unapređuje komunikaciju između zaposlenih u preduzeću, kao i preduzeća sa dobavljačima, kupcima i posebnim mrežama i kanalima komunikacija. Istraživanja ukazuju da digitalna transformacija pomaže MMSP da poveća obim trgovinskih usluga (e-trgovina) i da se lakše integrišu u globalna tržišta, smanjenjem transportnih troškova i carinskih procedura, razviju specifične kanale komunikacije i na tim osnovama razviju digitalni marketing. Olakšava se pristup resursima, uključujući finansije, obuku i kanale za zapošljavanje, uključujući administrativne usluge, koje su sve više dostupne na mreži. Takođe, podržava inovacije, kao i potencijal firmi da generišu podatke i analiziraju svoje poslovanje na nove načine, kako bi podstakle poboljšane performanse, uključujući i promjenu poslovnih modela.

Podrška javne politike digitalnoj transformaciji MMSP treba da bude usmjerena na dostupnost gotovih digitalnih rješenja koja zadovoljavaju potrebe MMSP. Imajući u vidu relativno malu veličinu i nedovoljno razvijene kapacitete, MMSP nisu uvijek u poziciji da samostalno razviju digitalna rešenja po sopstvenoj mjeri. Zato je neophodno da se obezbijede mehanizmi da se gotova digitalna rešenja eksterno razvijaju, budu finansijski dostupna MMSP i da se mogu jednostavno uklopiti u poslovne procese i modele MMSP. Ovo je posebno važno jer trošak izgradnje i usvajanja digitalnih rješenja i promene u procesima (npr. reorganizacija) je često nevidljiv za sama MMSP.

Crna Gora je prepoznala značaj digitalne transformacije i u prethodnom periodu je započela sa programskom podrškom MMSP za uvodjenjem digitalizacije. U narednom periodu implementacija Strategije MMSP će biti usmjerena na povećanje unutrašnjih kapaciteta MMSP i na konkretnu primjenu digitalizacije u poslovanju, kao i za nabavku specifične opreme neophodne za digitalizaciju.

Kao prioriteti u kreiranju preduslova za digitalizaciju MMSP obezbijediće se tehnološka podrška i pomoć MMSP kroz ciljanu finansijsku podršku; Podsticanje obuke i usavršavanja MMSP i jačanjem upravljačkih vještina u MMSP, smanjenjem troškova obuke ili obezbeđivanjem investicija u obuku kofinansiranjem privatnog i javnog sektora; Izgradnja kulture podataka u MSP, povećanjem svijesti i kapaciteta za upravljanje i zaštitu podataka; Povezivanje MMSP sa mrežama/centrima znanja i obezbeđivanje pristupa MMSP specifičnim podacima i tehnologiji; Uspostavljanje konsultativnih/savjetodavnih grupa na nacionalnom/lokalnom nivou, uključujući stručnjake, preduzetnike, industriju i ICT sektor, akademsku zajednicu, lokalne samouprave u cilju promovisanja digitalizacije MMSP.

Takođe, specifična programska podrška MMSP će biti usmjerena na unapređenje poslovanja kroz primjenu digitalizacije, kroz razvoj e-trgovine, razvoja digitalnog marketinga, razvoja automatizacije u poslovanju u okviru preduzeća, ali i u saradnji preduzetničkim eko-sistemom (dobavljači, sirovine, transport itd.).

OC2 Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju

Jedan od ključnih prioriteta Evropske i globalne politike usmjerene ka MMSP predstavlja tranzicija ka zelenom poslovanju. Prema podacima Evrobarometra za 2022. možemo zaključiti da su MSP u EU već preduzela značajne, suštinske aktivnosti da svoje poslovanje usmjere na održivost životne sredine i zelenom poslovanju i resursnoj efikasnosti. Takođe, Crna Gora je prepoznata na Zapadnom Balkanu kao zemlja koja je djelimično usmjerila politiku ka održivom poslovanju i implementirala inicijalnu programsku podršku MMSP u transformaciji ka zelenoj ekonomiji i resursnoj efikasnosti. Strategijom MMSP se želi snažnije podstaći takav pristup uz komplementarne aktivnosti koje se sprovode i u okviru Industrijske politike Crne Gore i Strategiji pametne specijalizacije, kao i u skladu sa specifičnim aktivnostima vezano za transformaciju sa linearne ka cirkularnoj ekonomiji. U skladu sa ranije sprovedenim analizama i posjetama preduzećima utvrđeno je da postoji značajan prostor i potencijal za unapređenje energetske efikasnosti i upravljanja energijom u preduzećima imajući u vidu nizak nivo investicija u oblast energetske efikasnosti. Navedeno ukazuje na neophodnost jačeg usmjeravanja finansijskih i ljudskih kapaciteta na oblast energetske efikasnosti MMSP u industriji, kao i na unaprijeđenje konkurentnosti MMSP kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti.

Značajan segment finansijske podrške MMSP predstavljaju aktivnosti IRF Crne Gore. Operativni ciljevi IRF su direktno povezani za Strategijom razvoja MMSP, a usmjereni su na:

- Poboljšanje konkurentnosti privrede, bazirano na zelenoj ekonomiji i digitalnoj transformaciji, razvoju prioritetnih sektora, ravnomjernom regionalnom razvoju, osiguravanju likvidnosti i diversifikaciji ekonomskih aktivnosti;
- Stvaranja uslova za veće zapošljavanje, povećanje radne aktivnosti i mobilnosti radnika;
- Poboljšanje uslova i kvaliteta života kroz ulaganja u infrastrukturu.

U skladu sa godišnjim planom za 2023. godinu očekuje se realizacija finansijske podrške od 150 milEUR. Sredstva za finansiranje su bazirana na aranžmanima sa međunarodnim finansijskim institucijama: Evropska investiciona banka, Francuska razvojna agencija i Razvojna banka Savjeta Evrope.

U saradnji sa međunarodnim finansijskim partnerima, IRF će aktivno raditi na implementaciji programa podrške klimatski održivim projektima, koji se baziraju na: proizvodnji obnovljive energije, energetske efikasnosti u relevantnim sektorima (poljoprivreda, turizam, proizvodnja i prerada), saobraćaj, efikasnost prilikom korišćenja resursa (voda, šume), upravljanje otpadom i sl.

Shodno navedenom u narednom periodu jako je važno identifikovati projekte i pružiti podršku integraciji rješenja koja podržavaju zelenu tranziciju i digitalnu transformaciju. To naročito dobija na značaju nakon povećanja ambicija na klimatskom polju predstavljenih Evropskim zelenim planom, koje se odnose na povećano učešće čiste energije, energetske efikasnosti, pametne mobilnosti i forsiranje investicija u ekološki održivu poljoprivredu i očuvanje biodiverziteta.

Implementacija Strategije MMSP i specifične podrške je usmjerena na poboljšanje resursne efikasnosti MMSP u cilju smanjenja troškova proizvodnje i povećanja produktivnosti, odnosno očekuje se da bolje korišćenje resursa dovede do značajnih ušteda u poslovanju MMSP. U tom smjeru relevantne aktivnosti su usmjerene na pružanje relevantnih informacija, obezbjeđivanju savjetodavne podrške, olakšavanju pristupa finansijama i poboljšanje mehanizama za transfer najsavremenijih, čistih tehnologija.

S tim u vezi, razvoj MMSP, posebno iz oblasti prerađivačke industrije, treba usmjeriti ka investicijama i inicijativama koje će obezbijediti ulaganja u inovacije, novije tehnologije i energetske efikasnost. U tom kontekstu MERT će u saradnji sa Ministarstvom nauke i tehnološkog razvoja i Ministarstvom kapitalnih investicija uspostaviti finansijski mehanizam podrške kroz Program za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji. Istovremeno, kroz Program za unapređenje konkurentnosti obezbijediće se programska podrška za podsticaj cirkularne ekonomije, zelene tranzicije i nabavku nove opreme.

Takođe, neophodno je izvršiti snažnu promociju u sektoru MMSP, ali i među ostalim ključnim akterima, uključujući i lokalnu administraciju, kako bi se preduzećima pružilo povoljno poslovno okruženje u kojem se zelene ideje mogu lako razvijati, finansirati i plasirati na tržište. Relevantne aktivnosti treba da budu usmjerene na promociju eko-inovacija, uključujući olakšavanje poslovnog partnerstva i razmjene vještina i znanja i podršku formiranju potencijalnih eko-inovativnih klastera, uključenost u zelene lance vrijednosti, promovisanje novih zelenih poslovnih modela (zasnovanih na resursnoj efikasnosti, ponovnoj upotrebi materijala i/ili otpada, i međusektorskoj saradnji na razvoju cirkularne ekonomije.

Imajući u vidu politiku EU i Ekonomsko-investicioni plan za Zapadni Balkan, Crnogorska MMSP sa iskustvom u proizvodnji sa zelenom orijentacijom imaju značajan potencijal i treba da budu podržana u pristupu tržištu regiona i EU i da budu uspješno integrisana u globalne lance vrijednosti.

OC3 Razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP

Različite vještine su neophodne preduzećima da se prilagode promjenama, predvide zahtjeve koji dolaze iz okruženja i sa tržišta da bi obezbijedila kontinuitet konkurentnosti i poslovnog uspjeha. Vještine su takođe ključne za preduzeća da se angažuju na širim ciljevima, posebno vezano za inovacije, zelenu ekonomiju, inkluzivna tržištima rada i održivim društvima. Uprkos tome, vještine su često potcijenjene u preduzećima, posebno malim i mikro preduzećima. Preduzeća često imaju ograničen kapacitet da analiziraju potrebe za vještinama, uz ograničene usluge ljudskih resursa. Različite studije i podaci pokazuju da je manja vjerovatnoća da će mala i srednja preduzeća učestvovati u obuci i razvoju vještina nego velika preduzeća. Zbog svog ograničenog obima, posebno mikro i mala preduzeća često nailaze na poteškoće u obuci svojih zaposlenih. Istovremeno, vještine i nova znanja su ključni faktori za izgradnju otpornosti MMSP na spoljašne izazove i promjene. Kvalifikovana radna snaga je pokretač inovacija i preduslov za razvoj i usvajanje nove tehnologije. Prilagođavanje vještina i uloga zaposlenih u novim načinima rada i novoj tržišnoj stvarnosti, posebno posle pandemije Covid-19, je od ključnog značaja za izgradnju novih operativnih modela usmjerenih na podizanje otpornosti preduzeća na udare i negativne promene.

Praćenje savremenih trendova, razvoj inovacija, transformacija MMSP ka digitalnoj, zelenoj cirkularnoj resursno efikasnoj ekonomiji izaziva promjene poslovne orijentacije, promjene u sektorima, poslovima, funkcijama. MMSP su zbog toga suočena i sa zahtjevima za kreiranjem novih radnih mjesta i zanimanja,

a za koja su potrebna nova znanja i vještine. Takođe, opstanak deficitarnih zanimanja i starenje radne snage su neki od izazova sa kojima se suočavaju MMSP u Crnoj Gori.

“Vještine za zelenu tranziciju”⁴⁰ obuhvataju vještine i kompetencije, ali takođe znanja, sposobnosti, vrijednosti i stavove potrebne za život, rad i djelovanje u resursno efikasnim i održivim ekonomijama i društvima. Tehničke vještine se odnose na potrebu za prilagođavanjem ili implementaciju standarda, procesa, usluga, proizvoda i tehnologija za zaštitu ekosistema i biodiverzitet, kao i za smanjenje potrošnje energije, materijala i vode. Tehničke vještine mogu biti specifične vezane za zanimanje ili međusektorske vještine. Transverzalne vještine⁴¹ su povezane sa održivim razmišljanjem i djelovanjem, relevantnim za rad u svim privrednim granama i zanimanjima i za život. Pružanje specifičnih treninga i obuka treba biti zasnovano na principu „Učenje zasnovano na radu“, a koje se odnosi na sve oblike učenja koji se odvijaju u stvarnom radnom okruženju, a što pojedincima obezbijedjuje vještine potrebne za dobijanje novih poslova ili zadržavanje postojećih poslova uz napredak u njihovom profesionalnom razvoju.

Crna Gora je digitalnu i preduzetničku kompetenciju uključila u različitim nivoima formalnog obrazovanja i prepoznala je pojedine kvalifikacione standarde u tim oblastima. Takođe, drugi strateški dokumenti kao što su Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja i Strategiji digitalne transformacije 2022-2026 su prepoznale značaj ovih kompetencija kao horizontalni faktor za cjelokupnu ekonomiju i društvo. U tom smislu, programi neformalne edukacije i savjetovanja, van formalnog sistema iz oblasti digitalizacije, zelene ekonomije i održivog razvoja predstavljaju važan model organizovane podrške namijenjene transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP. Njima se podržava i olakšava proces transformacije, i to putem prenosa znanja i informacija neophodnih za unapređenje poslovanja. Realizacijom programske podrške MMSP će biti u prilici da lakše pristupe informacijama, uslugama savjetovanja i obuka koje će im pomoći da se tehnološki transformišu, ojačaju svoje kapacitete (poslovni procesi, ljudski resursi), pokrenu određena inovativna rješenja i primjene ih u praksi. Posredno, mjera može doprinijeti stvaranju mreže MMSP koja stečeno znanje i dobru poslovnu praksu, posebno u procesu digitalizacije, mogu dalje prenositi, a time i aktivno doprinijeti ukupnim procesima razvoja.

U Crnoj Gori je neophodno da se unaprijedi sistem neformalnog učenja i programska podrška kroz koju će menadžmentu i zaposlenima u MMSP biti omogućeno sticanje novih vještina. Planirana programska podrška usmjerena na sticanje novih vještina u MMSP treba da se sastoji iz prikupljanju informacija o postojećem nivou razvijenosti znanja u MMSP, prikupljanju informacija i analize o potrebama za unapređenjem u vezi sa vještinama za razvoj preduzeća istražujući politike, dobre prakse, i alate i mjere i identifikujući primjere koji mogu poslužiti kao inspiracija drugim preduzećima. Nova znanja je neophodno razviti u partnerstvu sa nacionalnim i međunarodnim akterima i donatorima, posebno fokusirajući se na razvoj vještina u kontekstu promjene vođene svrhom, gdje se ciljevi fokusiraju na digitalnu i zelenu transformaciju MMSP, utičući i na promjenu ili jačanje zelenog, održivog i inkluzivnijeg društva. Takođe, neophodno je podijeliti prakse, alate i iskustvo kako biste pokazali kako razvoj vještina, usavršavanje i prekvalifikacija doprinose održivoj konkurentnosti, društvenoj pravednosti i otpornosti, čime se osigurava poslovni razvoj i kontinuitet za preduzeća.

Na osnovu detaljne analize, uočeno je da je neophodno, u partnerstvu sa predstavnicima privatnog sektora i trening institucijama i preduzećima, razviti specifične ciljne programe obuke koji će se mapiranim preduzećima isporučiti najvećim dijelom kao učenje na radnom mjestu. Za tu svrhu neophodno je obezbijediti obučene trenere koji će biti uključeni u pružanje obuka, a koji će permanentno biti u toku sa promjenama potreba za vještinama u vezi sa zelenom i digitalnom tranzicijom, kako bi te vještine prenijeli u MMSP. U tom kontekstu je neophodno promovisanje i bliska saradnja sa mrežama i inicijativama na međunarodnm nivou. Podrška programima razvoja vještina za razvoj preduzeća,

⁴⁰Work-based learning and the green transition, ETF, Inter-Agency Working Group on Work-based Learning, 2022

⁴¹ Alternativno se nazivaju „kompetencije održivosti“, „životne vještine“, „meke vještine“ ili „osnovne vještine“.

korišćenjem inicijativa koje organizuju međunarodni servis provajderi mogu biti podržani od međunarodnih institucija i donatora. Omogućavanje i doprinos umrežavanju i dijeljenje dobre prakse, iskustva i specifični alati u praksi pomoći će MMSP u Crnoj Gori, ali te prakse se mogu prenijeti kasnije i u druge zemlje kao unapredjenje u sticanju novih znanja i vještina vezanih za digitalnu i zelenu transformaciju.

OC4 Podsticanje inovativnosti MMSP

Tradicionalno, nova preduzeća i postojeća MMSP suočavaju se sa poteškoćama u komercijalnom iskorišćavanju inovacija. Istovremeno, mnoge inovacije koje su proizašle iz naučnih istraživanja nisu uspjele da pređu iz laboratorije na tržište, jer nedostaje preduzetnički kapacitet. Politika inovacija u EU je prepoznala ovaj paradoks i različitim instrumentima podrške pokušava da pomogne da se inovacije ubrzano komercijalizuju na tržištu, a u tom procesu MMSP zauzimaju značajno mjesto.

Crna Gora je napravila značajan iskorak u formulisanju okvira za razvoj inovacione djelatnosti u posljednjem periodu. Pored pomenute Strategije pametne specijalizacije, donijet je Zakon o inovacionoj djelatnosti koji kreira fleksibilan okvir za razvoj ove djelatnosti, prepoznaje širok spektar aktera u sistemu inovacija i otvara povoljno tlo za podsticanje ulaganja u preduzeća koja obavljaju inovacionu djelatnost. Takođe, osnovan je i operativan Fond za inovacionu djelatnost Crne Gore, implementaciono tijelo za inovacione programe i projekte. Tehnopolis, koji je izgradio svoje kapacitet i ima jak tim za pružanje podrške inovacionoj zajednici, nastavlja sa svojom podrškom inovativnim startap projektima, dok se od novog Naučno-tehnološkog parka Crne Gore u Podgorici, nakon konačnog realizovanja fizičke infrastrukture u koju treba da bude smješten, očekuje da značajno doprinese razvoju inovacija u Crnoj Gori. Istovremeno, realizovani su i specifični programi podrške inovacijama.

Imajući u vidu Strategiju pametne specijalizacije (S3), njen okvir i fokus, Strategija MMSP će usmjeriti svoje aktivnosti na direktnu podršku MMSP u oslobađanju njihovih inovativnih potencijala, odnosno na kreiranje programskih linija koje će biti u funkciji jačanja inovativnosti novoosnovanih ili postojećih MMSP-a, kao i usmjerenje na razvoj znanja i vještina u segmentu inovacija, sa posebnim fokusom na S3 prioritete. Nove programske linije Fonda za inovacije Crne Gore za 2023. godine sveobuhvatne su u ovom dijelu i podržavaju kontinuitet razvoja inovacije, pa će tako biti objavljene sljedeće linije: Predakceleracija startapova, Rana faza razvoja startapova, Dokaz koncepta i Podrška inovativnim preduzećima, dok će biti i podržane neke standardne linije, poput: Podrške razvoju inovacione kulture, Edukativnih programa u S3 i vaučera za razvoj i zaštitu patenata. Takođe, Fond za inovacije Crne Gore će u toku 2023. godine sprovesti Program za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji koji je rezultat međusektorske saradnje Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma, Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja i Ministarstva kapitalnih investicija.

Uspostavljeni programski osnov podstiče razvoj inovacija u različitim fazama razvoja MMSP. Imajući u vidu da programi zahtijevaju udio sufinansiranja korisnika, na taj način se stimuliše porast ulaganja privatnog sektora u inovacije. Implementacija programskih linija podrške inovacijama u 2022. godini donijela je plasiranih 0,99 mil eura iz državnog budžeta, dok je sopstveno ulaganje korisnika iznosilo 1,28 mil. eura, a podsticajne mjere su prošle godine generisale 1,9 miliona investicija u start up-ove.

Podsticajne mjere za istraživanje i inovacije imaju za cilj da olakšaju inovacionoj zajednici da prepozna sve instrumente koji su dostupni i koji su usmjereni na cjelokupni ciklus razvoja inovacije: od same ideje do njene komercijalizacije i izlaska na tržište. Podsticajne mjere za razvoj istraživanja i inovacija podrazumijevaju umanjenje, oslobođenje ili olakšice u odnosu na: porez na dohodak fizičkih lica i prirez na porez; doprinose za obavezno socijalno osiguranje; porez na dobit pravnih lica; naknade za komunalno opremanje građevinskog zemljišta; korišćenje nepokretnosti i/ili zemljišta u svojini države; i porez na nepokretnost. Prve tri podsticajne mjere izazvale su interesovanje inovacione zajednice u prvoj godini

implementacije i uz unapređenja zakonskih rješenja imaju perspektivu da u narednom periodu postignu puni smisao, dok su poslednje tri mjere u domenu razmatranja, jer su iste predmet drugih zakonskih rješenja i posebnih procedura koje ista utvrđuju, te se uzima u obzir mogućnost da u okviru istih budu i tretirane.

Imajući u vidu Strategiju pametne specijalizacije i njen okvir i fokus, Strategija MMSP će usmjeriti svoje aktivnosti na direktnu podršku MMSP u oslobađanju njihovih inovativnih potencijala, odnosno na kreiranje programskih linija koje će biti u funkciji jačanja inovativnosti novoosnovanih ili postojećih MMSP-a, kao i usmjerenje na razvoj znanja i vještina u segmentu inovacija. Nove programske linije Fonda za inovacije Crne Gore za 2023. godine su sveobuhvatne u ovom dijelu, a planirane su sljedeće: Podrška inovativnim preduzećima, Dokaz koncepta, Rana faza razvoja startup-ova, Predkancelarija za startup-ove, Podrška razvoja inovacione kulture, Programska linija za edukativne programe u S3, Programska linija za podršku patentima. Takođe, Fond za inovacije Crne Gore, u međusektorskoj saradnji sa Ministarstvom ekonomskog razvoja i turizma i Ministarstvom kapitalnih investicija, u 2023. godine planira da razvije i implementira Program za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji.

Podsticajne mjere za istraživanje i inovacije imaju za cilj da olakšaju inovacionoj zajednici da prepozna sve instrumente koji su dostupni i koji su usmjereni na cjelokupni ciklus razvoja inovacije: od same ideje do njene komercijalizacije i izlaska na tržište. Podsticajne mjere za razvoj istraživanja i inovacija podrazumijevaju umanjenje, oslobođenje ili olakšice u odnosu na: porez na dohodak fizičkih lica i prirez na porez; doprinose za obavezno socijalno osiguranje; porez na dobit pravnih lica; naknade za komunalno opremanje građevinskog zemljišta; korišćenje nepokretnosti i/ili zemljišta u svojini države; i porez na nepokretnost.

Imajući u vidu da Strategija MMSP pokriva višegodišnji period, pored aktivnosti Fonda za inovacionu djelatnost usmjerenje u podršci inovativnih MMSP će biti usmjereno da pokrije cijeli ciklus inovacija, od laboratorijskog istraživanja MMSP do komercijalizacije inovacija na tržištu, posebno finansirajući istraživanja koja su još uvek u fazi visokog poslovnog rizika. Programska podrška MMSP u inicijalnoj inovativnoj fazi treba biti usmjerena na tehničku izvodljivost i komercijalni potencijal novih ideja MMSP i za potrebe procjene izvodljivosti u ideje. Takođe, MMSP koja se nalaze u razvojnoj fazi inovacija potrebno je obezbijediti komponentu demonstracija inovacije, odnosno inovativne aktivnosti bliske izlasku na tržište, koja uključuju izradu prototipa, minijaturizaciju, skaliranje, dizajn, verifikaciju performansi, testiranje, demonstraciju, razvoj pilot linija i validaciju za tržišnu replikaciju, uključujući druge aktivnosti koje imaju za cilj da dovedu inovacije do spremnosti za ulaganje i zrelost za nastup na tržištu.

Jedan od bitnih segmenata jačanja inovativnih potencijala MMSP jeste i podizanje svijesti i primjena mehanizama zaštite prava intelektualne svojine. U dijelu jačanja aktivnosti na promociji primjene prava intelektualne svojine Direkcija za intelektualnu svojinu pruža besplatnu uslugu Predijagnostike intelektualne svojine koja je namijenjena MMSP. Takođe, Direkcija u okviru Radne grupe Kordinacionog tima za sprovođenje prava intelektualne svojine organizuje Dane zajedničke akcije a sve u cilju podizanja nivoa svijesti o važnosti, značaju i koristima zaštite prava intelektualne svojine. U tom kontekstu je potrebno dalje jačanje mehanizama podrške MMSP u cilju zaštite prava intelektualne svojine.

U sledećoj tabeli je dat pregled indikatora učinka na nivou Operativnih ciljeva kao i planirane mjere/intervencije u okviru Strateškog cilja.

Tabela 7 Indikatori učinka na nivou Operativnih ciljeva u okviru Strateškog cilja 2

Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC 1 Digitalna transformacija MMSP	Promocija digitalnog poslovanja i identifikovanje potreba MMSP za digitalizacijom		MERT, Ministarstvo javne uprave, UPCG, PKCG
	Obezbjedenje savjetodavno-edukativne programske podrške i razvoj digitalizacije u MMSP		MERT
	Obezbeđivanje programa finansijske podrške digitalnoj transformaciji MMSP		IRF MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 10.3: Promocija upotrebe e-trgovine	2.93	3.35	3.8
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC2 Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju	Promocija razvoja zelene ekonomije u MMSP		MERT UPCG, PKCG
	Obezbjedenje savjetodavno-edukativne programske podrške i razvoj zelene transformacije MMSP		MERT
	Obezbeđivanje programa finansijske podrške zelenoj transformaciji MMSP		IRF
	Unapređenje energetske efikasnosti i modernizacija proizvodnih procesa MMSP		MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Dimenzija 9: MSP u zelenoj ekonomiji	3.65	3.90	4.30
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC3 Razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP	Razvoj sistema neformalnog obrazovanja na osnovu TNA za unapređenje znanjai i vještina u MMSP		MERT
	Implementacija digitalnih vještina u MMSP		MERT, ZZZCG
	Obezbjedenje dukativne podrške za sticanje vještina za zelenu transformaciju u MMSP		MERT, UPCG, PKCG
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 8a: preduzetničke vještine	3.28	3.60	4.0
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC4 Podsticanje inovativnosti MMSP	Unapređenje infrastrukture za podršku inovacijama i tehnološkog razvoja		MERT, MNTR
	Jačanje inovativnosti novoosnovanih i postojećih MMSP i jačanje svijesti o značaju inovacija		MERT, Fond za inovacije CG
	Unapređenje finansijskih instrumenata programske podrške za MMSP u cilju osnaživanja njihovog inovativnog djelovanja i potencijala		IRF, Fond za inovacije CG
	Promocija i bolji pristup EU fondovima		MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2021/2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 8b. Inovativna politika za MSP	2.99	3.30	3.70

4.1.4. *Strateški cilj 3: Poslovna organizovanost i pristup MMSP novim tržištima*

Razvoj konkurentnosti MMSP zasnovan na inovativnosti, novim tehnologijama i novim znanjima i vještinama, dodatni smisao dobija kroz poslovnu organizovanost preduzeća i ključnih aktera i na kraju njihovom orijentacijom ka internacionalizaciji poslovanja. Crna Gora je suočena sa specifičnim strukturnim problemima, uvezno potpuno zavisna, imajući u vidu da je uvoz skoro šest puta veći od izvoza crnogorske privrede, uz niži nivo konkurentnosti crnogorskih MMSP. Poslovno povezivanje MMSP nema dugu tradiciju, razvoj klastera se sistemski podržavao od strane MERT u poslednjoj dekadi, ali rezultati nisu na očekivanom nivou⁴². Prethodna Strategija razvoja MMSP upućivala je na ulogu i značaj klastera, posebno kroz definisane mjere i aktivnosti razvoja postojećih i formiranje novih klastera, kao modela podrške udruživanju MMSP. Ipak, programska podrška nije bila konstantno dostupna, a i primijenjeni model podrške nije bio usmjeren na održivost klastera. Istovremno, izostala je programska podrška organizovanja MMSP u lance dobavljača.

Izvozna podrška zahtijeva specifične institucionalne i organizacione kapacitete sa kojima se može efektivno formulisati i realizovati programska podrška izvoznim MMSP. Imajući u vidu neadekvatne kapacitete, izostala je permanentna značajnija podrška izvoznim MMSP u skladu sa primjerima najbolje međunarodne prakse. I ako se u poslednjih par godina teži razvoju programske podrške izvoznim MMSP, ona je uglavnom usmjerena ka bazičnim aktivnostima kao što su promocija i nastup preduzeća na sajmovima.

Potrebno je naglasiti da korišćenjem interneta i e-poslovanjem se omogućava pristup velikom broju potencijalnih kupaca, na lokalnom, ali i kupcima iz cijelog svijeta bez potrebe da se uspostavi fizičko prisustvo u drugim zemljama. Jako je važno da se MMSP pripreme u najranijoj fazi razvoja za uvođenje e-poslovanja, odnosno e-trgovine, a koje može da rezultira nastupom na novim tržištima u okviru nacionalnog tržišta ali i odmah i na međunarodnom tržištu. U tom kontekstu je neophodno razviti sveobuhvatnu programsku podršku koja će omogućiti MMSP da istraže nova tržišta i odaberu ciljno tržište na koje se spremaju da nastupe i potencijalno izvoze, podrže u izboru on-line strategije izvoza i izaberu e-commerce platformu za on-line izvoz i u tom kontekstu lokalizuju sadržaj on-line ponude.

Uočena je potreba nedostatka potrebne institucionalne infrastrukture koja bi podržala poslovno udruživanje MMSP od nacionalnog do lokalnog nivoa. Istovremeno prepoznata je potreba da se jačanja kako institucije zadužene za sprovođenje programske podrške MMSP, tako i partnerskih organizacija iz različitih sektora koje su po ovom osnovu bile angažovane ili to planiraju u narednom periodu. Takođe, neophodno je uspostavljanje elektronske platforme koje će omogućiti mapiranje MMSP lakše nalaženje partnera i njihovo povezivanje na domaćem i inostranom tržištu. Na elektronskoj platformi, MMSP se mogu pridružiti potencijalnom tržištu, promovisati svoje usluge i proizvode i pridružiti namjenskim događajima najavljenim preko platforme.

Programska podrška i specifične aktivnosti treba biti usmjerene na poslovnu organizovanost MMSP usmjerenim na rast i razvoj MMSP, i to posebno u onim oblastima u kojima ona ne posjeduju ili nemaju dovoljno kapaciteta da ih samostalno razvijaju. Takođe, uticaće se na jačanje svijesti MMSP o značaju i mogućnostima udruživanja i saradnje ove vrste, podstaći će formiranje novih klastera, ojačati kapacitete klastera i samih MMSP u njima. Istovremeno jačanjem konkurentnosti razviće se uslovi za uključivanjem MMSP u lance dobavljača/lance vrijednosti. Realizacijom programske podrške podstaći će se pokretanje novih i unapređenje postojećih modela saradnje (u oblasti promocije i podrške) između širokog kruga partnera, što uključuje MMSP, institucije i agencije, lokalne samouprave, poslodavačke organizacije i poslovne asocijacije, obrazovne institucije, naučno-istraživačke i razvojne centre i dr. organizacija.

⁴² Samo ICT Cortex je registrovan na European Cluster Colaboaration Platform, <https://clustercollaboration.eu/>

U okviru ovog strateškog cilja predviđaju se sledeći **Operativni ciljevi**:

SC3 Poslovna organizovanost i pristup novim tržištima

OC1 Poslovna organizovanost MMSP u klasterne, lance dobavljača, lance vrijednosti

OC2 Priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima

OC1 Poslovna organizovanost u klasterne, lance dobavljača, lance vrijednosti

Programska podrška podsticanja poslovne organizovanosti u klasterne se može smatrati integralnim elementom spajanja politike MMSP i inovativnosti, strateške specijalizacije i industrijske politike. Istovremeno, podrška klasterima je povezana sa teritorijalnim razvojem, posebno u kontekstu ravnomjerne razvojne politike regiona. Istraživanje, tehnološki razvoj i inovacije podstaknute klasterima doživljavaju se kao važno sredstvo u promociji i valorizaciji raspoloživih resursa, daljeg razvoja teritorija i njihovih poslovnih sistema. Klasterna podrška može imati različita usmjerenja, podržavajući tradicionalnu, zrelu industriju, zanatstvo, poljoprivredu, zdravstvo i turizam, kao i nove industrije ili polja industrijske djelatnosti. U tom pogledu, klasterne programi ciljaju industrijsku transformaciju koristeći klasterne kao katalizatore promjena. Iako je Strategija za održivi ekonomski rast Crne Gore kroz uvođenje klastera istekla 2016. godine, nastavljeno je sa realizacijom skromne tehničke i finansijske podrške razvoja klastera, koja je imala svoju ciljnu grupu i potrebno je da se postignuti rezultati potpomognu novim, adekvatnijim aktivnostima. Imajući u vidu da klasteri u Crnoj Gori danas ne funkcionišu na način na koji je to bilo predviđeno i da je razvojni ciklus formiranih klastera ostao na inicijalnoj fazi, potrebno je redefinisati koncept razvoja klastera, kako bi se intenzivirale aktivnosti ka bržoj transformaciji klastera u održive forme. U tom kontekstu, prvi naredni korak treba da bude mapiranje i formiranje baze podataka klasterne inicijativa i funkcionalnih klastera i utvrde potencijali za njihovo dalje funkcionisanje. Na tim osnovama stvorio bi se okvir u kome se mogu definisati aktivnosti u cilju njihove potencijalne transformacije i podrške za održivim razvojem.

Program razvoja klastera treba da predstavlja specifičan oblik podrške preduzećima, prevashodno, mikro, malim i srednjim, da jačaju međusobne veze, kao i veze sa centrima znanja i ostalim ključnim akterima na lokalnom/regionalnom i nacionalnom nivou, razvijaju inovativnost i podstiču rast konkurentnosti. Na taj način stiču se uslovi da klasteri dugoročno ostvaruju specifičan uticaj na dinamičnost ekonomskog razvoja, stvaranje novih radnih mjesta, internacionalizaciju i pristup novim tržištima. Cilj je postići uspostavljanje i razvoj klastera na principu „odozdo na gore“ prema kojem bi potrebe i klasterne inicijative dolazile od strane privrednih subjekata, a Vlada bi na toj osnovi kreirala specifične mehanizme podrške. Program podrške klasterima ima za cilj da se finansijski i institucionalno obezbijedi podrška MMSP da kroz povezanost u klasterne međusobno sarađuju i unaprijede svoje poslovanje jačanjem veza sa istraživačko-razvojnim institucijama i poslovnim udruženjima. Razumijevanje potencijala ekonomskih i komercijalnih prednosti formiranja klastera, povećanjem upravljačkih kapaciteta, broja zajedničkih projekata i povezanosti među učesnicima klastera, rezultiraće uspostavljanju mreže klastera u Crnoj Gori, čime će se obezbijediti efikasna internacionalizacija preduzetništva i nastup na novim tržištima.

Istovremeno neophodno je razviti programsku podršku uključenosti MMSP u lance dobavljača i lance vrijednosti. Koncept lanca vrijednosti dolazi iz perspektive poslovnog upravljanja. Lanac vrijednosti odnosi se na proces u kojem preduzeća dobijaju sirovine, dodaju im vrijednost kroz proizvodnju i druge procese kako bi stvorili gotov proizvod i plasirali ga kupcima. Lanac vrijednosti je skup međusobno povezanih aktivnosti koje kompanija koristi za stvaranje konkurentne prednosti.

Lanac snabdevanja predstavlja korake, uključujući sve povezane aktere, koje treba preduzeti da bi se proizvod ili usluga dostavili do kupca. Lanac snadbijevanja obuhvata tok svih informacija, proizvoda, materijala i sredstava između različitih faza kreiranja i prodaje proizvoda krajnjem korisniku. Koncept lanca snadbijevanja dolazi iz perspektive operativnog upravljanja.

Programska podrška treba biti usmjerena ka MMSP u cilju unapređenje poslovnog okruženja i povećanja njihove konkurentnosti. Neophodno je u okviru programa mapirati MMSP i njihove potencijale i ciljanom podrškom podsticati modernizaciju proizvodnog procesa, uvesti nove standarde, poboljšati proizvod ili razviti nove. Rezultat programske podrške treba biti unapređenje poslovnih performansi MMSP, postojećih i potencijalnih dobavljača u skladu sa potrebama kupaca, velikih domaćih preduzeća ili multinacionalnih kompanija. Programska finansijska podrška treba biti usmjerena u intervencije kompanije koje se odnose na ulaganje u materijalna sredstva i/ili konsultantsku podršku kako bi se kao finalni rezultat unaprijedila konkurentnost MMSP, omogućio pristup novim tržištima i povećanje izvoza kroz učešće u međunarodnom lancu snadbijevanja.

OC2 Priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima

Pristup inostranim tržištima i pozicioniranje na njima predstavlja izuzetan potencijal za razvoj i rast MMSP. Poslovno okruženje ima visok uticaj na konkurentnosti i razvijenost MMSP, a samim tim i na mogućnost ka izveznoj orijentaciji i pristupu inostranim tržištima.

Barijere sa kojima se MMSP suočavaju pri izvozu se mogu kategorizovati na interne i eksterne. Interne barijere se prije svega odnose na nedostatak vizije rasta i nivo obaviještenosti, obučenosti i potencijala preduzetnika da razviju svoj posao. U tom smislu, potrebno je istaći da MMSP najčešće nedostaje strategija razvoja preduzeća, kao i neodgovarajuće ulaganje u izgradnju kapaciteta za prodaju na domaćem i inostranom tržištu. Pored toga, značajnu prepreku u realizaciji izvoznog posla predstavlja finansijska zaokruženost realizacije.

Eksterne barijere uglavnom obuhvataju ekonomske, političke, geografske i socio-kulturološke aspekte. Ekonomske barijere se najvećim dijelom odnose na loše ekonomske uslove na ciljanom tržištu, drugačije inostrane poslovne prakse, devizni rizik i nepostojeći tradicionalni trgovinski odnosi. Tržišne barijere su vezane za veličinu inostranog tržišta, jaku konkurenciju i različite navike i stavovi stranih kupaca. Političke barijere (regulatore i institucionalne) se odnose na političku nestabilnost stranih tržišta, sporu naplata potraživanja u inostranstvu, različiti obavezujući zahtjevi i standardi, stroga pravila u vezi sa proširenjem prava intelektualne svojine, carinske i necarinske barijere u trgovini itd. Geografske barijere su vezane za udaljenost tržišta i uticaj na visoke troškove prevoza; Socio-kulturološke barijere su vezane za drugačije socio-kulturološki aspekte i navike u poslovnim praksama i nedostatak poznavanja stranih jezika.

Crna Gora je uvezno zavisna ekonomija. Pokrivenost uvoza izvozom za 2021. godinu iznosila je 17,5%. Izvezna podrška crnogorskim kompanijama, posebno malim i srednjim preduzećima, ključna je za dalji ekonomski razvoj. Postojeće mjere podrške su fragmentirane i nisu koncentrisane u sveobuhvatni program pripreme i promocije izvoza MMSP, koji podrazumijeva različite faze u razvoju izvoznog poslovanja. Takođe, suprotno brojnim primjerima dobre prakse, u Crnoj Gori ne postoji izvezno-kreditna agencija ili posebna agencija koja bi podržala izvoz i internacionalizaciju crnogorskih MMSP. Uz intenzivne napore Vlade Crne Gore da podstakne inovativnost u privredi, od izuzetne je važnosti da se obezbijedi dodatna programska podrška, odnosno sveobuhvatni sistemski pristup u podršci izvozu stvarajući specifičan ambijent u kome će MMSP procijentiti svoju izveznu spremnost i orijentisanost i pripremiti za izvoz, razvojem novih ili unapređenjem postojećih proizvoda i primjenom neophodnih standarda, na ciljano regionalno ili tržište EU. Pored toga, s obzirom da nije dovoljno razvijeno podsticajno okruženje za razvoj i korišćenje e-trgovine, neophodno je dodatno podržati MMSP da se strateški usmjere i u tom pravcu.

Značajnu podršku izvozno orijentisanim MMSP treba da pruži i IRF kroz razvoj specifičnih finansijskih instrumenata, a što se posebno odnosi na osiguranje izvoznih kredita od netržišnih rizika kao i drugih poslova kojima je svrha podsticanje crnogorskog izvoza i internacionalizacija crnogorske privrede. U cilju unapređenja konkurentnosti crnogorske privrede i stvaranja povoljnijeg poslovnog ambijenta za potencijalne izvoznike IRF će obavljati poslove osiguranja u ime i za račun Crne Gore. Trenutno je aktuelan proces izrade odgovarajućih podzakonskih akata koji regulišu ovu oblast.

Takođe, specifična komponenta sveobuhvatnog izvoznog programa MMSP neophodno je razviti detaljnu elektronsku bazu podataka izvozno orijentisanih kompanija, postojećih i potencijalnih. Na taj način bi se mapirale potrebe MMSP u pristupu novim tržištima, i na tim osnovama MERT ciljano kreirao i sprovodio program izvozne podrške.

Izvozna programska podrška podrazumijeva i povezanost sa orijentacijom i ostvarenim rezultatima drugih programa podrške razvoju konkurentnosti i poslovne povezanosti MMSP, kako bi se kao krajnji rezultat podizanja razvojnih performansi preduzeća bila njihova internacionalizacija i olakšan pristup novim tržištima.

U sledećoj tabeli je dat pregled indikatora učinka na nivou Operativnih ciljeva kao i planirane mjere/intervencije u okviru Strateškog cilja.

Tabela 8 Indikatori učinka na nivou Operativnih ciljeva u okviru Strateškog cilja 3

Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC1 Poslovna organizovanost MMSP u klastere, lance dobavljača, lance vrijednosti	Promocija i razvoj svobuhvatnog programa podrške poslovnog organizovanja MMSP u klastere		MERT, MNTR
	Promocija i razvoj svobuhvatnog programa podrške poslovnog organizovanja MMSP u lance vrijednosti i lance dobavljača		MERT
INDIKATORI UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2022	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 10.2: Integracija MSP u globalne lance vrijednosti	3.58	3.9	4.3
Operativni cilj	Mjera/Intervencija		Institucija
OC2 Priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima	Mapiranje izvozno orijentisanih MMSP i kreiranje baze izvoznika		MERT, PKCG
	Program izvozne spremnosti i priprema MMSP za izvoz		MERT, PKCG
	Obezbeđenje informativne i savjetodavne podrške MMSP za nastup na ciljanim međunarodnim tržištima		MERT UPCG, PKCG
	Finansijska podrška pripreme za izvoz MMSP i osiguranje izvoza od netržišnih rizika		IRF
INDIKATORI UČINKA	Podrška za nastup na međunarodnim tržištima	CILJNA VRIJEDNOST 2024	CILJNA VRIJEDNOST 2026
Pod-Dimenzija 7.3: Pristup MSP standardizaciji	3.19	3.50	4.00
Dimenzija 10.0 Internacionalizacija MSP	3.66	4.00	4.30

5. Kapaciteti za monitoring implementacije Strategije i izvještavanje

Postojeći kapaciteti javnog sektora prevashodno moraju biti usmjereni ka efektivnom procesu implementacije politike MMSP u najširem kontekstu. Upravljanje implementacijom politike MMSP zahtjeva obezbjeđivanje principa „mainstreaming“ politike MMSP sa drugim relevantnim politikama, odnosno institucijama koje imaju nadležnost nad implementacijom pojedinih segmenata politike MMSP. Takođe, neophodno je uspostavljanje trajnog mehanizma za medju-institucionalnu saradnju javnog sektora u procesu kreiranja i monitoringa implementacije Strategije MMSP i primjena sistema ranog upozorenja ostvarenosti i izvještavanja Strategije MMSP. Istovremeno, neophodno je uspostavljanje platforme/mehanizma za unapređenje i održavanje permanentnog dijaloga i konsultacija sa MMSP sektorom. Saradnja u implementaciji Strategije MMSP sa lokalnim nivoom je od suštinskog značaja. Imajući sve ovo u vidu, potrebno je da se imenuje nacionalni koordinator za implementaciju politike MMSP na nacionalnom nivou i koordinaciju sa regionalnim/lokalnim nivoom. Takođe, neophodno je da Nacionalni koordinator za implementaciju politike MSP u EU intezivno nastavi saradnju sa predstavnicima EU i OECD, posebno u kreiranju Indeksa politike MSP za Zapadni Balkan i Tursku.

5.1. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma - Direktor za unapređenje konkurentnosti, zadužen je za proces kreiranja i praćenje sprovođenja realizacije politike MMSP, sveukupno i njenih specifičnih komponenti (žensko preduzetništvo, preduzetničko učenje, cirkularna ekonomija). Ministarstvo je organizovalo eksternu ex-post evaluaciju implementacije prethodne Strategije MMSP. Na tim osnovama Ministarstvo je zadužen i za proces kreiranja i implementacije Strategije razvoja MMSP 2023-2026. U prethodnom periodu, težnja resora je da formuliše programsku podršku na osnovu inputa koji su dolazili od strane predstavnika privatnog biznisa. Strateška orijentacija se ogledala u nastojanju da se svi finansijski i nefinansijski programi podrške MMSP koncentrišu i objedine u okviru jedne organizacione jedinice kako bi se, na taj način, omogućilo potencijalnim i postojećim privrednicima da što lakše i brže dođu do svih relevantnih informacija potrebnih kako za otpočinjanje, tako i za unapređenje poslovanja.

Direktorat je permanentno suočen sa nedostatkom ljudskih i finansijskih kapaciteta. Ipak, zaključeno je da postojeći razvijeni administrativni kapaciteti u periodu od skoro dvije poslednje decenije, iako nedovoljni, predstavljaju značajan faktor koji utiče na postizanje održivosti politike MMSP, usmjereni na razumijevanje potreba, kreiranje i implementaciju politike MMSP. Ipak, neophodno je jačati administrativne i organizacione kapacitete kao i kapacitete institucija koje su usmjerene na implementaciju politike kako bi se obezbijedila dugoročna održivost implementacije politke MMSP. U tom kontekstu potrebno je sprovesti i preporuke evaluacije Strategije MMSP a koje upućuju na jačanje institucionalnih kapaciteta za podršku MMSP, uspostavljanjem nacionalne agencije i mrežom agencija/centara za podršku MMSP, a vodeći računa o regionalnoj razvijenosti zemlje.

5.2. Međuresorska struktura i institucionalna koordinacija

Politika MMSP je horizontalna i višedimenzionalna i dok jedno ministarstvo s pravom treba da ima sveukupnu odgovornost za politiku, potpuna i efikasna implementacija politike zahtjeva efikasnu saradnju više ministarstava i institucija.

Internacionalna iskustva i dobre međunarodne prakse su pokazale da se implementacija politike unapređuje uspostavljanjem **međuinstitucionalnog koordinacionog tijela** (Savjeta za MSP ili sličnog koordinacionog tijela npr. Savjeta za konkurentnost i sl.), kao tijela vlade / ministarstva zaduženog za sprovođenje, nadzor i evaluaciju politike MSP-a.

Tokom 2020. godine Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je razmatralo različite opcije uspostavljanja institucionalne koordinacije politike MMSP i imajući u vidu značaj i operativnost Savjeta za konkurentnost, kao i već raspoložive kapacitete Sekretarijata Savjeta, formirana je Radna grupa za MMSP (u tom trenutku Savjet je imao više radnih grupa: RG za nacionalno partnerstvo za cjeloživotno preduzetničko učenje, RG za ekonomsko osnaživanje žena, RG za implementaciju Registra nameta, RG za reformu procesa registracije privrednih i drugih subjekata, RG za turizam) u okviru Savjeta kao najefektivnije rešenje kojim će se omogućiti uspostavljenje neophodne medju-institucionalne koordinacije implementacije politike. U okviru Savjeta se realizuju aktivnosti koje se odnose na reformu procesa registracije privrednih subjekata i status CRPS-a, priprema Predloga zakona o registru nameta, mjere za eliminisanje barijera za razvoj elektronskih servisa u privatnom sektoru, promocija i identifikacija projekata iz oblasti zelene ekonomije.

Radna grupa za MMSP, sastavljena od predstavnika javnog i privatnog sektora je u svom mandatu razmatrala određene segmente implementacije politike MMSP uključujući i formulisanje programske podrške za 2021 i 2022 godinu. Ipak, zbog čestih promjena mandata pojedinih resornih ministrastava, posebno nakon poslednje promene Vlade, RG za MMSP nije operativno nastavila sa radom. Može se naglasiti da radna grupa nije uspjela da se operacionalizuje u punom kapacitetu, imajući u vidu da su aktivnosti radne grupe bile usmjerene samo na zahtjeve MERT u cilju implementacije politike MMSP, ali da se nisu razmatrali uticaji kreiranja i implementacije drugih politika na sektor MMSP. Takođe, dijalog javnog i MMSP sektora nije uspostavljen na nivou koji je neophodan kako bi se adekvatno identifikovale potrebe MMSP i na toj osnovi dodatno vršile korekcije implementacije politike MMSP.

Evaluacija implementacije Strategije MMSP je ukazala da se **praćenje i izvještavanje implementacije Strategije ne odvija redovno**, ažurno i u potpunosti kako je inicijalno planirano metodologijom dokumenta. Izvještaje o sprovođenju, nadležne institucije i organizacije dostavljaju tek po dobijanju zahtijeva od Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma. **Nivo koordinacije monitoringa i izvještavanja nije u potpunosti institucionalizovan i nije u potpunosti efikasan, odnosno nije u potpunosti zaživjela dvosmjerna komunikacija ključnih aktera.** Takođe, **nije uspostavljen sistem ranog upozorenja** ukoliko se planirane aktivnosti ne realizuju u predviđenom roku, samo se njihova nerealizacije bilježi i evidentira na kraju godine. Resorne institucije bi trebalo da u svojim godišnjim planovima rada isplaniraju aktivnosti koje su predviđene u AP Strategije, kao i finansijska sredstva neophodna za obavljanje aktivnosti u kontinuitetu, što nije uvijek slučaj.

Predlaže se ponovno uspostavljanje Ekspertske grupe za razvoj MMSP pri Savjetu za konkurentnost.

Struktura Ekspertske grupe je u praksi dvodomna, nivo odlučivanja i operativni, stručni nivo.

Nivo odlučivanja je operacionalizovan u okviru rada imenovanih članova Savjeta za konkurentnost, na nivou ministara i visokih predstavnika drugih institucija i organizacija. Visokim autoritetom članova se obezbeđuje strateški administrativni pristup u procesu kreiranja i praćenja realizacije politike MSP i relevantnih strateških dokumenata i programa podsticanja razvoja MMSP. Takođe, favorizuje se dijalog i međusobna komunikacija različitih javnih institucija, kao i dijalog sa MMSP sektorom, kako bi se dala veća racionalnost i efikasnost politikama usmjerenim prema MMSP.

Na ovom nivou kreiraju se smjernice i koordinira rad koji je povjeren Ekspertskoj grupi na sprovođenju strateških dokumenata; osigurava se poštovanje sporazuma koji su usvojeni u procesu kreiranja i implementacije politke MSP; rješavaju se hitna pitanja koja se nameću iz procesa implementacije politike; usvaja dnevni red i donose odluke; predlaže i kreiraju radne grupe na ekspertskom nivou koje se smatraju

odgovarajućim za ostvarivanje politike MMSP; usvajaju se Izvještaji sa predlogom zaključaka koji su sačinjeni na ekspertskom nivou i koji se dostavljaju Vladi na usvajanje.

Ekspertska grupa funkcioniše na operativnom nivou, članovi su stručnjaci / državni službenici kao predstavnici nadležnih institucija za sprovođenje politike (na nivou operativnih ciljeva/mjera Strategija), uključujući i predstavnike privrednih udruženja članova Savjeta za konkurentnost, kao i predstavnici stručne javnosti i donatorskih projekata/organizacija. Na tom nivou se vrše monitoring i analiza ostvarenosti politike, identifikuju potrebe MSP i kreiraju predlozi za unapređenjem politike MSP, proizašli kao rezultat konsultacija različitih nadležnih javnih institucija sa predstavnicima MSP sektora u cilju poboljšanja rasta, efikasnosti i produktivnosti i pune iskorišćenosti potencijala MSP. Takođe, kroz intezivne konsultacije i dijalog favorizuje se promjena mentaliteta u javnoj upravi o značaju preduzetništva i doprinosa MSP ekonomskom razvoju zemlje i pristupanju EU integracijama.

Ekspertska grupa za MSP obavlja sledeće funkcije:

- Prati revoluciju razvoja, evidentira i analizira izazove i probleme koji utiču na okruženje u kome posluju MSP, razumije potrebe i potencijale MSP, evidentira i analizira politike koji utiču na MSP, formuliše preporuke i predloge neophodne za povećanje broja MSP, unapređenje njihovih aktivnosti i utiče na podizanje konkurentnosti i inovativnosti MSP;
- Razmatra strateške dokumente prije upućivanja u vladinu proceduru usvajanja - Strategija MSP, Strategija preduzetničkog učenja, Strategija ženskog preduzetništva, kao i druge strateške dokumente relevantne za MSP, a koji utiču na sveukupni razvoj sektora MSP (poslovno okruženje i dostupnost finansijama, inovativnost i pametna specijalizacija, industrijska politika, povezivanje u klastere i lance vrijednosti itd...);
- Razmatra okvirni višegodišnji i godišnji akcioni plan sprovođenja Strategija, kao i godišnje programe podrške malim i srednjim preduzećima;
- Formuliše preporuke za koordinaciju različitih programa podrške MSP koje sprovode različite nadležne institucije i usklađuje kriterijume za pružanje usluga i podrške MSP (programi ZZZCG, IRFCG, programi Fonda za inovativnost, programi neformalnog obrazovanja i savjetodavnih usluga, saradnja sa asocijacijama MSP, donatorski projekti/programi itd...);
- Kroz zvanične domaće i međunarodne izvještaje i analize, prati i procjenjuje primjenu „Akta za mala preduzeća - SBA“, nove Strategije MSP za digitalnu i održivu Evropu, Zelene agende za Zapadni Balkan itd., koji omogućavaju da se, između ostalog, prepozna uticaj politika usmjerenih na olakšavanje pristupa MSP finansijama, internacionalizaciji poslovanja, podsticanju inovativnosti, pristupu javnim nabavkama, digitalizaciji i informacionim i komunikacionim tehnologijama, unapređenju znanja i vještina, orijentaciji ka zelenoj i cirkularnoj ekonomiji, kao i smanjenju administrativnih i drugih barijera koji utiču na poslovanje MSP;
- Analizira relevantne analize i izvještaje privrednih udruženja, npr PKCG, UPCG, MFIC Bjela knjiga, dvogodišnji izvještaj AmCHama, itd koji predstavljaju značajne priloge u procesu konsultacija javnog i sektora MMSP u procesu kreiranja i unapređenja politike MMSP;
- Kreira platformu za uspostavljanje i održavanje dijaloga javnog i sektora MSP u procesu kreiranja i praćenja realizacije politike MSP i relevantnog pravnog i regulatornog okvira za poslovanje MSP;
- Analizira regionalnu, evropsku i međunarodnu praksu za podršku razvoja MSP i stvara uslove za transfer najboljih primjera u Crnu Goru, kako bi se podstakla primjena savremenih oblika podrške MSP;

- Stvara uslove za uspostavljanje on-line platforme na kojoj će biti obezbijedeno sveobuhvatno informisanje MSP i najšire javnosti o potrebama i aktivnostima podrške MSP;
- Doprinosi procjeni, prepoznavanju i razvoju značaja sektora MSP i njihovom doprinosu razvoju Crnogorske ekonomije i društvene zajednice pred medijima, u obrazovnom i stručnom okruženju i u društvu uopšte;

5.3. Proces monitoringa i implementacije

Osnov za praćenje sprovođenja i odgovarajućeg izvještavanja o sprovođenju Strategije su okvirni višegodišnji Akcioni plan implementacije, kao i detaljni dvogodišnji/jednogodišnji akcioni planovi. U okviru svakog strateškog cilja se definišu mjere i aktivnosti čija realizacija treba da doprinese ostvarivanju cijeva. U tom kontekstu se definišu indikatori ostvarenosti u skladu sa metodologijom (indikatori uticaja, učinaka i rezultata), nosioci realizacije, vremenski rok za realizaciju i potrebna finansijska sredstva. U implementaciji Strategije nadležne institucije za svaku pojedinačnu aktivnost dostavljaju godišnje izvještaje Ministarstvu ekonomskog razvoja i turizma o realizaciji strateških mjera i aktivnosti iz svoje nadležnosti. Blagovremenim praćenjem identifikovaće se ostvareni napredak, te detaljnije analizirati problemi i prepreke nastale u procesu sprovođenja Strategije.

Praćenje sprovođenja Strategije i Akcionog plana vršiće Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, korišćenjem i mehanizma Ekspertske grupe u okviru Savjeta za konkurentnost. U tom kontekstu, uspostaviće se efikasan sistem evaluacije i monitoringa implementacije Strategije zasnovan na sistemu ranog upozorenja, a zadaci koji će se sprovesti su sljedeći:

- Redovna evaluacija i praćenje svih mjera, aktivnosti i indikatora i uspostavljanje sistema ranog upozorenja realizacije;
- Srednjoročna i ex-post evaluacija Strategije MMSP;
- Evaluacija implementacije pojedinačnih programa podrške MMSP;
- Unapređenje potrebnog statističkog praćenja MMSP u skladu sa EUROSTAT;
- Anketiranje korisnika/ca programa i prilagođavanje programa u odnosu na potrebe korisnika/ca;
- Publikovanje godišnjeg/dvogodišnjeg Izvještaja o stanju MMSP.

U budžetu Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma biće predviđena, odobrena i za ove namjene upotrijebljena sredstva koja će se obezbijediti iz budžeta Vlade i iz donatorskih projekata, a koji će biti u funkciji jačanja kapaciteta Direktorata za unapređenje konkurentnosti u Ministarstvu ekonomskog razvoja i turizma.

Po isteku perioda predviđenog za sprovođenje Strategije, izvršiće se konačna evaluacija koja će sadržati analizu implementacije, kao i preporuke, zaključke, naučene lekcije i najbolju praksu po pitanju njenog sprovođenja. Za praćenje sprovođenja Strategije pratiće se ostvarenost indikatora, ali i podaci sadržani u međunarodnim izvještajima, kao i drugi relevantni podaci i informacije i nacionalni statistički podaci, kao i podaci iz ciljanih istraživanja i anketa.

U narednoj tabeli je dat plan implementacije Strategije razvoja ženskog preduzetništva Crne Gore.

Tabela 9: Plan implementacije i monitoringa Strategije razvoja MMSP 2023 – 2026. godine

Plan implementacije i monitoringa Strategije u periodu 2023 – 2028.		
Godina	Aktivnosti	Monitoring aktivnosti
2023	<ul style="list-style-type: none"> – Usvajanje Strategije razvoja MMSP 2023-2026. godine sa dvogodišnjim Akcionim planom za implementaciju Strategije u periodu 2023 – 2024. godine. – Izrada i usvajanja Akcionog plana za 2023.godine – Imenovanje Nacionalnih koordinatora za implementaciju politike MMSP na nacionalnom nivou i koordinaciju sa regionalnim/lokalnim nivoom – Uspostavljanje Ekspertske grupe za MMSP u okviru Savjeta za konkurentnost 	<ul style="list-style-type: none"> – Identifikovani ciljevi, prioriteta i nadležne institucije na nivou resora obuhvaćenih Strategijom – Uspostavljen sistem komunikacije i monitoringa – Periodični sastanci Ekspertske grupe i Nacionalnog koordinatora sa MSP sektorom, institucijama javnog sektora na nacionalnom nivou i sa predstavnicima JLS
2023	<ul style="list-style-type: none"> – Monitoring sprovođenja Akcionog plana Strategije za 2023. godinu. 	<ul style="list-style-type: none"> – Izvještaj o implementaciji AP za 2023. godinu – Aktivnosti vezane za implementaciju Indeksa politike MSP
2024	<ul style="list-style-type: none"> – Monitoring sprovođenja Akcionog plana Strategije za 2024. godinu. 	<ul style="list-style-type: none"> – Izvještaj o implementaciji AP za 2024. godinu
2025	<ul style="list-style-type: none"> – Monitoring sprovođenja Akcionog plana Strategije za 2025. godinu. – Priprema i usvajanje Akcionog plana Strategije za 2025-2026. godine. 	<ul style="list-style-type: none"> – Izvještaj o implementaciji AP za 2025. godinu – Srednjoročna evaluacija Strategije MMSP
2026	<ul style="list-style-type: none"> – Monitoring sprovođenja Akcionog plana Strategije za 2026. godinu. 	<ul style="list-style-type: none"> – Izvještaj o implementaciji AP, za 2026.godinu.
2027	<ul style="list-style-type: none"> – Finalna evaluacija Strategije⁴³ 	<ul style="list-style-type: none"> – Ex-post evaluacija Strategije. – Završni izvještaj o sprovođenju strateškog dokumenta.
2024-2027	<ul style="list-style-type: none"> – Izrada godišnjih anketa MMSP 	<ul style="list-style-type: none"> – Izrada godišnjeg/dvogodišnjeg Izvještaja o stanju MMSP – Periodični sastanci Ekspertske grupe i Nacionalnog koordinatora sa MSP sektorom, institucijama javnog sektora na nacionalnom nivou i sa predstavnicima JLS – Aktivnosti vezane za implementaciju Indeksa politike MSP

⁴³ Prema Metodologiji razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata, evaluacija se obično sprovodi nakon završetka trajanja strateškog dokumenta i evidentira se u okviru završnog izvještaja o njegovom sprovođenju. Evaluacija će se sprovesti u skladu sa Priručnikom za evaluaciju strateških dokumenata (jun 2022.god.)

5.4. Komunikacija

U cilju obezbjeđivanja uslova za efikasnu i efektivnu implementaciju Strategije, proces komunikacije politike ključnih aktera svih sektora, naučne zajednice i cjelokupne javnosti je od strateškog značaja, posebno imajući u vidu ulogu i značaj koordinacije implementacije politike.

Imajući u vidu najbolje prakse, proces komunikacije treba da se zasniva na obezbjeđivanju neophodnih, korisnih informacija koje će biti usmjerene na način da:

- Budu javno dostupne;
- Kreiraju akciju;
- Pomažu u rješavanju problema;
- Imaju važnost i specifične posljedice.

Komunikacija politike omogućuje da svi akteri i javnost razumiju cikluse politike, identifikovane ciljeve kao i planirane rezultate, ali i da je obezbijeđeno učešće svih potrebnih ljudskih i institucionalnih resursa, uključujući i medije.

U tom kontekstu, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma će upotrijebiti raspoložive mehanizme kako bi se obezbijedilo potpuno razumijevanje i prihvatljivost politike na svim nivoima implementatora, kao i postojećih i budućih korisnika politike. U tu svrhu organizovaće se konferencije, skupovi okrugli stolovi, a redovno će se publikovati Izvještaj o stanju razvijenosti MMSP.

Sve neophodne informacije će biti dostupne i redovno ažurirane na portalu SAP (www.biznis.gov.me) kao i na portalu Fonda za inovacionu djelatnost. Takođe, sve informacije će se redavno prosleđivati udruženjima MMSP i institucijama i administraciji na loklanom nivou.

5.5. Finansijski okvir

Za sprovođenje Akcnog plana 2023-2024 predložen je finansijski okvir na nivou 319.954.170 €, odnosno 159.275.110 € u 2023. godini i 160.679.060 € u 2024. godini, i to:

- U okviru Strateškog cilja 1 predviđena je ukupno realizacija 37 aktivnosti od čega 8 regulatornih, 3 edukativnih, 15 finansijskih i 11 promotivno /informativnih, a predviđeni budžet je 151.602.000 € u 2023.godini i 152.048.00 € u 2024.godini;
- U okviru Strateškog cilja 2 predviđen je budžet u 2023.godini 7,089,110 €, i u 2024.godini iznos od 8,053,060 €, za realizaciju ukupno 32 aktivnosti, od čega 2 regulatorne, 8 edukativnih, 12 finansijskih i 10 Promotivno /Informativnih aktivnosti.
- U okviru Strateškog cilja 3 predviđen je budžet 584,000 € u 2023.godini, a 578,000 € u 2024.godini za realizaciju ukupno 11 aktivnosti, 1 regulatorna, 3 finansijske i 7 Promotivno /Informativne aktivnosti.

Takodje, predviđa se iznos od 25.000 € za eksternu srednjoročnu i finalnu ex-post evaluaciju implementacije Strategije MMSP. Ova sredstva će se obezbijediti iz donatorskih projekata/sredstava.

Tabela 10: Finansijski okvir politike mikro, malih i srednjih preduzeća

Godine	Godišnji budžet
2023.god.	159,275,110 €
2024.god.	160,679,060 €
2025. god.	162,285,851 €
2026. god.	163,908,709 €
Eksterna evaluacija	25,000.00 €
Ukupno	646,173,730 €

Ukupna ulaganja u sprovođenju aktivnosti Strategije MMSP u periodu 2023-2026.godina okvirno bi se mogla kretati na nivou od 646,148,730 €. Trend ulaganja je zasnovan na pesimističnoj projekciji povećanja raspoloživih sredstava od oko 1% godišnje. Ipak, može se očekivati povećanje ulaganja iz nacionalnog budžeta, ali i iz sredstava programa EU na osnovu specifičnih programskih dogovora. Ukupni troškovi sprovođenja politike podsticanja razvoja ženskog preduzetništva, uključujući i eksternu ex-post evaluaciju, iznose 646,173,730 €.

Vlada Crne Gore
Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma
Direktorat za unapređenje konkurentnosti

Adresa: Rimski trg 46
81000 Podgorica Crna Gora
tel: +382 20 482 347
www.gov.me/mek

Broj: 004-305/22-14581/1
28.12.2022.god.

Podgorica,

Na osnovu člana 18 stav 1 i člana 46 stav 2 Zakona o upravnom postupku („Službeni list Crne Gore“ br. 056/14, 020/15, 040/16 i 037/17) i člana 52 Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave („Službeni list Crne Gore“ br. 049/22, 052/22, 056/22, 082/22, 110/22), ministar ekonomskog razvoja i turizma donosi

R J E Š E N J E
O OBRAZOVANJU RADNE GRUPE ZA IZRADU
STRATEGIJE ZA RAZVOJ MIKRO, MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U CRNOJ GORI
ZA PERIOD 2023-2026. GODINA

I Obrazuje se Radna grupa za izradu Strategije za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori (u daljem tekstu: Radna grupa), u sljedećem sastavu:

1. Ivana Zečević, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, Direktorat za unapređenje konkurentnosti – predsjednica Radne grupe;
2. Nataša Batričević, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma – članica (Branka Škurić, zamjenski član);
3. Isidora Injac, Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Crne Gore – članica (Nevena Radović, zamjenski član);
4. Marijana Popović Rončević, Uprava za statistiku Monstat – članica (Ernad Kolić, zamjenski član);
5. Jelena Mirković, Ministarstvo finansija – članica (Mirela Šabotić, zamjenski član)
6. Veselin Dragičević, Privredna komora Crne Gore – član;
7. Milica Vučinić, Ministarstvo javne uprave – članica (Vanja Lazarević, zamjenski član);
8. Gordana Vukčević, Zavod za zapošljavanje – članica;
9. Ana Cmiljanić, Investiciono-razvojni fond Crne Gore – članica (Aleksandar Janković – zamjenski član);
10. Kemal Grbović, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma – član (Bojana Kalezić, zamjenski član);
11. Sanja Bojanić, Centralni registar privrednih subjekata – članica (Zdravko Gutović, zamjenski član);
12. Zvezdana Oluić, Unija poslodavaca Crne Gore – članica (Marina Jovanović, zamjenski član);
13. Mirza Gargović, Ministarstvo prosvjete – član;
14. Anja Tuševljak, Uprava prihoda i carina – članica (Miloš Vujović, zamjenski član);
15. Ranka Otašević, Uprava prihoda i carina – članica (Svetlana Radusinović, zamjenski član);
16. Mira Lopičić Zloković, Fond za inovacije – članica (Ivan Tomović, zamjenski član);
17. Milijana Kovač, Zajednica Opština Crne Gore – članica;
18. Jelena Vučeraković, Zajednica Opština Crne Gore – članica;

Poslove sekretara Radne grupe obavljaće Jelena Obradović i Aleksandra Laković, predstavnice Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma.

II Zadatak Radne grupe je da koordinira i pripremi Strategiju za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2023-2026., a koja će biti usklađena sa Uredbom o izradi strateških dokumenata, i to:

- Pripremi informaciju o stanju u sektoru mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori i realizovanoj finansijskoj i nefinansijskoj podršci u periodu 2018-2022. godina;
- Uskladi dokument sa usvojenim nacionalnim i EU dokumentima;
- Definiše mjere i aktivnosti u okviru zadatih strateških ciljeva;
- Pripremi okvirni Akcioni plan Strategije;
- Organizuje javnu raspravu o Strategiji za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća 2023-2026.god.;
- Da razmotri sugestije dobijene na Javnoj raspravi, kako bi se Nacrt dokumenta po potrebi inovirao;
- Da uputi dokument na usvajanje u skladu sa procedurama

III Članovi Radne grupe dužni su da u okviru nadležnosti organa iz kojih su delegirani, koordiniraju rad na zadacima iz II tačke ovog Rješenja.

IV Administrativno-tehničke poslove za potrebe Radne grupe obavljaće Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma.

V Radna grupa se imenuje na period do 30.06.2023. godine, odnosno do usvajanja dokumenta od strane Vlade Crne Gore.

VI Članovima radne grupe ne pripada naknada za rad.

VII Ovo Rješenje stupa na snagu danom donošenja.

O b r a z l o ž e n j e

Sprovođenje Strategije MMSP odlikuje multisektorski i višedimenzionalan pristup, koji zahtijeva princip unaprijed definisane podjele nadležnosti resorno odgovornih institucija i efikasnu koordinaciju u sprovođenju mjera i aktivnosti utvrđenih akcionim planom, uz uvažavanje dijaloga, konsultacija i saradnje sa predstavnicima sektora MMSP, stručne i šire javnosti kako bi se u određenom periodu mogla preispitati svrsishodnost i obuhvat prioriternih usmjerenja, pojedinačnih aktivnosti i uticaj na razvoj sektora MMSP.

Crna Gora nije jedinstvenim zakonom utvrdila definiciju MSP, kao i ostale relevantne komponente razvoja, već je horizontalnim pristupom integrisala različita zakonska rješenja koja utiču i afirmišu sektor MMSP. Takođe, Crna Gora spada u grupu zemalja koja je odlučila da politiku MMSP utvrđuje višegodišnjim strateškim dokumentom i implementacionim planom, koji treba da sadrži sve relevantne elemente koji će obezbijediti efektivnu realizaciju programske podrške MMSP. Strategija MMSP ima za težnju uspostavljanje okvirnih uslova kojima se omogućava stvaranje održivog okruženja za rast MMSP, a koji trebaju biti podržani realizacijom specifičnih mjera i aktivnosti i ciljanih programa podrške za MMSP shodno njihovim razvojnim potrebama.

Izveštaj o napretku Evropske Komisije za Crnu Goru za 2022 godinu u Pregovaračkoj grupi 20 Preduzća i industrijska politika, naglašava da Crna Gora ima dobar nivo pripremljenosti za preduzetničku i industrijsku politiku i određeni napredak je postignut u sprovođenju politike u odnosu na preporuke za 2021. godinu. Istovremeno se naglašava potreba da je potrebno dalje razvijati međuresornu saradnju na tehničkom i političkom nivou kako bi se osigurala konzistentnost različitih nacionalnih strategija i programa.

Politika malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori se definiše višegodišnjim strateškim dokumentom, u ovom slučaju je to Strategija mikro, malih i srednjih preduzeća 2018-2022. i predstavlja kontinuitet prethodnih strateških dokumenata politike MSP, a koje je Vlada Crne Gore usvajala i sprovodila u prethodne dvije decenije. Imajući u vidu da tekuća Strategija ističe u decembru 2022.godine, proistekla je potreba za utvrđivanjem Strategije MMSP za period 2023-2026. Zadatak članova Radne grupe je da u okviru nadležnosti resora koje predstavljaju, daju doprinos u kreiranju Strategije, učešće u pripremi okvirnog Akcionog planova, organizaciji Javne rasprave, a sve u skladu sa rokovima koji se definišu programom rada Vlade Crne Gore.

U skladu sa navedenim, rješeno je kao u dispozitivu.

PRAVNA POUKA: Protiv ovog Rešenja može se podnijeti žalba Komisiji za žalbe Vlade Crne Gore, preko ovog organa, u roku od 8 dana od dana prijema istog.

MINISTAR

Goran Đurović

Dostavljeno:

- članicama/ovima
- a/a

Obradila:

Aleksandra Laković
Samostalna savjetnica

Odobrila:

Ivana Zečević
Načelnica

Metodologija evaluacije

U Ex-post evaluaciji Strategije MMSP korišćena je metodologija **OECD DAC-a** šest standardnih kriterijuma: **relevantnost, efektivnost, efikasnost, uticaj i održivost i koherentnost**. U korišćenju pomenutih kriterijuma, primenjena su dva principa. Prvi, kriterijumi su *kontekstualizovani* - pripremljena evaluaciona pitanja su usmjerena ka tumačenju i analiziranju -šta pokušavamo da otkrijemo i namjera šta da se uradi sa dobijenim odgovorima u cilju boljeg razumijevanja implementacije politike MMSP. Drugi, upotreba kriterijuma je u skladu sa potrebama ključnih aktera i kontekstom evaluacije – postavljena su realna očekivanja o tome koje informacije evaluacija može pružiti, koji dokazi se mogu prikupiti i kako će evaluacija odgovoriti na postavljena pitanja kako bi razumjeli izazove u implementaciji politike MMSP i identifikovali potencijalne prioritete koje je moguće integrisati u novu strategiju MMSP.

OECD DAC kriterijumi su usmjereni tako da kroz evaluaciju treba da se daju **odgovori na slijedeća generalna pitanja**:

- Uticaj – Koja se promjena dostigla implementacijom Strategije MMSP?
- Koherentnost - Koliko se Strategija MMSP uklapa u druge reforme Vlade?
- Održivost– Da li će ostvareni rezultati i razvijeni kapaciteti trajati?
- Relevantnost – Da li Strategija MMSP predlaže da se rade ispravne stvari?
- Efikasnost – Koliko su dobro iskorišteni resursi?
- Efektivnost – Da li su implementacijom Strategije MMSP ostvareni utvrdjeni ciljevi?

Rezultat evaluacije predstavlja Izveštaj o evaluaciji, odnosno glavni nalazi na osnovu kriterijuma za ocenjivanje DAC-a, na osnovu kojih se definišu zaključci i preporuke. Preporuke pružaju osnov za pripremu Strategije MMSP 2023-2026 i okvirnog dvogodišnjeg Akcionog plana (AP za period 2023-2024) za sprovođenje Strategije.

Uporedo sa evaluacijom Strategije na osnovu OECD DAC kriterijuma izvršila se evaluacija ostvarenosti strategije sa aspekta njenog, dizajna, sadržaja, strukture i komponenti, kao i realizacije Akcionog plana i realizacije konkretnih mjera i aktivnosti. Istovremeno, izvršena je i ocjene poštovanja principa GSV u procesu kreiranja Strategije MMSP.

U tom kontekstu, potrebno je napomenuti da se u ocjeni ostvarenosti i kreiranju politike MMSP u Crnoj Gori vodi računa o strateškom okviru MSP politike u EU i usklađivanju politike sa preporukama Evropske Komisije koje se prezentuju na godišnjem nivou, u okviru Izveštaja o napretku za Crnu Goru⁴⁴, posebno u pogledu zaključaka u okviru Poglavlja 20 Preduzeća i industrijska politika. Crna Gora je potpuno posvećeno učestvovala u procesu primjene principa SBA (Small Business Act) i ocjene uspješnosti u okviru Indeksa politike MSP za Zapadni Balkan⁴⁵. U prošloj godini objavljen je šesti Indeks politike za MSP za 2022 godinu (pokriva period 2019-2021) i ključni nalazi su razmatrani u evaluaciji. Istovremeno, kao što je već i napomenuto, došlo je do promene okvira politike MSP u EU tokom 2020 godine, uspostavljen je Evropski zeleni a usvojena je EU Strategija MSP za održivu i digitalnu Evropu (An SME Strategy for a sustainable and digital Europe⁴⁶), dokument koji je razvijen na ostvarenim vrednostima SBA u prethodnom periodu i koji

⁴⁴ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/927a32f7-609f-401a-970e-831ee3abd33_en?filename=Montenegro%20Report%202022.pdf

⁴⁵ <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/b47d15f0-en.pdf?expires=1661842340&id=id&accname=guest&checksum=B594AF8FF4E57FB99FE20821E8FB38DF>

⁴⁶ https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-sme-strategy-march-2020_en.pdf

u suštini zamenjuje SBA u formulisanju strateškog okvira politike MSP EU. Takođe, neophodno je voditi računa o Održivim razvojnim ciljevima UN⁴⁷ koji u određenim segmentima stvaraju specifičan okvir politike MSP. U pomenutom okviru sektor MSP ima značajno mjesto i neophodno je specifične nalaze evaluacije integrisati kao okvir u kreiranju nove Strategije MMSP u Crnoj Gori.

Ogovor na pandemiju COVID -19

Vlada Crne Gore je specifičnim paketima mjera pokušala da umani negativne posledice pandemije. Sve mjere imale su za cilj da podrže mikro, mala i srednja preduzeća da u toku pandemije održe likvidnost i svoje poslovanje. Mjere su se najvećim dijelom odnosile na:

- Ublažavanje sveukupnih posledica i premošćavanje perioda dok traje kriza kako ne bi došlo do kratkotrajnog ili potpunog zatvaranja biznisa;
- Održavanje potrebnog nivoa potrošnje i tražnje za domaćim proizvodima
- Održavanje likvidnosti poslovanja i finansijska podršku održavanja poslovnih aktivnosti MMSP;
- Očuvanje zaposlenosti u MMSP;
- Podsticanje novog zapošljavanja u sektoru MMSP;
- Podsticaj ponovnog pokretanja i razvoju poslovanja MMSP u okviru specifičnog segmenta poslovanja strukturiranog ka specifični ciljnim grupama;
- Sektorska podrška MMSP.

Interventne mjere su obezbjedile kratkoročne pozitivne uticaje na ublažavanje posledica pandemije, podržavanjem aktivnog pristupa ka razvoju aktivnosti usmjerenih na održivi razvoj, efikasnoj iskorišćenosti domaćih resursa koji treba da doprinesu osnovanju novih preduzeća, podizanju konkurentnosti na domaćem tržištu i na tim osnovama rastu i razvoju postojećih preduzeća, većoj diversifikaciji privrede i povećanju domaće proizvodnje za lakši nastup na domaćem i inostranom tržištu.

Takođe, sve mjere su uključene i u evaluacije Strategije MMSP, kao specifična programska podrška MMSP.

Ključni rezultati evaluacije razvrstani po kriterijumima

U skladu sa metodologijom, nalazi evaluacija Strategije su posmatrani, analizirani i predstavljeni na dva nivoa:

- *nivo Strategije*, kao cjelokupnog dokumenta i
- *nivo Strateških ciljeva*.

Na nivou strateškog dokumenta razmatrani su kriterijum i uticaj, koherentnost i održivost, a na nivou strateških ciljeva razmatrani su relevantnost i efikasnost i efektivnost.

Uticaj – Koja se promjena dostigla implementacijom Strategije MMSP?

Realizacija aktivnosti i ostvarivanje glavnih indikatora Strategije za razvoj MMSP 2018 – 2022 utiču na nesumljivo bolju pozicioniranost i dalji napredak MMSP sektora u Crnoj Gori. To se odnosi na broj novoformiranih preduzeća, odnosno preduzetnika početnika, kao i na rast postojećih MMSP. Potrebno je istaći i napredak u osnivanju i razvoju start-up inovativnih firmi, kao specifičnog segmenta MMSP sektora. MMSP sektor zabilježio je rast u oblasti informaciono komunikacione tehnologije, profesionalnih usluga, građevine, maloprodaji i prodaji hrane. Takođe, na odgovor na pandemiju sektor MMSP je jačao u segmentu digitalizacije poslovanja i primene e – trgovine.

⁴⁷ <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

Ključni nalazi:

- Strategija MMSP je ostvarila pozitivan uticaj na performanse MMSP sektora, indikatori na nivou Strategije su ostvareni. Bruto investicije u nova i polovna osnovna sredstva kod malih preduzeća imaju pad, a u 2021. neki pokazatelji (zaposlenost) bilježe stagnaciju i opadanje koje je uzrokovano ekonomskom krizom i pandemijom COVID 19;
- Glavni pokazatelj napretka sektora MMSP ukazuju na korelaciju sa visokom ostvarenosti planiranih aktivnosti utvrđenih AP za 2018. 2019. i 2020. godinu i pored delimično realizacije u 2021. godini;
- Nerealizovane aktivnosti iz četvorogodišnjeg AP su uticale na: Nedovoljnu efikasnu koordinaciju implementacije politke; Nedovoljnu saradnju nacionalnog nivoa sa lokalnom samoupravom; Nedovoljnu dostupnost e-uprave MMSP, posebno kompletnog procesa beskontaktnih usluga; Nedovoljno održanih treninga i edukacija; Nedovoljna/neadekvatna komunikacija među udruženjima; Nedovoljna operacionalizacija i umrežavanje institucionalne infrastrukture
- Učinjeni su napori da se uspostavi jedinstveni preduzetnički portal koji bi imao snažnog uticaja na informisanost MMSP.

Prema Indeksu politike 2022. Crna Gora se nalazi značajnije iznad proseka ZB i Turske u oblastima kao što su preduzetničko učenje, žensko preduzetništvo, uticaj zelene ekonomije, uspostavljanje institucionalnog i regulatornog okvira za sprovođenje MSP politike, podrška konkurentnosti MMSP.

Koherentnost - Koliko se Strategija MMSP uklapa u druge reforme Vlade?

Na osnovu analize Izveštaja o sprovođenju Strategije za sve godine implementacije i na osnovu odgovora iz Upitnika za periode 2018-2020 i 2021-2022, može se zaključiti da je kriterijum koherentnost generalno zadovoljen i da je usklađen sa prioritetima i ciljevima Vlade CG i međunarodne zajednice, pre svega politikom MSP u EU. Donošenje Strategije sa Akcionim planom je bilo neophodno, strateški ciljevi i u skladu sa njima planirani rezultati su postavljeni u skladu sa datim okolnostima, sa napomenom da postoji značajan prostor za poboljšanje. Na kvalitet i stepen sprovođenja Akcionog plana su uticale administrativne promjene u institucijama i organizacijama nacionalnog i lokalnog nivoa, ali to ne mijenja ocjenu o njegovoj relevantnosti i potrebu za donošenjem ovako jakog i stabilnog dokumenta i u budućnosti.

Ključni nalazi:

- Strategija je usklađena sa svim strategijama za koje je procijenjeno da su u vezi sa politikom MMSP, kao i sa politikama koje posredno ili neposredno utiču na sektor MMSP;
- Zadovoljena je koherentnost unutar Strategije, na nivou samog dokumenta i postignuta je interna usklađenost dokumenta u okviru institucije sa drugim dokumentima;
- Strategija MMSP je imala težnju da bude uskladjena sa EU politikom, uključujući i nove trendove u EU formulisane 2020 godine - na osnovu Indeksa politike MMSP za 2022. Crna Gora je od svih pokazatelja najviše rangirana po indikatoru podrške MMSP sektoru za veću korist od zelene ekonomije;
- U dogovoru sa lokalnom samoupravom, neke opštine su uspjele, a neke pokušale da uspostave biznis zone i institucionalnu infrastrukturu od lokalnog značaja. Takođe su evidentni napori da se unaprijedi saradnja sa lokalnim MMSP i prepoznaju njihove potrebe;
- Novi preduzetnički informativni i biznis punktovi se nalaze na inicijalnom nivou i takve inicijative je potrebno dodatno jačati.

Održivost – Da li će ostvareni rezultati i razvijeni kapaciteti trajati?

Veliki broj aktivnosti iz AP je održivo i sprovodi se iz tekućih budžetskih sredstava, uz konstantno postojanje inicijative za njihovo sprovođenje (regulatorni okvir, kreditne linije, kontinuirane specifične aktivnosti ministarstava i institucija i dr.) Potrebna finansijska sredstva za sprovođenje mjera u okviru višegodišnjeg AP Strategije inkorporiraju se u godišnje AP Ministarstava, godišnji plan rada Vlade i višegodišnji programski okvir budžetskih rashoda. Strategija je na odgovarajući i adekvatan način prepoznata kod velike većine najvažnijih institucija koje su uključene u njenu realizaciju. Ipak, kapaciteti institucija za sprovođenje mera i aktivnosti variraju, pa neke institucije ne raspolažu dovoljnim kadrovskim i finansijskim kapacitetima i neophodno je jačati administrativne i institucionalne kapacitete kako bi se obezbjedila dugoročna održivost implementacije politke MMSP.

Ključni nalazi:

- Postavljeni su dobri temelji za razvoj politike MMSP, koje je moguće dodatno nadograditi u narednom periodu novim aktivnostima uz zadržan nivo ostvarenosti aktivnosti koje se sprovede u kontinuitetu;
- Ciljevi Strategije na adekvatan način oslikavaju identifikovane potrebe MMSP, to pokazuje ostvarenost i realizacija mjera i planiranih aktivnosti (93,5% u 2018., 88,9% u 2019., blizu 79% u 2020. ali samo polovina planiranih aktivnosti je uspješno realizovana u 2021. godin), a koje su u najvećoj mjeri integrisane u AP resornih institucija;
- Glavni faktori koji utiču na postizanje održivosti Strategije jesu razvijeni administrativni kapaciteti MERT i u pojedinim institucijama javnog i privatnog sektora usmjereni na razumjevanje potreba i implementaciju politike MMSP u periodu od dvije poslednje decenije;
- Veliki broj aktivnosti iz AP je održivo i sprovodi se iz tekućih budžetskih sredstava, uz konstantno postojanje inicijative za njihovo sprovođenje;
- Sve veći broj preduzeća je korisnik finansijskih instrumenta koji potiču iz inostranih izvora;
- MMSP su u velikoj mjeri odoljela pandemskoj i kriznoj situaciji;
- Institucionalna infrastruktura za nefinansijsku podršku MMSP sektoru je samo djelimično integrisana u nacionalnu mrežu i neophodno je podizanje kapaciteta za pružanje sveobuhvatne podrške MMSP na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Relevantnost – Da li Strategija MMSP predlaže da se rade ispravne stvari?

Poslovni ambijent i pristup finansijama su povoljniji za MMSP nego ranije, ali treba i dalje raditi na unapređenju uslova poslovanja, bez obzira u kojoj su razvojnoj fazi MMSP. **Strateški cilj 1 treba da ostane prioritet kako buduće Strategije za MMSP, tako i Vlade Crne Gore.**

Takođe, **ostali strateški i operativni ciljevi su i dalje relevantni**, a ono što treba posebno napomenuti jeste da neke teme trebaju biti zastupljenije i više obrađene u sledećem implementacionom periodu imajući u vidu njihov nesumnjivo visok značaj u poslednjih par godina. To su **oblasti poput digitalne transformacije, zelene i održive ekonomije, inovativnosti i e- poslovanja** i dr. Posebno se ističe potreba snažne podrške **izvoznoj orijentaciji** MMSP, poslovnoj organizovanosti i pristupa novim tržištima.

Ključni nalazi:

- SC1 je relevantan za sve učesnike koji definišu i realizuju Strategiju za MMSP i zato je neophodno da ostane strateški prioritetan da bi se obezbijedili okvirni preduslovi za bolju konkurentnost MMSP sektora u budućem periodu;
- Ocjena relevantnosti SC2 ukazuje da je cilj previse kompleksan i obiman s obzirom da pokriva tri velike cjeline: digitalizaciju, zelenu ekonomiju ekonomiju, inovativnost i razvoj specifičnih znanja

i vještina kroz različite vidove programske podrške. S druge strane neophodno je naglasiti značaj ovih tema kao prioritet razvoja u narednom periodu;

- Potrebno je uvesti kontinuirano godišnje/dvogodišnje ispitivanje sektora MSP o njihovim prioritetnim potrebama;
- Izuzetna ostvarenost planiranih aktivnosti za 2020. i 2021. godinu u sva tri cilja, najmanja ostvarenost u dijelu izvoza;
- Svi strateški i operativni ciljevi su i dalje relevantni, potrebno jačati mjere i aktivnosti podrške izvozu kao i nekih drugih prioritetnih tema;
- Implementacioni AP i paketi mjera Vlade podržala MMSP da ublaže posljedice pandemije;
- Realizovane su skoro sve aktivnosti iz oblasti Inovacija, uspostavljen Fond za inovacionu djelatnost. MMSP su u sve većoj mjeri usmjereni na novi okvir politike u EU i raspoložive EU programe;
- Zainteresovane strane su bile uključene u kreiranju strateških ciljeva i mjera i formulisanju Akcionog plana Strategije, ali ih je potrebno institucionalno uključiti u monitoring implementacije.

Efikasnost – Koliko su dobro iskorišteni resursi?

Nakon urađene mid term analize, izvršena je **rekompozicija strukture strategije**, što je kvalitativno i kvantitativno **uticalo na efikasnost implementacije politike MMSP**. Imajući u vidu druge strateške dokumente u oblasti preduzetništva, izbegavanje dupliranja specifičnih mjera i aktivnosti je doprinijelo da se u drugom dijelu pristupi znatno efikasnijoj implementaciji Strategije MMSP. Implementacioni AP 2021-2022 je formulisano 92 aktivnosti. Od ukupnog broja aktivnosti, u potpunosti je sprovedeno 48 aktivnosti (52,2%), djelimično je sprovedeno odnosno se sprovodi u kontinuitetu 33 aktivnosti (35,9%). Na kraju, 11 aktivnosti, odnosno u relativnom iskazu 11,9% nije realizovano. Opšta je ocjena da su, za definisani period, u većem dijelu ispunjene aktivnosti (ili se ispunjavaju iz godine u godinu) definisane AP i Strategijom.

Za implementaciju Strategije su opredijeljena značajna finansijska, ljudska i materijalna sredstva i ona su bila dovoljna/neophodna da bi se realizovale aktivnosti. Ipak, postojala su i određena spoljna (COVID, svetska energetska i finansijska kriza) i unutrašnja institucionalna ograničenja (turbulentne političke promene) koja su u određenoj mjeri doprinijela nedovoljnoj efikasnosti implementacije dokumenta. Zbog snažnog dejstva ovih faktora u posljednje dvije godine sprovođenja, djelimično je deformisana ukupna pozitivna slika ostvarenosti Strategije i Akcionog pana.

Ključni nalazi:

- Ostvareni rezultati su povezani sa raspoloživim inputima, odnosno kreiranim troškovima. Ljudski, finansijski i tehnički kapaciteti institucija treba da budu ojačani (posebno finansijski);
- Potrebno je unaprijediti koordinaciju MMSP politike i monitoring sprovedenih programa (korisnička iskustva...), kao i neophodne pojedinačne evaluacije;
- Zbog specifičnih uslova poslovanja u toku COVID, MMSP sektor je uspio da dijelom podrži digitalizaciju kao neophodan vid poslovanja;
- Iako su aktivnosti realizovane na prethodnim dostignućima i naučenim lekcijama, česte institucionalne i kadrovske promjene su djelimično uticale na pružanje podrške MMSP sektoru;
- Po mišljenju ispitanika, najveća efikasnost je postignuta u SC1, kod uređenja poslovnog ambijenta, a najmanja u konkurentnosti, posebno u dijelu Izvoza;
- I pored ostvarenih dobrih i pozitivnih rezultata u SC1 neophodno je dalje sprovođenje i uređenje zakonskih i regulatornih propisa i procedura;
- Potreban je snažniji fokus na jačanju institucionalnih kapaciteta za podršku MSP, uspostavljanjem mreže agencija/centara za podršku MSP;

- Postoji težnja da se postizanje specifičnih učinaka i rezultata poveže u potpunosti sa ograničenim finansijskim, ljudskim i institucionalnim inputima;
- Značajno je uspostavljanje Inovacionog fonda kao podrška za unapređenje inovativnih MMSP, a nejasna je operacionalizacija Kreditno-Garantnog fonda.

Efektivnost – Da li su implementacijom Strategije MMSP ostvareni utvrđeni ciljevi?

Predstavnici institucija koje učestvuju u kreiranju i sprovođenju Strategije su mišljenja da efektivnost nije na odgovarajućem nivou, s obzirom da se svi ostvareni efekti ne mogu izmjeriti na pravi način, te je potrebno **uvesti odgovarajuće indikatore** kako bi se efektivnost adekvatnije mjerila. I pored toga, ovako **definisani ciljevi su jasni, odgovaraju potrebama MMSP i predstavljaju dobar okvir za dalji razvoj i unapređenje politike MMSP**. U pojedinim segmentima efektivnost politike MMSP je izuzetno visoka, ciljevi su u najvećoj mjeri ostvareni i stvorene su pretpostavke da se njihovi efekti osjećaju i dalje.

Statističko praćenje MMSP nije na odgovarajućem nivou, postoje razlike u raspoloživim podacima koje prezentuju različite institucije (MONSTAT, Poreska uprava...), pojedini podaci nisu dovoljno ažurni. Takođe nedostaje potpuna usklađenost sa EUROST statistikom. Istovremeno, nisu dostupni svi neophodni podaci o stanju MMSP zasnovani na specifičnim anketama o stanju i potrebama MMSP sektora.

Ključni nalazi:

- Ostvareni su opšti indikatori uticaja Strategije, uočljiv je napredak u implementaciji;
- Strategija je koncipirana i osmišljena u skladu sa SMART metodologijom i primjerima internacionalne dobre prakse, sa jasnom vizijom i idejom, precizno i konkretno definisanim ciljevima i mehanizmom za praćenje i sprovođenje praćenja. Akcioni plan sadrži više od 250 aktivnosti i optimistično je planirano da budu realizovane u periodu od 4 godine;
- U samom procesu definisanja Strategije odnosno aktivnosti iz AP se vodilo računa o razvojnim potrebama MMSP u svim fazama životnog ciklusa;
- Veliki broj aktivnosti (blizu 80%) iz 2020. je ostvaren dok je AP za 2021. godinu planirano mnogo manje aktivnosti upravo zbog pandemije i otežanog poslovanja;
- Veoma bitna aktivnost koja je planirana od početka sprovođenja Strategije, a nije realizovana u potpunosti je efektivno uspostavljanje koordinacije politike;
- Većina institucija je sprovela mjere i aktivnosti iz domena svoje nadležnosti ali nekoliko aktivnosti nema ostvarene rezultate zbog, između ostalog, nedovoljne inicijative za implementaciju.
- Programaska podrška MMSP može se dodatno unaprijediti podizanjem kapaciteta pružaoca usluga i specifične uključenosti ključnih aktera, posebno na lokalnom/regionalnom nivou;

Zaključak

Posmatrajući ostvarenost indikatora Strategije MMSP definisanih početkom 2018. godine, mora se naglasiti da nije moguće u potpunosti utvrditi njihovu ostvarenost, posebno indikatore učinka na nivou strateških ciljeva imajući u vidu da su indikatori bili vezani za Izvještaj Svjetske banke o poslovanju i Indeks globalne konkurentnosti, ali koji nisu publikovani u poslednjim godinama, tako da nemamo vrijednosti koje su ciljane za 2022. godinu.

U sledećoj tabeli je dat pregled ostvarenosti indikatora uticaja, za čije se vrijednosti koriste podaci MONSAT odnosno Poreske uprave.

Tabela 1 -Indikatori uticaja Strategije MMSP 2018-2022

Indikator	Polazna osnova	2021. godina	Očekivano ostvarenje 2022. godina	Izvori podataka
Generalni indikatori/Indikatori uticaja				
Ukupan broj MMSP	25.926	34.367 39.628	30.500	Poreska uprava Monstat
Ukupan broj zaposlenih u MMSP	124.652	99.081 149,375/2019	147.000	Poreska uprava Monstat
% MMSP u izvozu	75,2% (2016.)		77%	Monstat
Učešće MMSP u bruto dodatoj vrijednosti	70,5% (2016.)	72,13%	72%	Monstat
Učešće MMSP u ukupnim investicijama	56,7% (2016..)	66,4%	58,4%	Monstat
Učešće MMSP u ukupnom prometu	77,2% (2016.)	78,18%	79%	Monstat

Imajući u vidu sve nalaze evaluacije, može se zaključiti da je implementacija Strategije imala vrlo pozitivan trend, sveobuhvatno gledano visok nivo ostvarenosti i da je sa aspekta 6 OECD DAC kriterijuma ostvarila sledeće rezultate:

Nivo Strategije	
Uticao – Koja se promjena dostigla intervencijom?	Sektor MMSP je prepoznat kao fleksibilan, vitalan i najznačajniji nosioc ekonomskog i društvenog razvoja, otporan na ekstrane negativne uticaje
Koherentnost - Koliko se strategija uklapa u druge reforme Vlade?	Politika MMSP je uključena u reformske procese Vlade, teži da bude u potpunosti u skladu sa principima i trendovima savremene politike MSP u EU i teži da odgovori preporukama u procesu pridruživanja EU.
Održivost – Da li će ostvareni rezultati i razvijeni kapaciteti trajati?	Izgrađeni institucionalni i ljudski kapaciteti su glavni faktor napretka u realizaciji politike MMSP, ali je neophodno njihovo dalje unapređenje, posebno kroz izgradnju nedostajuće institucionalne infrastrukture za podršku MSP na nacionalnom i lokalnom nivou.
Nivo strateških ciljeva	
Relevantnost – Da li strategija predlaže da se rade ispravne stvari?	Planirane mjere i realizovane aktivnosti u okviru operativnih ciljeva Strategije predstavljaju prioritete i najvećim dijelom na adekvatan način reflektuju identifikovane potrebe MMSP i usmjerene su da odgovore na izazove sa kojima se suočavaju u dnevnom poslovanju, ali i strateškom razvojnom opredeljenju.
Efikasnost – Koliko dobro su iskorišteni resursi?	Realizuje se pristup da se postizanje specifičnih učinaka i rezultata poveže sa jasno definisanim inputima pri čemu se teži ostvarivanju maksimalnih rezultata u podršci MMSP sa raspoloživim, ali često limitiranim finansijskim i nedovoljnim ljudskim i nepotpuno izgrađenim institucionalnim resursima.
Efektivnost – Da li su implementacijom Strategije ostvareni utvrđeni ciljevi?	Planirane aktivnosti su najvećim dijelom u potpunosti realizovane ili se realizuju u kontinuitetu i ostvareni su kvantitativni i merljivi rezultati povezujući ciljeve sa planiranim rezultatima iako mehanizam koordinacija nije u potpunosti institucionalizovana.

Preporuke evaluacije Strategije

Preporuke na osnovu evaluacije Strategije su razvrstane na dva nivoa, nivo strategije i na nivou strateških, prioritetnih tema. Preporuke su kreirane na osnovu desk analize, intervju sa predstavnicima javnih institucija i predstavnika MMSP, kao i preporuke koje su nastale kao rezultat konsultacija u okviru Fokus grupe. Preporuke imaju za cilj prevazilaženje utvrđenih izazova u politici MMSP.

Preporuke na nivou Strategije

Uticaj

- Potrebno je bolje **statističko praćenje i izrada izveštaja** o performansama i potreba na nivou MMSP sektora i koji će biti objedinjeni i sumirani na jednom mjestu, da bi na osnovu presjeka stanja na godišnjem nivou stekla adekvatna slika o napretku rasta i razvoja ovog sektora;
- Osnažiti kreiranje i implementaciju sveobuhvatne, **integrisane podrške MMSP i preduzetništvu** kroz objedinjen program konkurentnosti, imajući u vidu i specifične mjere i pozitivne efekte programskih paketa u saniranju posledica pandemije;
- Povećati strateški fokus na pružanje direktne podrške MMSP u strateškim oblastima kao što su **digitalizacija, održivo poslovanje i zelena ekonomija** i direktno se baviti određenim problemima unutar ciljnih grupa koje treba podržati;
- Razviti sistem upravljanja kao **odgovor na potencijalne krizne situacije** sa ciljem umanjenja negativnih uticaja eksternih promena na MMSP i njihov razvoj;
- Potrebno je dodatno unaprijediti razvoj **tradicionalne preduzetničke i inovativne Start up kulture**, poslovnog načina razmišljanja početnika i razvoja nekih vještina. Posebno je važno dalje ulaganje u finansijske i nefinansijske podsticaje (edukaciju, mentorske programe, realne simulacije biznisa i td...inovativne oblike finansiranja);

Koherentnost

- Pozicionirati politiku MMSP kao temelj ekonomskog razvoja Crne Gore i formulisati Strategiju MMSP kao okvir u kome je omogućena povezanost i **usmjerenje drugih politika**, posebno pametne specijalizacije i industrijske politike i strateškog opredeljenja da prvo misle na male, odnosno da se uzme u obzir dimenzija MMSP, njihove potrebe i potencijali i na tim osnovama razvije specifična programska podrška;
- Unaprijediti postojeći i uspostaviti standardizovani model sprovođenja i monitoringa sprovođenja politike, kao i način **izveštavanja** u tačno definisanim vremenskim sekvencama u skladu sa postojećim institucionalnim kapacitetima i uspostaviti alat za praćenje i kontrolu sa **sistemom ranog upozorenja** uz unapređenje i ažuriranje statističkog praćenja u skladu sa potrebama politike MMSP;
- Potrebno je bolje preispitati modele rada i koordinaciju nadležnosti, učesnike, praćenje aktivnosti i mjera za ostvarivanje ciljeva sa većim fokusom na utvrđene specifične **potrebe i prioritete MMSP** proizašle iz dijaloga javnog i MMSP sektora;
- Strategija treba da bude usklađena sa **okvirom EU MSP politike**, ali u skladu sa trenutnim potrebama, nivoom razvoja i prioritetima MMSP sektora u Crnoj Gori;
- Dodatno preispitati **usklađenost sa Industrijskom politikom i Pametnom specijalizacijom**, pratiti ostvarenost srodnih politika (žensko preduzetništvo, cjeloživotno preduzetničko učenje, inovativni start-up...) i omogućiti integrisanost specifične programske podrške;

Održivost

- Partnerske institucije na sprovođenju politike bi trebalo da prepoznaju važnost i imaju težnju da predložene aktivnosti iz dokumenta uvrste u svoje planove rada kao **redovne aktivnosti i izvršavaju ih bez odstupanja**;
- Treba precizno predvidjeti i obezbjediti neophodne **ljudske i finansijske resurse** za izradu i unapređenje institucionalnih i administrativnih kapaciteta svih ključnih aktera na procesu kreiranja i implementaciji politike MMSP;
- Potrebno je definisati i obezbjediti finansijske, ljudske i institucionalne resurse koji će biti korišćeni za implementaciju Strategije **na lokalnom nivou**, u okviru lokalne administracije, ali i unapređenju i izgradnji lokalne institucionalne infrastrukture i integrisanje u nacionalnu mrežu institucija za podršku MSP;
- Voditi se principom da se aktivnosti koje se sprovode uz podršku donatorskih izvora finansiranja kontinuirano **sprovode i nakon završetka donatorskih projekata**;
- Za sve programe je nužno izvršiti **pojedinačnu evaluaciju** i izvršiti procjenu uticaja koji je neki program podrške ostvario, kako bi programska podrška, vodjena kvalitetom i ostvarenim uticajem stekla dugročnu održivost zasnovanu na naučenim lekcijama;

Preporuke na nivou strateških ciljeva /prioritetnih tema

Relevantnost

- Razvijati politiku MMSP i programsku podršku na osnovu utvrđenih potreba, nivoa razvoja i prioritetne orijentacije MMSP identifikovane kroz **TNA, ankete, konsultacije** sa asocijacijama i udruženjima MMSP itd.
- Jačanje MSP politike i unapređenje poslovnog okruženja za razvoj MSP kroz **optimizaciju propisa** kako bi se uklonile nepotrebne administrativne barijere, dalje razvijate **e-servise, e-upravu** i elektronske registre, unaprijediti definicije potrebnih zanimanja i djelatnosti (zanatlija preduzeća itd...) i primijeniti „**Princip One-stop-Shop**“ i „**Princip samo jednom**“ i povezanost baza podataka, kao i uspostaviti nedostajuću zakonsku regulativu koja će omogućiti primjenu alternativnih finansijskih instrumenata i izvršiti dalju racionalizaciju poreskog tretmana MMSP;
- Kreirati **portal preduzetništva** (ili staviti u funkciju postojeći) radi objedinjavanja informisanja i pristupa sveukupnoj nefinansijskoj i finansijskoj podršci MMSP sektoru na teritoriji cijele CG po svim institucionalnim nivoima uz mogućnost razvoja i primjene principa e-konsultacija javnog i privatnog sektora;
- Uspostaviti regulativu za **jačanje institucionalne podrške** MMSP sektoru na lokalnom/regionalnom nivou (biznis centri, inkubatori, NTP itd...) i njihovom umrežavanjem u jedinstvenu nacionalnu institucionalnu infrastrukturu;
- Pored nefinansijske programske podrške, potrebno je pojačati i **finansijske instrumente koji podstiču inovativnost, održivost, internacionalizaciju i digitalizaciju** MMSP sektora kao ključnih razvojnih prioriteta nove Strategije MMSP;

Efikasnost

- Obezbjediti uskladenost između **potrebnih i raspoloživih resursa** za implementaciju predviđenih mjera i aktivnosti u Strategiji i programskoj podršci MSP;
- Upravlјati raspoloživim budžetom na način da planirani **troškovi budu srazmjerni planiranim rezultatima**, odnosno da postizanje specifičnih učinaka i rezultata bude povezano sa unariјed definisanim inputima;
- Neophodno je uspostaviti **standardizovani nefinansijski program** podrške MMSP čiju bi realizaciju na regionalnom nivou organizovali regionalni/lokalni biznis centri;

- Uspostavljanje **novih programskih linija namijenjenih digitalizaciji, zelenim investicijama, cirkularnoj ekonomiji**, kao i digitalnoj transformaciji MMSP;
- Obezbijediti tamo gdje je moguće da se **povežu finansijska i nefinansijska** podrška MSP kako bi se obezbijedio veći efekat intervencije;
- Programsku podršku razvijati na **prethodno naučenim lekcijama**, koristeći već opredijeljene institucionalne i ljudske kapacitete za te namjene;
- **Povećati** godišnje opredijeljena finansijska sredstva kroz programsku podršku za jačanje konkurentnosti MMSP što će doprinijeti razvojnim performansama MMSP i boljem rangiranju CG u međunarodnim izveštajima;

Efektivnost

- Nastaviti sa orijentacijom ka rezultatima, odnosno sa primjenom principa da se aktivnosti realizuju u kontinuitetu i ostvaruju **kvantitativni i mjerljivi rezultati**, povezujući ciljeve sa planiranim rezultatima, posebno u segmentima politike gdje nisu realizovane sve planirane aktivnosti u dosadašnjem periodu, a predstavljaju prioritete razvoja: inovativnost, unapredjenje znanja i vještina, priprema za izvoz i nastup na inostranim tržištima nedovoljna primjena informacionih tehnologija, digitalizacije i internacionalizacije, usluge mentoringa, povezivanju u klustere, povezivanje u lance dobavljača i lance vrijednosti, jačanje e-trgovine i usluga, bolja iskorišćenost EU programske podrške;
- Obezbijediti fokus na **sveobuhvatan preduzetnički ekosistemu**, programsku podršku MMSP dodatno unaprijediti podizanjem kapaciteta pružaoca usluga i specifične uključenosti ključnih aktera, posebno na lokalnom/regionalnom nivou;
- Unaprijediti specifične mjere i aktivnosti kako bi bile usmjerene i ciljale potrebe MMSP u **različitim fazama razvoja** prije početka pokretanja biznisa, u fazi rasta i fazi zrelosti, podizanjem znanja i vještina, saradnjom sa naukom, poslovnim povezivanjem, primjenom digitalizacije, orijentacijom ka održivom poslovanju i internacionalizaciji;
- Neophodno je raditi na **jačanju kapaciteta i reprezentativnosti** autentičnih udruženja MMSP jer postojeća udruženja na nacionalnom nivou (PKCG, Unija poslodavaca CG), MMSP ne vide u potpunosti samo kao svoje zastupnike;
- Organizovanje **promocije preduzetništva** kroz publikovanje godišnjeg izvještaja o stanju MMSP, i sprovođenjem inicijativa kao što su. „Godina preduzetništva“, sprovođenjem godišnje ankete MMSP i sprovođenjem redovne godišnje komunikacione kampanje i promovisanja preduzetništva, preduzetničke i inovativne kulture, uz uključivanje i doprinos svih relevantnih partnera i koncentraciju ljudskih i finansijskih kapaciteta i resursa;

Anex 3 Analiza međunarodnih izvještaja i benchmark analiza

Analiza i predstavljanje ostvarenog učinka sektora MSP (**SME Performance Review**⁴⁸) je jedan od glavnih alata koje Evropska komisija koristi za praćenje i procjenu napretka zemalja u sprovođenju Strategije za MSP i Akta o malim preduzećima (SBA). Sa naglaskom na prioritete u okviru Strategije za MSP i SBA, pregled donosi sveobuhvatne informacije o učinku MSP u zemljama EU i drugim partnerskim zemljama. Sastoji se iz dva dijela: godišnjeg izvještaja o evropskim MSP i listova sa činjenicama o MSP.

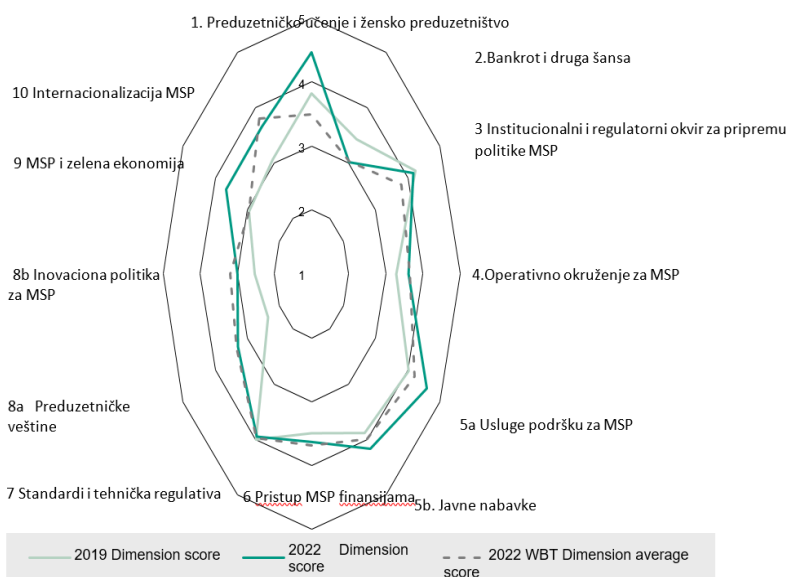
Osnovni cilj Indeksa politike MSP je da obezbijedi inpute za nacionalnu strategiju razvoja MSP i druge nacionalne strategije (npr. inovacije, obrazovanje, zaštita životne sredine), kao i usmjeravanje PER, praćenje usklađenosti politike preduzeća sa pravnim tekovinama EU, posebno u pogledu poglavlja 20.

Pregled podataka o malim i srednjim preduzećima (**SME fact sheets**⁴⁹) prikazuje procjenu nacionalnog napredka u primjeni Akta o malom biznisu. Evropska komisija takođe svake godine priprema pregled podataka o MSP za treće zemlje koje učestvuju u programu COSME, kako bi se njihov učinak uporedio sa prosjekom zemalja članica EU. Takođe, analizirani su i nalazi pregleda Eurobarometar 2022 za Crnu Goru⁵⁰.

Indeks politike MSP za Zapadni Balkan i Tursku 2022

Svake tri godine objavljuje se Indeks politike MSP. Crna Gora od početka praticipira u procesu ocjene ostvarenosti principa SBA. Tokom 2022. godine objavljeno je šesto izdanje Indeksa politike MSP za Zapadni Balkan i Tursku. U izveštaju je povećan fokus na analizu sprovođenja preporuka politike datih u izdanju za 2019. godinu, analizu uticaja pandemije COVID-19 na politike, kao i na horizontalni pristup temama koje postaju sve važnije za region (npr. ozelenjavanje, digitalizacija).

U sledećem grafu je dat prikaz po ostvarenosti po dimenzijama i poredjenje sa prosjekom Zapadnog Balkana i Turske.

U izveštaju su naglašena sledeća područja gde je ostvarebn **najveći napredak**:

Dimenzija 1: Preduzetničko učenje i žensko preduzetništvo
Dimenzija 3: Institucionalni i regulatorni okvir za kreiranje politike MSP

Dimenzija 5a: Usluge podrške za MSP

Dimenzija 5b: Javne nabavke

Najviše **prostora za poboljšanje** ima u oblastima:

⁴⁸ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/sme-performance-review_en

⁴⁹ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/sme-performance-review_en

⁵⁰ <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=82005>

Dimenzija 2: Bankrot i druga šansa; Dimenzija 6: Pristup finansijama za MSP; Dimenzija 8a: Preduzetničke vještine.

Preporuke Indeksa politike MSP za Crnu Goru

Na završnom sastanku predstavnika OECD, Evropske Komisije i predstavnika svih relevantnih institucija u Crnoj Gori i predstavnika MMSP sektora formulisane su sledeće preporuke dalje podrške razvoju MMSP sektoru.

- **Institucionalni i regulatorni okvir: Poboljšanje RIA u oblastima identifikovanim praćenjem i evaluacijom** (Definicija opcija, Procjena uticaja, Procjena fiskalnog uticaja, Konsultacije sa zainteresovanim stranama; monitoring i evaluacija); **Poboljšati praćenje i evaluaciju javno-privatnih konsultacija.**
- **Operativno okruženje za MSP: Izgraditi kapacitet javne uprave** da razumije krajnje potrebe MSP prilikom projektovanja digitalnih usluga; **Poboljšati praćenje i evaluaciju usluga digitalne vlade**, uključujući registraciju firmi; Završiti **pojednostavljenje procesa elektronskog licenciranja** i razmotriti stvaranje centralnog koordinacionog tijela odgovornog za nadgledanje procesa licenciranja; **Procijeniti poreska opterećenja** sa kojima se suočavaju različite vrste MSP iz perspektive poreske politike; Olakšati **smislenu primjenu kriterijuma kvaliteta** kako bi se omogućio izbor ekonomski najpovoljnije ponude.
- **Bankrot i druga šansa:** Razviti mjere politike **prevencije nesolventnosti**, uključujući potpuno razvijen sistem ranog upozorenja; **Digitalizovati postupak likvidacije** uvođenjem e-aukcije za prodaju imovine iz stečajne mase; Uvesti pojednostavljeni stečajni postupak za MSP; **Promovisati drugu šansu** za poštene preduzetnike.
- **Pristup finansijama:** Promovisati održive bankarske prakse, zamjenjujući privremene krizne mjere **dugoročnim mjerama** usmjerenim na segmente privatnog sektora kojima je potrebna najveća podrška; Podići svijest o **alternativnim izvorima finansiranja**; Unaprijediti zakonodavstvo kako bi se olakšalo **finansiranje početnika**; Razviti sveobuhvatnu strategiju **finansijske pismenosti** sa definisanim mjerama za preduzetnike i širu javnost, uključujući akcioni plan sa mehanizmom i teloom zaduženim za implementaciju.
- **Inovaciona politika:** Osigurati snažan učinak **Inovacionog fonda** u prvoj godini rada; Obezbijediti napredak u izgradnji četvorostubne mreže **Naučno-tehnološkog parka**, sa jakim fokusom na saradnju biznisa i akademije; Uvesti mjere za podsticanje **saradnje** između istraživačkih institucija i privatnog sektora, podsticanjem ulaganja u istraživanje i razvoj i izgradnjom temelja za razvoj ekonomije zasnovane na znanju.
- **Preduzetničke vještine: Kreiranje jedinstvenog portala za vještine** preduzeća kako bi se otvorio pristup informacijama i podršci za pokretanje i razvoj vještina, okupljajući izvore finansiranja, savjete, obuku i resurse vladinih i nevladinih aktera; Osigurati fokus na **vještine MSP u okviru Strategije pametne specijalizacije** Crne Gore (2019-2024) i njenih operativnih planova i srodnih politika; Formirati **tijelo koje će upravljati razvojem i koordinacijom implementacijom akcionog plana za razvoj vještina za MSP.**
- **MSP u zelenoj ekonomiji:** Sprovoditi redovno praćenje i evaluaciju različitih programa podrške ozelenjavanju MSP kako bi se bolje prilagodili stvarnim potrebama MSP i uskladili programe koje nude različite institucije; Olakšati prelazak na cirkularnu ekonomiju kroz zelene javne nabavke.
- **Usluge podrške za MSP:** Intenzivirati napore da se **nadgledaju usluge poslovne podrške** koje pruža vlada pozivanjem nezavisne institucije da sprovede reviziju; Proširiti nivo osiguranja kvaliteta i razviti sistem za prikupljanje povratnih **informacija od korisnika privatnih pružaoca savjetodavnih usluga** kako bi se osiguralo da akreditovani konsultanti pružaju MSP potrebne usluge podrške.

- **Standardi i tehnička regulativa:** Završiti stvaranje **centralizovanog informativnog portala** za izvoznike, koji pruža ključne informacije o standardima, propisima i procesu ocenjivanja usaglašenosti; Podržati članstvo u CEN/CENELEC-a i pristupiti Multilateralnom sporazumu Evropske saradnje za akreditaciju; Povećati finansijske i ljudske resurse za institucije infrastrukture kvaliteta.
- **Internacionalizacija MSP:** Olakšati **pristup informacijama o uslugama podrške** koje su dostupne MSP, podstičući njihovu internacionalizaciju; Smanjiti oslanjanje na eksterne razvojne programe; **Proširiti izvoznu ponudu** MSP i poboljšati **bazu dobavljača** u privredi kako bi se uskladila sa prilivom stranih direktnih investicija; Uvesti nefinansijsku podršku za MSP u cilju formiranja klastera, Razviti pravni okvir koji reguliše e-trgovinu i onlajn usluge.

European Innovation Scoreboard 2022⁵¹

Izveštaj publikovan za 2022. godinu ukazuje da je Crna Gora na nivou zemlje inovatora u nastajanju sa učinkom od 47,5% prosjeka EU. Učinak je ispod prosjeka Inovatora u nastajanju (50,0%). Učinak se povećava (6,5%-poena) po stopi nižoj od one u EU (9,9%-poena). Razlika u učinku zemlje u odnosu na EU postaje sve veća.

U sledećoj tabeli su prezentovani ključni naglasci o podacima za Crnu Goru.

Tabela 1. Indikatori EU Innovation Scoreboard 2022- Performanse Crne Gore relevantno za politiku MMSP

Ključne snage	Inovatori proizvoda – Iznad performansi EU Inovatori poslovnih procesa (MSP) – Neznatno i ispod performansi EU Preduzeća koja pružaju IKT obuku - Iznad performansi EU Zapošljavanje u inovativnim preduzećima - Iznad performansi EU Stanovništvo sa visokim obrazovanjem – Blizu performansi EU
Relativne slabosti	Dizajn aplikacija Državna podrška poslovnom istraživanju i razvoju Zaposleni IKT specijalisti Izdaci za istraživanje i razvoj u poslovanju sektoru
Snažan porast od 2015	Tehnologije vezane za životnu sredinu Javno-privatna koizdavanja
Snažan porast od 2021	Izvoz usluga sa intenzivnim znanjem Javno-privatna koizdavanja Prodor širokopojasnog pristupa
Snažan pad od 2021	Prijave za žigove PCT (Patent Cooperation Treaty) patentne prijave

OECD Izveštaj Konkurentnost u jugoistočnoj Evropi 2021 (Competitiveness in South East Europe 2021 A POLICY OUTLOOK ⁵²) naglašava da iako Crna Gora u 13 od 15 dimenzija politika se ne nalazi ispod prosjeka Zapadnog Balkana, postoji nekoliko dimenzija u kojima Crna Gora tek treba da pojača svoje napore i to u sledećim prioritarnim oblastima relevantnim za razvoj MMSP:

- Poboljšati promociju i **olakšavati ambijent za investicije**. Vlada takođe treba da ojača mehanizme za procjenu troškova i koristi od podsticaja za investicije, njihovog odgovarajućeg trajanja i transparentnosti;
- Pristup preduzeća finansijama u velikoj mjeri zavisi od bankarskih kredita, a upotreba **alternativnih instrumenata** kapitala, kao što su inicijalne javne ponude, poslovni anđeli i rizični

⁵¹ https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2022/ec_rtd_eis-country-profile-me.pdf

⁵² <https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/dcbc2ea9-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2Fdbc2ea9-en&mimeType=pdf>

kapital, je ograničena. Potrebno je olakšati pristup kapitalu uvođenjem alternativnog finansiranja zasnovanog na vlasničkom kapitalu. Integrisanje **crowdfundinga** u zakonodavni okvir moglo bi da obezbijedi izvodljiv alternativni izvor finansiranja;

- Proširiti i **pojednostaviti davanje garancija** za kredite kako bi se komercijalnim bankama omogućilo da prošire obuhvat kreditiranja MMSP. Šeme kreditnih garancija treba da budu osmišljene tako da ublaže ograničenja likvidnosti u periodu nakon COVID-a. Iako je uvođenje **subvencija za kredite u okviru Investiciono razvojnog fonda predstavljalo važan korak, ono ne umanjuje niti olakšava kolateralne zahtjeve** koji ograničavaju pristup likvidnosti za MMSP. Takođe, potrebno je poboljšati **informacionu bazu za dodjelu kredita**, posebno proširenjem pokrivenosti i kreditnog informacionog sistema **integrisanjem informacija od trgovaca na malo i komunalnih preduzeća**, što bi manjim preduzećima bez pristojne kreditne istorije omogućilo pristup finansijama;
- Nastaviti sa povećanjem ulaganja u sistem **naučnog istraživanja**. Trebalo bi uvesti sveobuhvatnije mjere za izgradnju kapaciteta ljudskih resursa u prioritetnim naučno-istraživačkim oblastima i povećanje atraktivnosti istraživanja kao profesije. Potrebno je nastaviti izgradnju **nacionalne i regionalne istraživačke infrastrukture**. Blagovremeni završetak Naučno-tehnološkog parka u Podgorici i povezanih impulsnih centara, zajedno sa održivim finansiranjem, poboljšaće integraciju akademske zajednice i privatnog sektora;
- Ojačati programe za **digitalnu transformaciju** privatnog sektora. Budžet i broj preduzeća koja se prijavljuju za programe digitalne transformacije ostaju relativno niski. Uprkos umnožavanju programa obuke u oblasti ICT, povećava se jaz između dostupnih vještina i onih koje traže kompanije iz ICT sektora. Razvijanje zajedničkog okvira digitalnih kompetencija za ICT profesionalce bi pomoglo da se zadovolje potrebe tržišta rada;
- Vlada treba da pregleda i ocijeni postojeće programe podrške za promovisanje **usvajanja e-poslovanja i e-trgovine** od strane MMSP i da identifikuje oblasti za poboljšanje. Pri tome, treba sistematizovati veću saradnju između pružalaca ICT obuke i privatnog sektora u skladu sa dobrim praksama EU i međunarodne zajednice.

Benchmark analiza - Pristupi u kreiranju, ciljevi i ostvarenost politke MSP u EU

Sve zemlje članice EU imaju uspostavljenu politiku MSP i preduzetništva već duži niz godina. Ipak, postoje razlike u pristupu i **okviru formulisanja** i prepoznaju se tri osnovne grupe zemalja. Prvu čine zemlje koje definišu **okvir politike MSP strategijom**, višegodišnjim dokumentom koji obuhvata ciljeve i programske instrumente implementacije u različitim domenima politike MSP i uključuje aranžmane upravljanja u vezi sa odgovornostima ministarstava i implementacionih agencija (primer Nemačke, Češke, Hrvatske, Bugarske, Španije, Rumunije, Mađarske i nivo EU). Drugu grupu čine zemlje koje imaju **Akcioni plan** ili sličan dokument politike MSP sa ciljem da jasno prikažu fokus u vladinim prioritetima i intervencijama u vezi sa konkretnom podrškom MSP, gdje nije jasno naznačen aranžman sveobuhvatnog upravljanja, ali je naznačena odgovornost resornih institucija u implementaciji (primer Austrije, Finske, Litvanije, Slovačke, Luksemburga, Holandije, Irske). Treći tip okvira politike MSP odnosi se na zemlje u kojima je politika MSP integrisana u **širi okvir politike/strategije**, kao što su industrijska politika ili inovaciona, digitalna i/ili regionalna politika (primer Belgije, Danske, Estonije, Francuske, Italije, Letonije, Poljske, Portugala, Slovenije, Švedske, Grčke).

Bez obzira na okvir politike MSP, razlikuje se fokus, odnosno **ciljevi i prioriteti politike** koji se žele ostvariti na nivou zemalja članica EU. U pojedinim zemljama fokus je na aktivnostima koje imaju za cilj **jačanje konkurentnosti, rast (produktivnosti) i/ili inovacija MSP** (nivo EU, Češka, Danska, Estonija, Francuska, Nemačka, Mađarska, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Slovačka, Španija). Takođe, različite

zemlje uključuju srodne ciljeve u odnosu na pomenute u pogledu **internacionalizacije** i (sve više) digitalizacije (nivo EU, Austrija, Nemačka, Mađarska, Italija, Letonija, Holandija, Hrvatska, Portugal, Španija). Specifičan fokus predstavlja okvir politike MSP usmjeren na **preduzetništvo** i stvaranje novih preduzetničkih poduhvata i ulaganja (nivo EU, Finska, Francuska, Italija, Letonija, Slovačka). Pojedine zemlje u okviru politike MSP stavljaju fokus na kreiranje novih poslova i **zapošljavanje** i **inkluziju** specifičnih ciljnih grupa i društveni uticaj i smanjenje **regionalnih disproporcija** (Finska, Švedska, Češka, Poljska, Holandija).

Takođe, u cilju efikasne i efektivne implementacije politike, formulisani su specifični **instrumenti i ciljana programska podrška MSP**. Možemo zaključiti da sve zemlje stavljaju snažan naglasak na *poboljšanje okvirnih i regulatornih uslova* i naglasak je na smanjenju birokratije i nepotrebnih troškova za MSP, kao i na specifične segmente poreske politike i unapredjenje e-vlade. U okviru *pristupa finansijama* uspostavljen je širok spektar finansijskih instrumenata i proizvoda namenjenih isključivo MSP shodno njihovim razvojnim potrebama i životnom ciklusu. U okviru *internacionalizacije*, mjere su usmjerene ka ublažavanju troškova svojstvenih internacionalizaciji i nastupu na novim tržištima. *Inovaciona* podrška se sve više fokusira na podržavanje specifičnih grupa preduzetnika, kao što su početnici i inovativna MSP sa potencijalom visokog rasta kroz specifične poreske olakšice i direktno finansiranje inovativnih projekata. Što se tiče fokusa ka *digitalizaciji*, sve veći broj zemalja je uspostavio direktnu finansijsku ili nefinansijsku podršku (obuka, kampanje podizanja svesti) kako bi ubrzala digitalnu tranziciju MSP. Različite zemlje su uspostavile programsku podršku MSP u vezi sa razvojem specifičnih *vještina*, uglavnom fokusirajući se na smanjenje troškova obuke, programima vaučera i kofinansiranja, kao i poreskim olakšicama za firme i promovisanje prednosti obuke na radnom mjestu, kao i uključivanjem perspektive MSP u šire obrazovne šeme, kako bi omogućile bolju usklađenost između potreba i ponude raspoloživih ljudskih resursa sa specifičnim vještinama. Takođe, neke zemlje su uspostavile instrumente politike koji su posebno usmjereni na poboljšanje *ekološkog učinka* MSP, proširenjem savjetodavnih usluga o održivosti ili kreiranjem kombinaciju opštih i ciljanih mjera.

Ako posmatramo nivo EU⁵³, 27 zemalja članica, ključni napredak je ostvaren u oblasti „**lakoća pokretanja biznisa**“ iako razne vrste regulatornog i administrativnog opterećenja i dalje predstavljaju veliki izazov, zatim u **pristupu finansijama**, posebno u pogledu javnih izvora finansiranja ali i tradicionalnih bankarskih kredita, kao i u ključnim indikatorima **preduzetništva**, više Evropljana nego ikada namjerava da započne biznis u naredne 3 godine. Ipak, identifikuju se i značajni izazovi budućem razvoju MSP sektora, posebno u pogledu zastoja napretka u **zelenoj tranziciji** (3 od 10 MSP „razvijaju održive proizvode i usluge“), trećina država članica nemaju uspostavljene mjera podrške MSP da se pridržavaju ekoloških i energetskih propisa, a zelene javne nabavke još uvek nisu široko prihvaćene. Takođe, vještine, obuka, inovacije i digitalizacija ostaju ključni izazovi za MSP u EU. Nedostatak adekvatnog pristupa tehničkim vještinama ili visokokvalifikovanim radnicima je i dalje izražen problem, a udio MSP koji svojim zaposlenima pružaju obuku o IKT vještinama nije dovoljno poboljšan.

Mjere za promovisanje razvoja inovativnih kompetencija MSP i za unapređenje **digitalnih** vještina su među najčešće usvojenim/sprovođenim u EU-27. Podrška **preduzetništvu** čini veliki udio u svim mjerama politike koje su usvojile/sprovode države članice EU, a primjetan je fokus politike i podrške MSP tokom 2020. godine da se prevaziđu privremeni problemi sa solventnošću. U oblasti **regulatornog okvira** „Princip samo jednom“ se još uvijek ne primenjuje u većini zemalja članica EU zbog nedovoljne povezanosti

⁵³ <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46060/attachments/1/translations/en/renditions/native>

različitih baza podataka javne uprave. Implementacija principa „Prvo misli na male“ je prihvaćena, sve države članice EU obavljaju konsultacije i razmatraju stavove zainteresovanih strana i MSP o novim zakonskim predlozima. Procjene uticaja propisa i „MSP test“ se široko koristi i primenjuje. Mjere za poboljšanje **pristupa MSP finansijama** su široko primijenjene, šeme garancija za javne zajmove za MSP, kao i grantovi za MSP/start-up iz javnih izvora dostupni su u svim državama članicama EU. Alternativno finansiranje putem vlasničkog kapitala i dužničkih instrumenata takođe je prisutno u većini zemalja članica EU.

Bez obzira na izbor okvira, ciljeva i načina upravljanja implementacijom politike MSP, zemlje članice, kao i na nivou EU, imaju težnju da uzmu u obzir specifične okolnosti, razlike i razvojne potrebe MSP i preduzetnika, što naglašava potrebu za kontinuiranim dijalogom sa zainteresovanim stranama.

2021 SME country fact sheet Crna Gora⁵⁴

Crna Gora je ostvarila značajan napredak u usvajanju politika i reformi propisa u cilju podsticanja inovacija, unapređenja obrazovanja i podrške razvoju malih i srednjih preduzeća (MSP). Međutim, ostaju značajne prepreke razvoju MSP. Na primjer, tržišna konkurentnost je narušena neformalnom ekonomijom, a početnicima i preduzetnicima nedostaje pristup finansijama. U sledećoj tabeli su prezentovane ključne snage i izazovi u Crnoj Gori, u poredjenju sa nivom EU i pojedinim zemljama članicama EU.

Tabela 2.: Snage i izazovi u implementaciji politike MSP u EU, pojedinim članicama EU i Crnoj Gori

Zemlja	Ključne snage	Ključni izazovi
EU 27	„Lakoća pokretanja posla“ značajno poboljšano u većini članica EU; Pristup finansijama napredovao, posebno javni izvori i tradicionalni bankarski krediti; Preduzetnička aktivnost u ranoj fazi dostigla je najveći rast.	MSP su zastala u napretka u zelenoj tranziciji , trećina Država članica nema uspostavljene mjere podrške; Vještine, obuka, inovacije i digitalizacija ključni izazovi za MSP, nedostatak pristupa tehničkim vještinama i visokokvalifikovanim radnicima.
	Podrška preduzetništvu čini veliki dio svih mjera politike; Mjere za promovisanje razvoja istraživačkih, razvojnih i inovativnih kompetencija i za unapređenje digitalnih vještina MSP su među najčešće usvojenim/sprovodljivim u EU-27; „ Princip samo jednom “ još uvek se ne primenjuje u većini zemalja članica EU.	
Slovačka	Pristup finansijama - MSP poboljšavaju svoju likvidnost i finansijsku stabilnost; Stručne obuke - MSP sve više učestvuju u stručnom obrazovanju, što bi moglo pomoći u smanjenju neusklađenosti za potrebnim vještinama; Preduzetništvo - Živa preduzetnička kultura.	Ljudski resursi - Pristup kvalifikovanim radnicima je izazov za MSP; Regulatorni okvir - MSP se suočavaju sa prevelikim regulatornim opterećenjem, posebno u pogledu rada/zapošljavanja; Inovativnost - U poređenju sa prosekom EU MSP pokazuju niske stope inovacija.
Mađarska	Strat-up - Ekosistem pomaže razvoju inovativnih MSP i novoosnovanih preduzeća; Zaposlenost – u sektoru MSP je zaposlenost veća nego što je prosjek u EU .	Digitalizacija -performanse MSP ispod prosjeka EU; Regulatorni okvir - Regulatorne prepreke se smanjuju iako su i dalje relativno visoke; Stručne obuke - Stopa učešća zaposlenih u MSP u kontinuiranoj obuci je niska; Internacionalizacija -MSP zaostaju za prosekom EU.
	Zelena tranzicija - Učinak MSP treba dalje da se poboljša, nekoliko mjera podrške za investiranje u zelene tehnologije je već sprovedeno.	

⁵⁴ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/43b3b39f-5d57-4251-8fa0-353ebb55918a_en?filename=montenegro_-_sme_fact_sheet_2021.pdf

Estonija	Regulatorni okvir - Odlično poslovno okruženje i lider u uslugama e-uprave; Strat-up - Razvijen visoko dinamičan ekosistem za start-up, scale-up i visokotehnoška MSP; Digitalizacija - Napredak u preuzimanju digitalnih tehnologija od strane MSP.	Okvirni uslovi - Estonija nema posebnu politiku MSP; Inovativnost - Izdaci za istraživanje i razvoj znatno su ispod prosjeka EU; COVID-19 - Mjere podrške za ublažavanje krize kasnile su i u početku mnoga MSP nisu mogla da im pristupe.
	Zelena tranzicija - Jedna od zemalja EU sa najlošijim rezultatima MSP u oblasti resursne efikasnosti, ulaganja MSP u čistu opremu i tehnologiju, Vlada je uvela nekoliko mjera za zelenu tranziciju.	
Hrvatska	Regulatorni okvir -Implementirane izmjene u poreskom sistemu usmjerene ka potrebama MSP; Internacionalizacija -Podrška izvozu MSP kroz grantove javnog sektora.	Regulatorne prepreke su i dalje visoke; Digitalizacija - Zaostatak za prosjekom EU u digitalizaciji poslovanja; Održivo poslovanje -Rezultati ispod prosjeka EU u pogledu održivog poslovanja; Inovativnost - Hrvatska zaostaje za prosjekom EU.
	Start-up okruženje - Nove mjere koje podržavaju razvoj i unapređenje mreže institucija za podršku preduzetništvu koje pružaju profesionalne savjetodavne i stručne usluge.	
Crna Gora	Rana preduzetnička aktivnost iznad EU prosjeka; Usvojena Strategija pametne specijalizacije i poboljšani regulatorni okvir za inovacija ; Koncentrisane mjere podrške .	Neformalna ekonomija iznosi između 26% i 31% BDP-a zemlje; Alternativni izvori finansiranja nisu dostupni za mlade kompanije; Brojni izazovi administrativnog opterećenja .
	MSP preduzimaju mjere resursne efikasnosti i nude zelene proizvode i usluge	

Izvor: Evropska Komisija, 2021 SME Country Fact Sheet's Background Document

AKCIONI PLAN

ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE RAZVOJA MIKRO, MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA 2023-2026,

ZA PERIOD 2023-2024. GODINE

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je pripremio Akcioni plan za sprovođenje Strategije razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća 2023-2026, **Akcioni plan za 2023-2024.godinu.**

U okviru Akcionog plana definisana su tri strateška cilja, i u okviru njih operativni ciljevi sa specifičnim aktivnostima na osnovu planiranih intervencija, usmjerenim na dostizanje vizije i opšteg cilj politike MMSP definisane Strategijom MMSP: Jačanje sektora MMSP da može da predstavlja pokretačku snagu u transformaciji/tranziciji Crne Gore ka digitalnoj i održivoj ekonomiji.

U okviru Strategije i Akcionog plana za 2023-2024. godinu definisani su sljedeći strateški ciljevi:

- **SC1: Unaprijeđen poslovni/regulatorni ambijent i preduzetnički ekosistem**
- **SC2: Podrška transformaciji i jačanju konkurentnosti MMSP**
- **SC3: Poslovna organizovanost i pristup MMSP novim tržištima**

Za sprovođenje Akcionog plana 2023-2024 predložen je finansijski okvir na nivou 319.954.170 €, odnosno 159.275.110 € u 2023. godini i 160.679.060 € u 2024. godini, i to:

- Nacionalni budžet – 7.401.610 € (4.65%) u 2023.godini odnosno 8.696.760 € u 2024.godini;
- Javni sektor – 150.494.700 € (94.49%) u 2023.godini odnosno 150.669.500 € u 2024.godini;
- IPA i Donatorski programi – 673.000 € (0.42%) u 2023.godini odnosno 607.000 € u 2024.godini;
- Privatni sektor – 705.800€ (0.44%) u 2023.godini odnosno 705.800 € u 2024.godini;

Posmatrano **po strateškim ciljevima** najviše sredstava je izdvojeno za realizaciju strateškog cilja 1, ukupno **151.602.000€** ili 95.18% ukupnih ulaganja u 2023.godini odnosno 152.048.000 € u 2024.godini, zatim strateškog cilja 2, ukupno **7.089.110 €** ili 4.45% u 2023.godini odnosno 8.053.060 € u 2024.godini, a najmanje za realizaciju strateškog cilja 3, ukupno **584.000 €** ili 0.37% u 2023.godini odnosno 578.000 u 2024.godini. Imajući u vidu horizontalni karakter politike ženskog preduzetništva, efikasna koordinacija je od ključnog značaja za uspješnu implementaciju i postizanje ciljeva utvrđenih Strategijom za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća 2023-2026.

STRATEŠKI CILJ 1		UNAPRIJEĐEN POSLOVNI/REGULATORNI AMBIJENT I PREDUZETNIČKI EKOSISTEM/INSTITUCIONALNI OKVIR					
OPERATIVNI CILJ 1		Smanjene administrativne i regulatorne prepreke poslovanju MMSP					
Indikator učinka Unapredjenje operativnog okruženja za MMSP Rang Indeks politike MSP Dimenzija 4: Operativno okruženje za MSP		Početna vrijednost 2022 3.61		Ciljna vrijednost 2024 3.90		Ciljna vrijednost 2027 4.30	
Indikator učinka Unapredjenje regulatornog ambijenta Rang Indeks politike MSP Pod-Dimenzija 3.2.: Pojednostavljanje zakonodavstva i analiza uticaja propisa		Početna vrijednost 2022 3.95		Ciljna vrijednost 2024 4.30		Ciljna vrijednost 2027 4.65	
Indikator učinka Unaređenje Konsultacija i dijaloga MMSP i javnog sektora Rang Indeks politike MSP Pod-Dimenzija 3.3: Javno-privatne konsultacije-Monitoring i evaluacija		Početna vrijednost 2022 2.60		Ciljna vrijednost 2024 3.00		Ciljna vrijednost 2027 3.40	
Aktivnost koja utiče na realizaciju Strateškog cilja 1	Indikator rezultata za perIRd 2023-2024. godina	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2023	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2024	Izvor finansiranja ⁵⁵

⁵⁵ A: Nacionalni budžet
C: IPA D: Donatori
P: Privatni sektor

B: Javni sektor (Sredstva lokalnih samouprava, javnih institucija, preduzeća u većinskom državnom vlasništvu...)

<p>1.1.1.</p> <p>Unapređenje usluga poreskim obveznicima i obezbjeđenje trgovinskih olakšica izdavanjem odobrenja za pojednostavljene postupke i za status ovlaštenog privrednog subjekta (AEO).</p>	<p>Indikator Rezultata (IR): Broj odobrenje za pojednostavljeni postupak i odobrenje za dobijanje statusa AEO</p> <p>Početna vrijednost 2022: 18 odobrenja za pojednostavljeni postupak, 1 zahtjev za sticanje statusa AEO.</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 1 novi zahtjev za sticanje statusa AEO 1 novi zahtjev za dobijanje odobrenja za pojednostavljeni postupak</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 1 novi zahtjev za sticanje statusa AEO. 1 novi zahtjev za dobijanje odobrenja za pojednostavljeni postupak</p>	<p>Uprava prihoda i carina – Resor carina</p>	<p>II Q2023</p>	<p>IV Q2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Nacionalni budžet</p>
<p>1.1.2</p> <p>Uključivanje predstavnika privrede u proces donošenja odluka, prije svega propisa i strateških dokumenata</p>	<p>IR: Učešće u raspravama o pravnim aktima koji se tiču biznisa</p> <p>Početna vrijednost 2022: Učešće u raspravi oko 18 zakona;</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: Davanje predloga i</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>6.000,00</p>	<p>6.000,00</p>	<p>P: Privatni sektor</p>

	<p>sugestija na 20 pravnih akata koji se tiču biznisa</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Davanje predloga i sugestija na 20 pravnih akata koji se tiču biznisa</p>						
<p>1.1.3</p> <p>Unapređenje usluga poreskim obveznicima</p>	<p>IR: Uspostavljen kontakt centar</p> <p>Početna vrijednost 2022: Pripremljen dokument funkcionalnih zahtjeva za unapređenje postojećeg tehničkog rješenja za podršku poreskim korisnicima</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 1</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 3</p>	<p>Uprava prihoda i carina</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ2023</p>	<p>15.000,00</p>	<p>/</p>	<p>Nacionalni budžet</p>
<p>1.1.4</p> <p>Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija</p>	<p>IO: Usvojene izmjene i dopune Zakona</p> <p>Početna vrijednost 2022: Formirana Radna grupa za izradu Nacrta Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: Predlog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o podsticajnim</p>	<p>NI: Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja i Ministarstvo finansija</p> <p>Partneri: Uprava javnih prihoda i carina, Agencija za zaštitu konkurencije CG, Zajednica opština</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Nacionalni budžet</p>

	<p>mjerama za razvoj istraživanja i inovacija usvojen na Vladi CG</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija usvojen u Skupštini CG</p>	<p>CG, MERT, CRPS, Fond za inovacije CG, inovacione infrastrukture</p>					
<p>1.1.5</p> <p>Unapređenje kvaliteta e-usluga i uspostavljanje novih e-servisa za MMSP</p>	<p>Indikator Rezultata (IR): Implementirana web aplikacija - predaja zahtjeva-notarskih zapisa od strane notara i unaprijeđena web aplikacija preuzimanje LN/PL i uvjerenja.</p> <p>Početna vrijednost 2022: web aplikacija preuzimanje LN/PL u upotrebi</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: pripremljena verzija web aplikacije - predaja zahtjeva-notarskih zapisa od strane notara shodno postojećoj regulativi.</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: implementirana web aplikacije - predaja zahtjeva-notarskih zapisa od strane notara</p>	<p>MF</p> <p>Uprava za katastar i državnu imovinu</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>65.000,00</p>	<p>200.000,00</p>	<p>Nacionalni budžet</p>

	shodno postojećoj regulativi i i unaprijeđena web aplikacija preuzimanje LN/PL i uvjerenja.						
1.1.6 Uklanjanje regulatornih prepreka u postupku registracije i uvođenje servisa za potpunu elektronsku registraciju preduzeća	<p>IR: Zakonska regulativa usvojena i implementirana kroz web aplikaciju</p> <p>Početna vrijednost 2022: Pripremljen predlog za izmjene Zakona o državnom premjeru i katastru nepokretnosti, koje se odnose na tzv e-šalter</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: Izmjene i dopune Zakona o državnom premjeru i katastru nepokretnosti usvojene Pokretanje inicijative za izmjenama Zakona o Notarima</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Usvojena zakonska regulativa</p>	<p>MF Uprava za katastar i državnu imovinu</p> <p>Ministarstvo pravde i Notarsku komoru</p>	IQ 2023	IVQ 2024	Redovna budžetska sredstva	Redovna budžetska sredstva	Nacionalni budžet
1.1.7 Unapređenje statističkog praćenje podataka sektora MMSP	<p>IR: Veći obuhvat varijabli</p> <p>Početna vrijednost 2022: 2</p>	Monstat	IQ 2023	IVQ 2024	Redovna budžetska sredstva	Redovna budžetska sredstva	Nacionalni budžet

	Ciljna vrijednost 2023: 3 Ciljna vrijednost 2024: 5						
OPERATIVNI CILJ 2		Bolji pristup MMSP finansijama					
Indikator učinka Bolji pristup MMSP finansijama Rang Indeks politike MSP Dimenzija 6: Pristup MSP finansijama		Početna vrijednost 2022		Ciljna vrijednost 2024		Ciljna vrijednost 2027	
		3.61		3.90		4.30	
1.2.1 Realizacija namjenskih programa finansijske podrške	IR: Iznos realizovane podrške Početna vrijednost 2022: 185 mil EUR Ciljna vrijednost 2023: 150 mil EUR Ciljna vrijednost 2024:146,9 mil EUR	IRFCG	IQ 2023	IVQ 2024	146.900.000,00	146.900.000,00	Javni sektor
1.2.2 Realizacija kredita uz EaSI garantne šeme za podršku mikro preduzećima	IR: Iznos realizovane podrške Početna vrijednost 2022: 0.8 mil EUR Ciljna vrijednost 2023: 0,7 mil EUR Ciljna vrijednost 2024:0,7mil EUR	IRFCG	IQ 2023	IVQ 2024	700.000,00	700.000,00	Javni sektor
1.2.3 Realizacija kredita uz EIF garantne šeme za podršku	IR: Iznos realizovane podrške	IRFCG	IQ 2023	IVQ 2024	2.400.000,00	2.400.000,00	Javni sektor

postojećim malim i srednjim preduzećima	Početna vrijednost 2022: 2,9 mil EUR Ciljna vrijednost 2023: 2,4 mil EUR Ciljna vrijednost 2024:N/A						
1.2.4 Realizacija Odluke o kriterijumima, načinu i postupku raspodjele sredstava za podršku mladima u biznisu	IR: broj podržanih Projekata Početna vrijednost 2022: 1 Ciljna vrijednost 2023: 5 Ciljna vrijednost 2024: 6	Opština Žabljak	IIQ 2023	IVQ 2024	15.000,00	15.000,00	Javni sektor
OPERATIVNI CILJ 3			Promocija preduzetništva i podsticanje početnika u poslovanju				
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		3.89		4.3		4.6	
Rang Indeks politike MSP							
Dimenzija 5a: Vladine usluge podrške MSP							
Monitoring i evaluacija							
1.3.1 Programska linija za početnike u biznisu (finansijska i nefinansijska podrška)	IR: Broj podržanih početnika/ca u biznisu Početna vrijednost 2022: 7 preduzeća od čega 4 u većinskom vlasništvu osobe ženskog pola (57.14)	MERT	II Q 2023	IV Q 2024	65.000,00 €	65.000,00 €	Nacionalni budžet

	Ciljna vrijednost 2023: 8 početnika/ca Ciljna vrijednost 2024: 8 početnika/ca						
1.3.2 Unapređenje ponude i korišćenje postojećih finansijskih instrumenata za preduzetnike početnike	IR: broj samozaposlenih lica Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 50 samozaposlenih lica Ciljna vrijednost 2024: 60 samozaposlenih lica	ZZZCG	IIIQ 2023	IVQ 2024	500.000,00	600.000,00	Budžet Zavoda
1.3.3. Podrška razvoju usluga i obezbjeđenje savjetodavne podrške za početnike u biznisu	IR: Broj korisnika informativno – edukativnih radionica Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 50 korisnika radionica Ciljna vrijednost 2024: 60 korisnika radionica	ZZZCG	IIIQ 2023	IVQ 2024	5.000,00	5.000,00	Budžet Zavoda
1.3.4 Implementacija Programa za razvoj i promociju zanatstva za 2023. godinu	IR: Broj podržanih zanatlija/vrijednost grant podrške Početna vrijednost 2022: 22 zanatlije/145.317,31€ (žene 8 preduzeća u iznosu od 45.144,30 €)	MERT	I Q 2023	IV Q 2024	175.000,00 €	200.000,00 €	Nacionalni budžet

	<p>Ciljna vrijednost 2023: 20 zanatlija (najmanje 20% za žene)</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 25 zanatlija (najmanje 20% za žene)</p>						
1.3.5. Godišnji Izveštaj o implemntaciji politike i stanju MMSP u 2023	<p>IR: Godišnji Izvještaj</p> <p>Početna vrijednost 2022: /</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: /</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Godišnji Izvještaj o stanju MMSP2023</p>	MERT	IIQ 2024	IIIQ 2024		10.000,00 €	Donatori IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs-
1.3.6. Anketa o stanju i potrebama MMSP	<p>IR: Anketa</p> <p>Početna vrijednost 2022: 0</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 0</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Anketa</p>	MERT	IIQ 2023	IVQ 2024	5.000,00	3.000,00	Donatori-EBRD i IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs
1.3.7. Konferencija razvoj i savremeni trendovi u implemntaciji politike MMSP- programska podrška na lokalnom, nacionalnom i EUniovu	<p>IR: Konferencija Broj učesnika/ca</p> <p>Početna vrijednost 2022: /</p> <p>Ciljna vrijednost 2023:</p>	MERT	IIQ 2023	IV Q 2024	3.000,00 €	3.000,00 €	Donatori – UNOPS i IPA 2020 Advanced business development services for improving the

	<p>Konferencija 30 učesnika/ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: Konferencija 40 učesnika/ca</p>						capacities of SMEs
<p>1.3.8 Podrška razvoju usluga za MSP i promocija preduzetništva – Konferencija o ekonomiji i Dodjela nagrada PKCG na Međunarodni dan preduzetnika</p>	<p>IR: Broj promotivnih aktivnosti/broj učesnika-ca</p> <p>Početna vrijednost 2022: Organizovane promotivne aktivnosti PKCG - 2 događaja/500 učesnika-ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 2 promotivne aktivnosti/500 učesnika-ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:2 promotivne aktivnosti/500 učesnika-ca</p>	PKCG	IQ2023	IVQ2024	300.000,00 €	300.000,00 €	P: Privatni sektor
<p>1.3.9 Podrška razvoju omladinskog preduzetništva</p>	<p>IR: broj podržanih projekata</p> <p>Početna vrijednost 2022: 5 manje vrijednosti</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 5 manje vrijednosti</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 5 veće vrijednosti</p>	Opština Berane	IVQ 2023	IVQ 2024	10.000,00	10.000,00	Javni sektor

1.3.10 Program podrške izbora najbolje preduzetničke ideje	IR: broj podržanih projekata Početna vrijednost 2022: 3 manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2023: 3 manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2024: 5 manje vrijednosti	Opština Berane	IVQ 2023	IVQ 2024	1.000,00	2.000,00	Javni sektor
1.3.11 Podrška preduzetništvu mladih (podrška kroz dodjeljivanje bespovratnih finansijskih sredstava za početnike u biznisu – mladi do navršениh 30 god.)	IR: Broj učesnika-ca Početna vrijednost 2022: 9 Ciljna vrijednost 2023: 15 Ciljna vrijednost 2024: 20	Opština Bijelo Polje	IIQ 2023	IVQ 2024	50.000,00	50.000,00	Javni sektor

<p>1.3.12 Podrška za dalji razvoj i promociju biznis zona („Nedakusi“, „Cerovo“, „Vraneška dolina“, „Bistrička dolina“, „Rakonje-Ravna Rijeka“ i „Ribarevine-Poda“)</p>	<p>IR: Broj učesnika -ca Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 50 Ciljna vrijednost 2024: 70</p>	<p>Opština Bijelo Polje</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>1.000,00</p>	<p>3.000,00</p>	<p>Javni sektor</p>
<p>1.3.13 Program za podršku razvoja zanatstva u opštini Bijelo Polje</p>	<p>IR: broj podržanih projekata Početna vrijednost 2022 Ciljna vrijednost 2023: 10 manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2024: 20 manje vrijednosti</p>	<p>Opština Bijelo Polje</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>20.000,00</p>	<p>50.000,00</p>	<p>Javni sektor</p>
<p>1.3.14 Realizacija Odluke o osnivanju Biznis zone „Babića Polje“</p>	<p>IO: Broj zakupaca u Biznis zoni Početna vrijednost 2022: 3 zakupca Ciljna vrijednost 2023: 4 zakupca Ciljna vrijednost 2024: 5 zakupca</p>	<p>Opština Mojkovac</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>0</p>	<p>0</p>	<p>Javni sektor</p>

<p>1.3.15. Realizacija Programa podrške preduzetništvu – direktna finansijska podrška</p>	<p>IR: Broj podržanih projekata</p> <p>Početna vrijednost 2022: 44 manje vrijednosti</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 28 veće vrijednosti +5 velike vrijednosti</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 30 veće vrijednosti +7 velike vrijednosti</p>	Opština Bar	IIQ 2023	IVQ 2024	270.000,00	320.000,00	Javni sektor
<p>1.3.16. Sprovedenje mjera u cilju promocije preduzetništva kao paradigme društvenog razvoja (sajam, predstavljanje uspješnih preduzetničkih priča, paneli i sl) u okviru Programa podrške preduzetništvu</p>	<p>IR: Broj učesnika/ca</p> <p>Početna vrijednost 2022: 25</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 40</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 60</p>	Opština Bar	IIQ 2023	IVQ 2024	15.000,00	20.000,00	Javni sektor
<p>1.3.17. Organizacija obuka za sticanje poslovnih znanja i vještina MMSP u okviru Programa podrške preduzetništvu</p>	<p>IR: Broj učesnika/ca</p> <p>Početna vrijednost 2022: 0</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 15</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 30</p>	Opština Bar	IIQ 2023	IVQ 2024	15.000,00	20.000,00	Javni sektor

1.3.18. Program za podršku razvoja zanatstva u opštini Bar	IR: broj podržanih projekata Početna vrijednost 2022: 4 manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2023: 10 manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2024: 15 manje vrijednosti	Opština Bar	IIQ 2023	IVQ 2024	20.000,00	30.000,00	Javni sektor
OPERATIVNI CILJ 4		Razvoj institucionalne mreže za podršku MMSP i poslovno udruživanje					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		4.16		4.35		4.60	
Rang Indeks politike MSP							
Pod-Dimenzija 3.1. institucionalni okvir							
1.4.1 Unapredjenje SAP portala	IR: Broj posjeta portalu; broj objavljenih sadržaja; Početna vrijednost 2022: Inicijalni okvir portala Ciljna vrijednost 2023: Operativan portal sa ažuriranim sadržajem Ciljna vrijednost 2024:	MERT	II Q 2023	IV Q 2024	6.000,00 €	6.000,00 €	Donatori- EBRD

	Operativan portal sa ažuriranim i unapređenim sadržajem						
1.4.2 Analiza postojeće institucionalne strukture i drugih relevantnih aktera koji pružaju savjetodavne usluge za MSP sa smernicama za razvoj buduće strukture BDS provajdera	IR: Analiza Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: Analiza Ciljna vrijednost 2024: 1	MERT	II Q 2024	IV Q 2024		30.000,00 €	Donatori -IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs
1.4.3 Predlog za uspostavljanje specifičnog tjela za organizaciju pružanja različitih poslovnih i razvojnih usluga (BDS) za MMSP	IR: Analiza Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: / Ciljna vrijednost 2024: Analiza	MERT	III Q 2024	IV Q 2024		40.000,00 €	Donatori – IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs
1.4.4 Analiza mehanizma za koordinaciju, praćenje i evaluaciju usluga za MSP	IR: Analize Preporuke za unaprjeđenje Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: / Ciljna vrijednost 2024: Analiza Preporuke za unapređenje sistema	MERT	IV Q 2024	IV Q 2024		20.000,00 €	Donatori -IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs

1.4.5	IR: Usvojen Strateški plan razvoja usluga i servisa Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 1 Ciljna vrijednost 2024: 0	Naučno – tehnološki park Crne Gore	IIIQ 2023	IVQ 2023	15.000,00		Donatori-UNDP “Support to the process of establishing the first Science and Technology Park in Montenegro”
1.4.6	Indikator Rezultata (IR): Usvojen Strateški akcioni plan za pripremu osnivanja Kancelarija za transfer tehnologija (Technology Transfer Office - TTO) Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 1 Ciljna vrijednost 2024: 0	Naučno – tehnološki park Crne Gore	IVQ 2023	IVQ 2023	10.000,00	/	Donatori UNDP “Support to the process of establishing the first Science and Technology Park in Montenegro”
1.4.7	Indikator Rezultata (IR): Broj podržanih startupova/timova Početna vrijednost 2022: 5 Ciljna vrijednost 2023: 10 Ciljna vrijednost 2024: 15	Naučno – tehnološki park Crne Gore	IIIQ 2023	IVQ 2024	5.000,00	10.000,00	Javni sektor, budžet NTP-a
1.4.8	IR: broj podržanih projekata	Opština Berane	IIIQ 2023	IVQ 2024	10.000,00	30.000,00	Javni sektor
1.4.5	Studija za razvoj servisa i usluga NTP-a prema preduzetnicima (početnicima, inovatorima i start-upovima).						

	Početna vrijednost 2022: 5manje vrijednosti Ciljna vrijednost 2023: 5 veće vrijednosti Ciljna vrijednost 2024:10 veće vrijednosti						
STRATEŠKI CILJ 2		PODRŠKA TRANSFORMACIJI I JAČANJU KONKURENTNOSTI MMSP					
OPERATIVNI CILJ 1		Digitalna transformacija MMSP					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022	Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027		
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		2.93	3.35		3.80		
Rang Indeks politike MSP							
Pod-Dimenzija 10.3: Promocija upotrebe e-trgovine							
Aktivnost koja utiče na realizaciju Strateškog cilja 2	Indikator rezultata za perIRd 2023-2024. godina	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2023	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2024	Izvor finansiranja ⁵⁶
2.1.1 Promocija i obezbjeđenje savjetodavne podrške za unapređenje biznisa primjenom digitalizacije – Moja eKomora	IR: Broj održanih događaja/učesnika Početna vrijednost 2022: 14/582 PKCG Organizovano 9 digitalnih dana /150, 2 konferencije/376 , 2 okrugla stola/ 51 i 1 radionica/5 učesnika	PKCG	IQ2023	IVQ 2024	1.800,00 €	1.800,00 €	P: Privatni sektor

⁵⁶ A: NacIRnalni budžet
C: IPA D: Donatori
P: Privatni sektor

B: Javni sektor (Sredstva lokalnih samouprava, javnih institucija, preduzeća u većinskom državnom vlasništvu...)

	<p>Ciljna vrijednost 2023: 8 događaja kroz projekat Moja eKomora /300 učesnika-ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 8 događaja kroz projekat Moja eKomora /300 učesnika-ca</p>						
2.1.2 Sprovođenje istraživanja o MMSP koja koriste e-commerce u poslovanju	<p>IR: Broj anketiranih preduzeća Početna vrijednost 2022: Anketirano 100 preduzeća na temu digitalizacije i donijete preporuke (stepen korišćenja ICT) Ciljna vrijednost 2023: Anketirano 500 preduzeća na temu digitalizacije i donijete preporuke (stepen korišćenja ICT) Ciljna vrijednost 2024: Anketirano 500 preduzeća na temu digitalizacije i donijete preporuke (stepen korišćenja ICT)</p>	PKCG	IQ2023	IVQ2024	Redovna sredstva PKCG	Redovna sredstva PKCG	P: Privatni sektor
2.1.3. Programska linija za podršku digitalizaciji	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstano po rodnoj strukturi) Početna vrijednost 2022: 36 od čega 19 u</p>	MERT	IIQ 2023	IVQ 2024	250.000,00 €	250.000,00 €	Nacionalni budžet

	većinskom vlasništvu osoba ženskog pola (52.78%); Ciljna vrijednost 2023: 50 Ciljna vrijednost 2024: 60						
OPERATIVNI CILJ 2		Tranzicija MMSP ka održivom zelenom poslovanju					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		3.65		3.90		4.30	
Rang Indeks politike MSP							
Dimenzija 9: MSP u zelenoj ekonomiji							
2.2.1 Implementacija Programa za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji za 2023. godinu	IR: Broj podržanih/ugovorenih preduzeća iz sektora prerađivačke industrije (razvrstanih po rodnoj strukturi) Početna vrijednost 2022: Program počinje sa implementacijom u 2023.godini Ciljna vrijednost 2023: 10 ugovorenih preduzeća (20% žene) Ciljna vrijednost 2024:	MERT, MNTR, MKI Ključni partner: Fond za inovacije	II Q2023	IV Q2023	1.000.000,00 €	2.000.000,00	Nacionalni budžet

	10 preduzeća koja su realizovala investicije u EE i inovacije (20% žene)						
2.2.2 Izrada strategije klimatskog finansiranja i metodologije za evaluaciju klimatskih projekata	IR: Realizovana aktivnost Početna vrijednost 2022: N/A Ciljna vrijednost 2023: Ciljna vrijednost 2024:	IRFCG	IIQ 2023	IVQ 2024	400.000,00	400.000,00	Donatori - Donacija po osnovu Ugovora o finansiranju br. CME1001 01 B - bespovratna podrška sa Francuskom razvojnom agencijom (AFD) u iznosu od 400.000 EUR
2.2.3 Programska linija za podsticaj cirkularne ekonomije	IR: Broj podržanih MMSP (razvrstanih po rodnoj strukturi) Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 10 Ciljna vrijednost 2024: 10	MERT	IIQ 2023	IVQ 2024	200.000,00 €	200.000,00 €	Nacionalni budžet

2.2.4 Analiza stanja i definisanje preporuka, alata za razvoj poslovnog modela MMSP ka cirkularnom poslovanju	IR: Broj indikatora urađenih analiza Početna vrijednost 2022: Ciljna vrijednost 2023: Ciljna vrijednost 2024:	MERT	IQ 2023	IIIQ 2023	127.000,00 €	0	Donatori – IPA 2014-2020
2.2.5 Organizovanje promotivnih aktivnosti o benefitima koje donosi primjena koncepta CE	IR: Broj organizovanih promotivnih događaja (broj učesnika razvrstanih po rodnoj strukturi) Početna vrijednost 2022: 3 Ciljna vrijednost 2023: 5 Ciljna vrijednost 2024: 5	MERT	IQ 2024	IVQ 2024	0	5.000,00 €	Nacionalni budžet
2.2.6 Edukacija proizvođača o potencijalima cirkularnog modela poslovanja	IR: Broj organizovanih edukativnih događaja Početna vrijednost 2022: 2 Ciljna vrijednost 2023: 2 Ciljna vrijednost 2024: 5	MERT	IQ2024	IVQ 2024	0	5.000,00 €	Nacionalni budžet
2.2.7 Unapređenje selektivnog sakupljanja otpada kroz uspostavljanje sistema proširene odgovornosti proizvođača i donošenje Zakona o upravljanju otpadom	IR: Usvojen Zakon Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 1 Ciljna vrijednost 2024: 0	MEPPU	IQ2023	IVQ 2023	0	/	Nacionalni budžet

2.2.10 Organizacija edukativnih aktivnosti u cilju formiranja sistema proširene odgovornosti proizvođača, za MMSP (u saradnji sa Privrednom komorom Crne Gore)	IR: Broj realizovanih edukativnih aktivnosti Početna vrijednost 2022:0 Ciljna vrijednost 2023:0 Ciljna vrijednost 2024:1	MEPPU	IIIQ2024	IVQ2024	/	3.000,00	Nacionalni budžet
OPERATIVNI CILJ 3		Razvoj savremenih znanja i vještina u MMSP					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		3,28		3.60		4.00	
Rang Indeks politike MSP							
Pod-Dimenzija 8a: preduzetničke vještine							
2.3.1 Jačanje saradnje između obrazovnih institucija i privrede u cilju usaglašavanja obrazovnih programa sa potrebama tržišta rada	IR: Broj organizovanih događaja sa ciljem usklađivanja sa potrebama tržišta rada/broj učesnika-ca Početna vrijednost 2022: 4/158 Ciljna vrijednost 2023: 4/120 Ciljna vrijednost 2024: 4/120	PKCG	IQ 2023	IVQ 2024	1.000,00 €	1.000,00 €	P: Privatni sektor

<p>2.3.2 Uspostavljanje koordinisanog sistema za praćenje potreba za obukom (TNA) sektora MMSP među svim zainteresovanim stranama koje nude obuke za MSP</p>	<p>IR: Razvijena TNA metodologija Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: Jedna TNA metodologija Ciljna vrijednost 2024: /</p>	<p>MERT</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IIIQ 2023</p>	<p>10.000,00 €</p>		<p>Donatori – EBRD u okviru Establishment of a Single Access Point (SAP) for SMEs in Montenegro: Assignment 1 – Institutional capacity building</p>
<p>2.3.3 Obuka trenera</p>	<p>IR: Broj obuka Broj učesnika-ca 2022: / Ciljna vrijednost 2023: 2 obuke 10 obučenih učesnika po pobuci Ciljna vrijednost 2024: /</p>	<p>MERT</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IIIQ 2023</p>	<p>6.000,00 €</p>		<p>Donatori – EBRD u okviru Establishment of a Single Access Point (SAP) for SMEs in Montenegro: Assignment 1 – Institutional capacity building</p>

<p>2.3.4 Razvoj sistema neformalnog obrazovanja za unapređenje znanja i vještina</p>	<p>IR: Broj realizovanih obuka / broj učesnika-ca</p> <p>Početna vrijednost 2022: 30 obuka/677 učesnika-ca 19 ispita/291 učesnika-ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 40/800 učesnika-ca</p> <p>Ciljna vrijednost 2024.: 40/800 učesnika-ca</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>120.000,00 €</p>	<p>120.000,00 €</p>	<p>P: Privatni sektor</p>
<p>2.3.5. Programska linija za pružanje mentoring usluga</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstano po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 22 od čega 9 u većiskom vlasništvu osoba ženskog pola (40.91%)</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 30</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 30</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>35.000,00 €</p>	<p>35.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budžet</p>
<p>2.3.6. Programska linija – Vaučeri za žene i mlade u biznisu Znanje i vjestine</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstano po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 0</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>200.000,00 €</p>	<p>200.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budžet</p>

	<p>Ciljna vrijednost 2023: 50</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 70</p>						
<p>2.3.7 Obezbjedivanje informativne i savjetodavne podrške kroz aktivnosti EEN mreže</p>	<p>IR: Broj MMSP kojima je pružena podrška</p> <p>Početna vrijednost 2022: 450</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 450</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 500</p>	<p>MERT EEN Konzorcijum</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>5.000,00</p>	<p>7.000,00</p>	<p>EU donacija - Budžet EEN</p>
<p>2.3.8 Obezbjedenje savjetodavne- edukativne podrške za MMSP</p>	<p>IR: Broj održanih događaja/učesnika</p> <p>Početna vrijednost 2022: 94/3895 PKCG</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 80/3.000 PKCG</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:80/3.000 PKCG</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>16.000,00 €</p>	<p>16.000,00 €</p>	<p>P: Privatni sektor</p>
<p>2.3.9 Organizovanje informativnih i edukativnih događaja kroz aktivnosti EEN mreže</p>	<p>IR:broj događaja/broj učesnika</p> <p>Početna vrijednost 2022: 20/500</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 20/500</p>	<p>MERT EEN Konzorcijum</p>	<p>IQ2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>10.000,00</p>	<p>15.000,00</p>	<p>EU donacija - Budžet EEN</p>

	Ciljna vrijednost 2024: 25/600						
2.3.10 Realizacija Programa razvoja preduzetništva u Opštini Kotor za period 2021. – 2024. (Usvojen u martu, 2022. godine)	IR: Procenat realizacije Akcionog plana za svaku godinu Početna vrijednost 2022: 48,3% (AP 2022) Ciljna vrijednost 2023: min 75% (AP 2023) Ciljna vrijednost 2024: min 90% (AP 2024)	Opština Kotor	IIQ 2023 (Predlog AP za 2023. godinu je upućen SO Kotor na usvajanje)	IVQ 2024	60.000,00	100.000,00	Javni sektor
2.3.11 Realizacija razvoja preduzetničke infrastrukture kroz mjeru 5.1 Preduzetnički kutak u saradnji sa osnovnim i srednjim školama Programa razvoja preduzetništva u Opštini Kotor za period 2021. – 2024.	IR: Iznos dodjeljenih sredstava/broj škola Početna vrijednost 2022: 3,000.00 EUR/6 osnovnih škola Ciljna vrijednost 2023: 1,500.00 EUR/3 srednje škole Ciljna vrijednost 2024: min 4,500.00 EUR/9 škola	Opština Kotor	III-IVQ 2023	IVQ 2024	1.500,00	4.500,00	Javni sektor
2.3.12 Sprovođenje edukacija iz oblasti preduzetništva shodno Programu razvoja preduzetništva u Opštini Kotor za period 2021. – 2024. i Strategiji zapošljavanja Opštine Kotor 2021. - 2024.	IR: Broj obuka/ broj učesnika Početna vrijednost 2022: 2/16 (u saradnji sa MOR i UPCG, finansirane od strane donatora)	Opština Kotor LPZ Kotor	II i IVQ 2023	IVQ 2024	1.200,00	5.000,00	? B

	Ciljna vrijednost 2023: min 2/ 20						
	Ciljna vrijednost 2024: min 3/ 30						
OPERATIVNI CILJ 4		Podsticanje inovativnosti MMSP i inovativnih visoko tehnoloških/savremenih start-up					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		2.99		3.30		3.70	
Rang Indeks politike MSP							
Pod-Dimenzija 8b. Inovativna politika za MSP							
2.4.1 Jačanje inovativnosti novoosnovanih i postojećih MMSP i jačanje svijesti o značaju inovacija	IR: Broj MMSP koji su primili grant za ranu fazu komercijalizacije proizvoda i usluga. Početna vrijednost 2022: 17 Ciljna vrijednost 2023: 27 Ciljna vrijednost 2024: 35	Fond za inovacije	IQ 2023	IVQ 2024	1.591.610,00	1.728.760,00	Nacionalni budžet
2.4.2 Jačanje inovativnosti novoosnovanih i postojećih MMSP i jačanje svijesti o značaju inovacija- predkomercijalizacija	IR: Broj MMSP koji su primili grant za predkomercijalizaciju Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: 20	Fond za inovacije	IQ 2023	IV 2024	850.000,00	750.000,00	Nacionalni budžet

	Ciljna vrijednost 2024: 50						
2.4.3 Unapređenje finansijskih instrumenata i programske podrške za MMSP u cilju osnaživanja njihovog inovativnog djelovanja i potencijala	IR: Broj programa podrške MMSP za komercijalizaciju inovativnih proizvoda i usluga i poboljšanje procesa poslovanja Početna vrijednost 2022: 2 Ciljna vrijednost 2023: 6 Ciljna vrijednost 2024: 8	Fond za inovacije	IQ 2023	IVQ 2024	Redovna sredstva Fonda	Redovna sredstva Fonda	Nacionalni budžet
2.4.4 Naziv aktivnosti Podrška učešću u EU Okvirnom programu za istraživanja i inovacije „Horizont Evropa“ – Stub III Inovativna Evropa	IR: Broj podržanih predloga projekata Početna vrijednost 2022: 1 Ciljna vrijednost 2023: 2 Ciljna vrijednost 2024: 3	MNTR	IIQ 2023	IVQ 2024	50.000,00	50.000,00	Nacionalni budžet
2.4.5 Podrška učešću u EUREKA projektima	IR: Broj EUREKA projekata Početna vrijednost 2022: 4 tekućih, 5 završena Ciljna vrijednost 2023: 4 završena, 3 nova projekta Ciljna vrijednost 2024: 3 tekuća, 3 nova	MNTR	IIQ 2023	IVQ 2024	150.000,00	150.000,00	Nacionalni budžet

<p>2.4.6 Programska linija za nabavku opreme velike vrijednosti</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstano po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 22 od čega 6 u većinskom vlasništvu osoba ženskog pola (28.57%)</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 30</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:50</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>1.000.000,00 €</p>	<p>1.000.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budžet</p>
<p>2.4.7. Programska linija za podršku malim ulaganjima</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstano po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 178 od čega 71 u većinskom vlasništvu osoba ženskog pola (39.89%);</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 190</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 200</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>1.000.000,00 €</p>	<p>1.000.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budžet</p>

<p>2.4.8</p> <p>Jačanje i promocija FINNO platforme o dostupnim finansijskim instrumentima podrške za MSP kroz aktivnosti EEN mreže</p>	<p>IR:broj objava/događaja kroz Finno platformu</p> <p>Početna vrijednost 2022: 30/3</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 30/5</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:40/6</p>	<p>MERT EEN Konzorcijum</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>2.000,00</p>	<p>5.000,00</p>	<p>EU donacija - Budžet EEN</p>
<p>2.4.9.</p> <p>Jačanje aktivnosti na promociji primjene prava intelektualne svojine</p>	<p>IR:</p> <p>Broj održanih događaja/učesnika</p> <p>Početna vrijednost 2022:</p> <p>Održana jedna prezentacija i 1 okrugli sto sa ukupno 60 učesnika</p> <p>Ciljna vrijednost 2023:</p> <p>Održana jedna obuka i 2 okrugla stola sa ukupno 80 učesnika</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:</p> <p>Održana jedna obuka i 2 okrugla stola sa ukupno 80 učesnika</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>1.000,00 €</p>	<p>1.000,00 €</p>	<p>P: Privatni sektor</p>

STRATEŠKI CILJ 3.		POSLOVNA ORGANIZOVANOST I PRISTUP MMSP NOVIM TRŽIŠTIMA					
OPERATIVNI CILJ 1		Poslovna organizovanost MMSP u klustere, lance dobavljača, lance vrednosti					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške		3.58		3.90		4.30	
Rang Indeks politike MSP							
Pod-Dimenzija 10.2: Integracija MSP u globalne lance vrednosti							
Aktivnost koja utiče na realizaciju Strateškog cilja 3	Indikator rezultata za period 2023-2024. godina	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2023	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2024	Izvor finansiranja ⁵⁷
3.1.1 Analiza stanja razvijenosti postojećih klastera i klaster inicijativa	IR: Analiza Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: Sprovedena Analiza stanja razvijenosti postojećih klastera i klaster inicijativa Ciljna vrijednost 2024: /	MERT	IIIQ 2023	IVQ 2023	15.000,00		Donatori – UNDP Program “Unapređenje konkurentnosti privrede u Crnoj Gori”
3.1.2 Razvoj baze podataka postojećih i potencijalnih izvoznih MMSP	IR: Upitnik Prikupljeni podaci Početna vrijednost 2022: 0 Ciljna vrijednost 2023: Sadržaj baze podataka operativan Ciljna vrijednost 2024:	MERT	IIIQ 2023	IVQ 2023	30.000,00 €		Donatori - EBRD

⁵⁷ A: Nacionalni budžet
C: IPA D: Donatori
P: Privatni sektor

B: Javni sektor (Sredstva lokalnih samouprava, javnih institucija, preduzeća u većinskom državnom vlasništvu...)

3.1.3 Inicijalne aktivnosti na identifikaciji preduzeća za uključenost u lance dobavljača	IR: Razvijena metodologija Početna vrijednost 2022: / Ciljna vrijednost 2023: / Ciljna vrijednost 2024: Razvijen mehanizam za podršku MMSP u uključivanje u lance dobavljača	MERT	IIIQ 2024	IVQ 2024		50.000,00 €	Donatori – IPA 2020 Advanced business development services for improving the capacities of SMEs
OPERATIVNI CILJ 2		Priprema za izvoz i podrška MMSP u pristupu inostranim tržištima					
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške Rang Indeks politike MSP Pod-Dimenzija 7.3: Pristup MSP standardizaciji		3.19		3.50		4.00	
Indikator učinka		Početna vrijednost 2022		Početna vrijednost 2024		Početna vrijednost 2027	
Bolji pristup MMSP uslugama podrške Rang Indeks politike MSP Dimenzija 10.0 Internacionalizacija MSP		3.66		4.00		4.30	
3.2.1 Obezbeđivanje informativne i edukativne podrške o međunarodnim tržištima – Projekat: “Podrška KIF ZB6”	IR: Broj podržanih MMSP Početna vrijednost 2022: - Ciljna vrijednost 2023: 5 MMSP Ciljna vrijednost 2024: /	PKCG	IQ 2023	IVQ 2023	5.000,00 €		D: Donatori – IPA II

<p>3.2.2 Podrška za nastup na međunarodnim tržištima – Organizacija poslovnih susreta u zemlji i inostranstvu</p>	<p>IR: Broj susreta/broj učesnika</p> <p>Početna vrijednost 2022: 9 poslovnih foruma / 300 učesnika</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 10 poslovnih foruma / 400 učesnika</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 10 poslovnih foruma / 400 učesnika</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>80.000,00 €</p>	<p>80.000,00 €</p>	<p>P: Privatni sektor</p>
<p>3.2.3 Anketa o potrebama izvozno orijentisanih preduzeća i razvoj novog programa podrške izvoznim MMSP</p>	<p>IR: Sprovedena anketa; razvijen Program podrške za izvoz MMSP</p> <p>Početna vrijednost 2022: /</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: Anketa Program</p> <p>Ciljna vrijednost 2024:</p>	<p>MERT PKCG</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>III Q 2023</p>	<p>12.000, 00€</p>		<p>Donatori - EBRD</p>

<p>3.2.4 Podrška za nastup na međunarodnim tržištima - Organizacija nacionalnih štandova za promociju privrede na međunarodnim sajmovima</p>	<p>IR: Broj sajmova/broj podržanih preduzeća</p> <p>Početna vrijednost 2022: 12 sajmova/80 preduzeća</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 12 sajmova/100 preduzeća</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 12 sajmova/100 preduzeća</p>	<p>PKCG</p>	<p>IQ2023</p>	<p>IVQ2024</p>	<p>180.000,00 €</p>	<p>180.000,00 €</p>	<p>P: Privatni sektor</p>
<p>3.2.5. Programska linija za podršku internacionalizaciji MMSP</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstanih po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 9 preduzeća od čega 1 u većinskom vlasništvu osoba ženskog pola (11.11%);</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 12 preduzeća</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 15 preduzeća</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>100.000,00 €</p>	<p>100.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budget</p>
<p>3.2.6. Programska linija za unapređenje marketinga izvozno orijentisanih MMSP</p>	<p>IR: Broj podržanih MMSP (razvrstanih po rodnoj strukturi)</p> <p>Početna vrijednost 2022: 0</p>	<p>MERT</p>	<p>IIQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>150.000,00 €</p>	<p>150.000,00 €</p>	<p>Nacionalni budget</p>

	<p>Ciljna vrijednost 2023: 15 preduzeća</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 15 preduzeća</p>						
<p>3.2.7</p> <p>Pružanje partnering usluga kroz aktivnosti EEN mreže</p>	<p>IR: broj pruženih usluga</p> <p>Početna vrijednost 2022: 70</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 80</p> <p>Ciljna vrijednost 2024: 100</p>	<p>MERT EEN Konzorcijum</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>2.000,00</p>	<p>3.000,00</p>	<p>EU donacija - Budžet EEN</p>
<p>3.2.8</p> <p>Organizacija/koorganizacija poslovnih susreta u zemlji i inostranstvu kroz aktivnosti EEN mreže</p>	<p>IR: broj b2bdogađaja/broj sastanaka/broj sklopljenih sporazuma o saradnji</p> <p>Početna vrijednost 2022: 12/200/5</p> <p>Ciljna vrijednost 2023: 12/200/5</p>	<p>MERT EEN Konzorcijum</p>	<p>IQ 2023</p>	<p>IVQ 2024</p>	<p>10.000,00</p>	<p>15.000,00</p>	<p>EU donacija - Budžet EEN</p>

Broj: 004-305/22-14581/3

Podgorica, 31.maj 2023.godine

**IZVJEŠTAJ O SPROVEDENOJ JAVNOJ RASPRAVI
Nacrt Strategije razvoja MMSP Crne Gore 2023-2026**

Vrijeme trajanja javne rasprave: 20 dana (3.05-23.05.2023. godina)

Način sprovođenja javne rasprave:

- dostavljanjem sugestija, primjedbi i komentara u pisanom ili elektronskom obliku u roku od 20 dana o dana objavljanja javnog poziva
- organizovanjem okruglog stola u Privrednoj komori Crne Gore, dana 8.maja 2023.godine

Ovlašćeni predstavnici Ministarstva koji su učestvovali u javnoj raspravi:

- Olivera Vukajlović, generalna direktorica Direktorata za unapređenje konkurentnosti
- Ivana Zečević, načelnica Direkcije za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća

Rezime dostavljenih sugestija, primjedbi i komentara, sa navedenim razlozima njihovog prihvatanja, odnosno neprihvatanja:

R.br.	Podnosilac	Sugestija, primjedba, komentar	Odgovor MERT-a
1.	Predrag Bulajić	Proces izrade nije bio inkluzivan i adekvatan. Radni tim za izradu nije adekvatan i u njemu nema ni jednog privrednika.	Odbija se. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma formiralo je Radnu grupu za izradu strateškog dokumenta u koju su uključeni predstavnici privrednih udruženja: Privredna komora Crne Gore i Unija poslodavaca Crne Gore koji na taj način prenose sugestije svojih članova (pojedinačnih privrednih subjekata). Pored navedenog, u najranijoj fazi izrade dokumenta, održani su pojedinačni sastanci sa privrednicima u navedenim udruženjima.
		<u>Strategija nije pripremljena i prezentovana na nivou koji odgovara nivou nacrtu dokumenta.</u>	Odbija se. Dokument je pripremljen u skladu sa Metodologijom razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata propisanim od strane Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore, a usklađen je i sa međunarodnom praksom. Tokom Javne rasprave dokument je predstavljen u formi nacrtu. Na prezentaciji tokom održanog okruglog stola predstavljen je draft finansijskog okvira po ciljevima i ukupno, dok će finalni dokument sadržati konačan predlog mjera/aktivnosti i opredijeljenih finansijskih sredstava.
		Nacrt vratiti na dodatne konsultacije i doradu. Proširiti radni tim sa reprezentativnim predstavnicima privrede, pa zatim zadovoljavajući nacrt sa odgovarajućim podacima i kvalitetom ponovo staviti na javnu raspravu.	Odbija se. Neophodne procedure oko formiranja radnog tima, kao i metodologija izrade strateških dokumenata definisana od strane Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore su u potpunosti ispoštovane.

Tokom trajanja Javne rasprave, dokument je upućen i na dobijanje mišljenja od strane Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore, a čije su primjedbe integrisane u finalni Nacrt Strategije za razvoj MMSP u Crnoj Gori 2023-2026.god., sa Akcionim planom 2023-2024.godina

Mjesto i datum sačinjavanja izvještaja: Podgorica, 31.maj 2023.godine
Naziv organizacione jedinice Ministarstva koja je odgovorna za pripremu Strategije:
Direktorat za unapređenje konkurentnosti

Pripremila: Ivana Zečević

**Generalna direktorica
Olivera Vukajlović**